MAGYAR NYELVŐR

TARTALMÁBÓL

Szepesy Gyula: A „tötö" nyelv vitája
J. Soltész Katalin: Idegen családneveink
Herczeg Gyula: Nagy Lajos stílusa I.
Bakos József: Lírai nyelvjárástan
Benkő László: Megjegyzések a Toldi-szótár tervéhez
Éder Zoltán: Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből
Somogyi Ferenc: Kismácsédi tájszavak
Kiss Jenő: Pontatlan jelentésmagyarázatok tájszótárainkban
Kontra Miklós: Schuchardt nem angol volt
Molnár Ilona: A jelentésváltozás nem logikus lépéseiről
Szabó József: Újabb adatok a *Tabán* földrajzi név elterjedéséhez

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

107. ÉVFOLYAM 1983. JÚLIUS—SZEPTEMBER 3. SZÁM

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ANYANYELVI BIZOTTSÁGÁNAK
FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND (1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

FELELŐS SZERKESZTŐ: LŐRINCZE LAJOS

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
BÁNRÉTI ZOLTÁN, BENKŐ LÁSZLÓ, FÁBIÁN PÁL, GRÉTSY LÁSZLÓ, KEMÉNY GÁBOR, KOVALOVSZKY MIKLÓS, RÁCZ ENDRE

SZERKESZTŐ: SZENDE ALADÁR

A szerkesztőség címe:
A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest I., Szentháromság u. 2. Levélcím: 1250 Budapest, Pf. 19.

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelvművelés

Szepesy Gyula: A „tötö" nyelv vitája 257
J. Soltész Katalin: Idegen családneveink 272

Íróink nyelve

Herczeg Gyula: Nagy Lajos stílusa I. 280
Bakos József: Lírai nyelvjárástan 295
Benkő László: Megjegyzések a Toldi-szótár tervéhez 306

Nyelv és iskola

Éder Zoltán: Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből 309

Nyelvjárásaink, szaknyelveink

Somogyi Ferenc: Kismácsédi tájszavak 324
Kiss Jenő: Pontatlan jelentésmagyarázatok tájszótárainkban 330
Kontra Miklós: Schuchardt nem angol volt 331

A nyelvtudomány műhelyéből

Molnár Ilona: A jelentésváltozás nem logikus lépéseiről 333

Szó- és szólásmagyarázatok

Szabó József: Újabb adatok a *Tabán* földrajzi név elterjedéséhez 347
Fehértói Katalin: Surján 352

(1917—1990)

Imre Samu

(1917—1990)

MAGYAR NYELVŐR

107. ÉVFOLYAM * 1983. JÚLIUS–SZEPTEMBER * 3. SZÁM

A „tötö" nyelv vitája

A Magyar Nyelvőr 104. évfolyamának 1. számában (1980.) közölt vitaindító cikkemre — A „tötö" nyelv járványa — öt hozzászólás érkezett a lap szerkesztőségéhez. Ez örvendetes dolog, hiszen a különböző álláspontok kinyilvánítása révén tisztázni tudjuk a megoldatlan kérdéseket. Éppen ez volt a célja a Nyelvőr szerkesztőségének is, amellyel teljes egyetértésben, közös megegyezéssel fogalmaztuk meg a lábjegyzetben a vitára szólító sorokat.

Összefoglaló cikkemben figyelembe veszem valamennyi hozzászólást, leszűrve a tanulságokat, eloszlatva az esetleges félreértéseket, elfogadva a helytállónak látszó véleményeket, vitába szállva a szerintem nem meggyőző érvelésekkel. Mindenekelőtt megpróbálom helyesbíteni azokat a szerintem téves nézeteket, amelyeket a tötözés védői és megértő magyarázói vallanak. Ezek a nézetek négy pontban foglalhatók össze:

1. A múlt idejű (befejezett) melléknévi igenév állítmányi használata a tötö-védők szerint finnugor előzményekre megy vissza, tehát ha ez a használat, vagyis a tötözés, elterjedne, akkor sem érné sérelem nyelvünk finnugor alapjait, nyelvtanunk ősi rendszerét.

2. Ez a nyelvhasználat a finnugorságból való kiválás után a magyar nyelv külön életében egy ideig visszaszorult, de később új erőre kapott. Főleg akkor érvényesült, ha az igenév már szinte melléknévvé vált. Ilyen melléknevek: *rekedt, korhadt, rohadt, kopott, nyugodt, sápadt, halott, fáradt, bágyadt* stb. Mondhatjuk tehát: Pista *rekedt;* a kabát *kopott;* a kislánynak *sápadt* a arca; az igazgató milyen *nyugodt;* ez az ember *halott;* a völgyben több fa *korhadt;* az alma is meg a körte is *rohadt;* a kisgyerek már egészen *fáradt;* nézd, milyen *bágyadtak* azok a csirkék.

3. A melléknévvé válás az idők folyamán egyre gyakoribbá vált, éppen ezért, mondják, nem kell túlságosan berzenkednünk a *-t, -tt* képzős igenév állítmányi használatával szemben. Figyelembe kell vennünk a nyelvtörténetet és a jelentésfejlődést.

4. Szerintük nem kifogásolhatjuk az állítmányi használatot akkor sem, ha az igenév közel jutott a melléknévvé váláshoz: *hivatott, áldott, elégedett, foglalt, átkozott* stb. Például: én arra vagyok *hivatott;* ti nagyra vagytok *hivatottak;* a nagymama *áldott;* mi *áldottak* vagyunk; ők nem *elégedettek* az eredménnyel; a nővérem egész nap *foglalt;* úgy látszik, hogy *átkozottak* vagyunk stb.

Vizsgáljuk meg sorban, hogy ezek a kijelentések a tényeken alapulnak-e, vagy pedig előre gyártott tézisek csupán, amelyek az anyaggyűjtésre támaszkodó kutatás fényében elhamarkodott deklarációnak bizonyulnak. Én, megvallom, nem vagyok velük megelégedve.

1. Ha az egyes finnugor nyelvek kutatóinak műveit tanulmányozzuk,

kiderül, hogy a múlt idejű melléknévi igenév állítmányi használata nem vezethető vissza finnugor előzményekre. Idézek egy részletet Sz. Kispál Magdolna „A vogul igenév mondattana" című könyvéből: „Az *-m*-participium [= a befejezett cselekvés igeneve] . . . még ha jelzőként szenvedő értelmű is, állítmányként akkor is az alany cselekvését fejezi ki: *a (ki)lőtt nyíl, (az ember) nyilat lőtt (ki)*" (289). A vogulban se mondják tehát ezt: *a nyíl kilőtt*, hanem így mondják (a magyar *-va, -ve* képzős határozói igenévvel azonos eredetű és funkciójú gerundiummal): *a nyíl ki van lőve* (lásd uo.). Ugyanez a helyzet az osztják nyelvekben is, azzal a különbséggel, hogy ott még a vogulnál is gyakoribb a magyarban használatos szerkezettel — a *lenni* + *-va, -ve* igeneves szerkezettel — teljesen azonos határozói igeneves szerkezet. Például *ambet jerman ollet* 'ebek kötvén [mintegy: *kötmén*] vannak' (Pápay József: Északi osztják nyelvtanulmányok, 84). A nyelvhasonlítás tanúsága szerint tehát: *a nyíl kilőtt; a levél megírt; az eb megkötött; az ebek megkötöttek* és más hasonló kifejezések nemcsak magyartalanok, hanem ugortalanok is. A finnben az ugor nyelvektől eltérően alakult ki az igenevek és az igealakok rendszere, de a finn nyelvben sincs meg az a képtelen hármasság — *a tanár jutalmat adott; az adott jutalom; a jutalom adott* —, amelyet nálunk a tötözők akartak és akarnak a magyar nyelvre kényszeríteni még bosszantó értelmetlenségek árán is.

2. Én a tötö-védők második pontjának megfogalmazásával sem értek egyet, mert bizony ezek a „szinte" melléknevek csak félig-meddig melléknevek. Folyfon-folyvást előbújik a rájuk erőszakolt álarc mögül az igenévi jelleg, az igei származás. Igekötővel, sokszor anélkül is, minegyikből képezhetünk közvetlenül — a *-t, -tt* igenévképző elhagyásával — igét: *bereked, megreked, korhad, rohad, kopni, nyugodni, elsápad, halni, fárad, elbágyad* stb. A tötöző gócoktól meg nem fertőzött emberek gyakran alkotnak ezekkel *lenni* + *-va, -ve* igeneves szerkezetet is. Például: Nem tudok beszélni, *be vagyok rekedve;* Ki kell vágni a fát, *el van korhadva;* Ne hordd már azt az inget, a gallérja *ki van kopva; Meg vagyok nyugodva; Halva vagytok, halva* (Arany: Ráchel siralma); „Adott neki egy fehér zsebkendőt, hogy mikor a lova *ki lösz fáradva*, avval két ódalrul megtörülje" (Borbély Mihály meséi, 88); stb. Sok esetben hangulati vagy egyéb különbség van a határozói és melléknévi igenévi forma között. Nem ártana ezeket gondosabban megvizsgálni.

3. A tötözésnek nem lehet és nem szabad nyelvtörténeti hátteret, s ezzel mintegy „menlevelet" adni, nem lehet és nem szabad egy természetes nyelvhasználat folytatásának, nyelvfejlődésnek tekinteni. Nem lehet úgy érvelni a tötözés mellett, hogy egyre gyarapodott a melléknévvé vált, tehát állítmányi használatra jogosult *-t, -tt* képzős igenevek száma. A *rekedt, kopott, rohadt* és társaik spontán keletkeztek a magyar nyelvközösség kebelében. A tötözésről ezt nem lehet állítani. Amikor valaki körülbelül 90 évvel ezelőtt (az időpont megállapításának részleteit most nem említem) először leírta, hogy: ez a tétel *bizonyított;* ez és ez *biztosított;* legyen nekem *megengedett*, s ebben a hibás magyarságban felelőtlen utánzókra talált, akkor ez a tötözés nem szerves folytatása volt a fentebbieknek, hanem a magyar nyelv szellemétől elrugaszkodott emberkének, emberkéknek egyéni kitalációja, amit az utánzásra túlontúl hajlamos tollforgatók fölkaptak és divatba hoztak sok más magyartalansággal együtt. A régi *-t, -tt* képzős állítmányokat, amelyek több száz éven át keletkeztek, meg lehet számolni, föl lehet sorolni. A tötöző alakok nyakló nélkül, megszámlálhatatlanul, csőstül szakadtak a nyakunkba.

Ha valaki manapság a *rekedt* szót hallja vagy használja, nem gondol arra, hogy ez a *reked* igéből származik. Nem érez indítékot arra, hogy a *rekedt* mintájára válogatás nélkül alkosson állítmányi használatú *-t, -tt* képzős igeneveket. Az analógiás hatás egyébként sem automatikusan szokott érvényesülni minden esetben. Ha ezt mondom: „Ot megy anyád a *töltésen*", föl sem ötlik, hogy a *töltés* a *tölt* igéből származik. Ha valaki érdeklődik a *vonat* indulása iránt, esze ágába sem jut, hogy a *vonat* a *von* igéből van képezve. A *rekedt, rohadt, kopott, korhadt, fáradt* tehát nem inspirálhatták automatikusan a tötözést. Annál kevésbé, mert a régen melléknévvé vált *-t, -tt* igenevek tárgyatlan idékből alakultak, a tötözés pedig túlnyomórészt a tárgyas igékkel kapcsolatban jelentkezik.

A nyelvművelőknek tudniuk kell, hogy a tötözés nem történeti fejlemény, hanem a már-már kiirtott ősi *lenni* + *-va, -ve* igeneves szerkezet mesterséges, erőszakolt pótlására keletkezett a személytelenség kifejezésére. Azok a bizonyos emberkék a különféle rendű és rangú nyelvvédőktől hosszú időn át üldözött, regulázott, germanizmusnak bélyegzett *-va, -ve* képzős igenév helyébe rakták oda a tötöző formákat. Ezeket ugyanis senki sem üldözte. De nem is üldözhette, hiszen régebben nem is léteztek. A nyelvművelőknek ennélfogva nem szabad bátorítaniuk az embereket a tötözésre azzal, hogy ez a jelenség nyelvtörténetileg érthető, megbocsátható, mert van rá példa a múltban is. Ez nem helytálló érvelés, ez a magyar nyelvhasználatnak, a nyelvfejlődésnek félremagyarázása.

4. Baj van a melléknévvé váláshoz közel jutott igenevekre vonatkozó állítással is. Többek között azért, mert gyakran fontos jelentéskülönbség fűződik a *-t, -tt*, illetve a *-va, -ve* képzős igenévvel ellátott formákhoz. Példák. Ha ezt mondjuk: „A teremben minden hely foglalt", azt jelenti, hogy rezerválva van, ki van téve minden asztalra a „foglalt" tábla. Ha ezt mondjuk: „Minden asztal *el van foglalva*", azt jelenti, hogy minden asztalnál ülnek. „A szomszédasszony egész nap *foglalt*", egészen mást jelent, mint az, hogy „egész nap *el van foglalva*". Latinból fordított tükörkifejezés: „*Áldott* vagy te az asszonyok között". De már így beszélünk: „*Meg vagyok* veletek *áldva*". Így mondjuk: „*Te, átkozott*". De azt már nem mondjuk, hogy „*Én átkozott vagyok*". Így mondjuk: „Úgy látszik, *meg vagyok átkozva*". „Ez a pulóver nem *horgolt*, hanem *kötött*". De: „Az utazás feltételhez van *kötve*". A tötözők ezt is így mondják: feltételhez *kötött*, de szerintük a szűröm ujja is *bekötött*, nem pedig: *be van kötve.*

A *-t, -tt* képzős igenév állítmányi használatának a védelmezői több súlyos mulasztást követnek el. Némely mulasztásról már szóltam. Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül a legsúlyosabb mulasztást, nevezetesen azt, hogy a tötö nyelv védői nem veszik figyelembe a nyelvművelésnek, a nyelvhelyességnek általánosan elfogadott legfőbb alapelvét, amely így szól: „Helyes az a nyelvi eszköz, amelyet a nyelvközösség köznyelvi és irodalmi szinten általánosan használ; helytelen az a nyelvi eszköz, amelyet a nyelvközösség köznyelvi és irodalmi szinten általában nem használ, vagyis amely szemben áll az általános nyelvhasználattal".

Alkalmazzuk ezt az alapelvet a tötözés esetében, és nézzük meg, hogy használja-e a magyar nyelvközösség nagy része, netalán a többsége a „tötö" nyelvet vagy sem. Ha használja, helyesnek kell elfogadnunk, ha nem hasz-

nálja, akkor helytelen. Az irodalmi és köznyelvi példák egész seregével, tömegével igazolhatjuk, hogy a magyar nyelvközösségnek csak elenyésző kisebbsége használja az: *ez és ez bizonyított, biztosított, megengedett, megoldott* stb. kifejezéseket.

A további vizsgálódás során az is kiviláglik, hogy még a melléknévvé válást sem szabad automatikusan fölfogni, mert bizony akadnak olyan többékevésbé melléknévvé vált *-t, -tt* képzős igenevek, amelyeket a magyar nyelvközösség túlnyomó része mégsem használ állítmányként. Legyen vizsgálatunk tárgya az *elégedett* igenév, az az ominózus igenév (mondhatnánk: nem létező igenév, hiszen *elégedik* igénk nincsen), mely már sokvitára adott alkalmat. A nyelvművelők közül némelyek helyesnek ismerik el az *elégedett vagyok valamivel, valakivel* kifejezést, azzal érvelve, hogy az *elégedett* már melléknévvé vált. Nézzük meg, hogy ezt a nem egészen jogosan melléknévi rangra emelt *elégedett* formát vajon használja-e a magyar nyelvközösség állítmányként irodalmi és köznyelvi szinten.

I r o d a l m i n y e l v. Csokonai Vitéz Mihály: *Megelégedve*, s ezer gyönyörűségek között repkedett a te harmoniás szavaidon az én fiatal Musám (A magyar nyelv feléledése); *Megelégedve* élj inkább, mint valaha (Amyntas). Jósika Miklós: Miként *vagy megelégedve*, ifjú? (A csehek Magyarországban 1: 22.). Eötvös József: János egyiránt [= egyaránt] *megelégedve* az éjszakával . . . s a külső őrökkel (A falu jegyzője, 24. fejezet); A tiszttartó tökéletesen *meg volt elégedve* magával (uo.). Petőfi Sándor: *Meg vagyok elégedve*, ha az én munkáim ollyan sok jó órát szereznek másoknak, mint nekem szerzett már Gvadányi (Petőfi-Szótár, 2: 1054); Az ifjúság és így az egész forradalom nagyon *elégedetlen* vele, de a békés polgárok nagyon *meg vannak elégedve* (uo.); én *meg vagyok elégedve* mostani sorsommal (uo.); *meg van elégedve* új királyával Magyarország? (uo.); Ember vagy, fiam, szólék, . . . *Meg vagyok* veled *elégedve* . . . Meg? apám! . . . mi is *meg vagyunk* ám önnel *elégedve;* Ezután *megelégedve* vetette magát a bontatlan ágyra (A fakó leány és a pej legény); Ő el van veszve . . . se magával se mással *nincs megelégedve* (Levél Arany Jánoshoz, 1848. ápr. 18.); Nagyon *meg vagyok elégedve* velök, majd napfényre hozzák ezek az igazságot (Levél Bankos Károlyhoz, 1848. júl. 9.).

A Petőfi-Szótár tanúsága szerint és máshonnan vett adatok alapján bátran állíthatjuk, hogy Petőfi sohasem használta az *elégedett vagyok* kifejezést. Mindig a *meg vagyok elégedve* kifejezést használta. Még akkor is, amikor az *elégedetlen* forma az *elégedett*-et sugalmazta volna. Nem használta Petőfi az *elégedetten* kifejezést sem (Ezután *megelégedve* vetette magát a bontatlan ágyra), valamint az *elégedettség* szót sem („Itten élek én most *megelégedéssel*", A jó öreg kocsmáros). A szótár szerkesztői és munkatársai következetesen a *meg van elégedve* kifejezéssel értelmezik Petőfi szavait és kifejezéseit.

Arany Jánosnál — akárcsak Petőfinél — természetesen főleg a prózai munkák jöhetnek számba. Továbbá a levelek, amiket csak félig-meddig tekinthetünk írói műveknek, s ilyenformán a köznyelvre vonatkozólag is adnak fölvilágosítást. Adatok Arany levelezéséből, egyúttal megemlítve a válaszleveleket is:

Nekem még eddig nem sikerült oly epigramm, mellyel *meg volnék elégedve* (Arany levele Tompa Mihályhoz, 1853. jún. 28.); Leveledet vettem már jó régen, s igazán megvallva, sehogy sem *voltam vele megelégedve* (Tompa levele Aranyhoz, 1854. máj. 31.); nem tudom, miképp válaszoljak leveledre, hogy válaszommal *meg légy elégedve* (Arany Tompához, 1854. jún. 11.); Tehát *meg vagy elégedve* velem? (Tompa Aranyhoz, 1844. jún. 17.); Vagy két fél napot nálam töltött . . . , s azt hiszem, *meg valánk* egymással *elégedve* (Arany Tompához, 1863. dec. 13.); egy igaz szót találni, mellyel az ember *meg legyen elégedve*, midőn szenvedő barátait vígasztalni akarja: lehetetlen (Tompa Aranyhoz, 1866. jan. 24.); magam csak itt-ott *vagyok* vele *megelégedve* (Arany Csengery Antalhoz, 1860. jan. 4.); néhány jambussal *nem vagyok megelégedve* (Kazinczy Gábor Aranyhoz, 1862 nyarán); Nem *vagyok* a bírálattal *megelégedve* (Arany Madáchhoz, 1862. febr. 13.); Hogy tragédiád kiállításával *meg vagy elégedve*, annak fölötte örülnék, ha . . . (Arany Madáchhoz, 1862. márc. 6.).

Jókai Mór: Hanem, aki legkevésbé *volt megelégedve*, az az állam volt (Aranyember, 1: 6); Nagyon *meg volt elégedve* azzal, hogy (i. m. 98); tökéletesen *meg volt elégedve* a látottakkal (A kőszívű ember fiai, 1: 15); bátyjának becsületszavával *megelégedve* (1: 65);

egészen *meg volt elégedve* a theater-coupval (Az új földesúr, 81); semmi panaszom. *Meg vagyok* velük *elégedve* (i. m. 137); Maga is *meg volt* magával *elégedve* (i. m. 247). Mikszáth Kálmán: *Meg vagyok elégedve* (Új Zrinyiász, 119); Juppiter mosolyogva kinyilvánította, hogy ezzel is *meg van elégedve* (Galamb a kalitkában); *Megy vagyok elégedve*, amice (Szent Péter esernyője, 12); *Meg vagyok elégedve* — mondá Gregorics Pál (i. m. 60). Krúdy Gyula: Szilveszter úr szokás szerint mindennel *meg volt elégedve* (Utazások a vörös postakocsin, 1: 269); nos, *meg vagy elégedve* az új szobáddal? (i. m. 414). Ady Endre: az élet . . . célja önmagad, boldogsága az, hogy önmagaddal *megelégedve* megbékülj mindennel (Jóslások Magyarországról, 176). Kosztolányi Dezső: Vallatgatták, hogy *van megelégedve* helyével. Azt felelte, hogy *meg van elégedve* (Édes Anna, 73—4). Kassák Lajos: Nagyon *meg voltam elégedve* magammal (Egy ember élete, 1: 16); A mester, úgy látszott, hogy *meg van elégedve* velem (1: 21); A munkámmal azért mindenki *meg volt elégedve* (1: 159); Olyan szerepet kap bennük, amivel *meg lesz elégedve* (VII. kötet, XIV. fej.); *Meg van elégedve* a helyzettel (VIII. kötet, XI. fej.); Képzeld el, ő, aki sohasem *volt megelégedve* a forradalom tempójával (VIII. kötet, XIII. fej.).

Szinte meghökkentően sok példát találtam Móricz Zsigmondnak csupán néhány művében. Bár némelyek véleménye szerint a nyelvi hibával szemben álló példák összegyűjtése és közlése megdicsérést jelent, én mégis ideiktatom a példákat, mert idézni akarom Móriczot, nem dicsérni: Máris nem *volt megelégedve* még ő maga sem (Légy jó mindhalálig, 10); A tanárok *meg voltak elégedve* vele (55); az újjal nagyon *meg volt elégedve* (Életem regénye, 29); délére ha darabján öt forintot fordít, már *meg van elégedve* (126); A hangja muzsikált, dúdolt, behízelgő volt, de *meg voltam* vele *elégedve* (169); valamivel *nem volt megelégedve*. A nagyurak soha *sincsenek* mindennel *megelégedve* (uo.); Ezzel is *meg volt elégedve* (171); azzal *meg voltak elégedve* (Forr a bor, 1: 62); mindnyájan *meg voltak elégedve* (89); *Meg volt elégedve*, hogy az öccsének ilyen igazgatói lakása van (127); Az egész város *meg volt elégedve* az ítélettel (137); Ők is *meg voltak elégedve* (138); Most ugyan *meg voltak* vele *elégedve*, mert jó vége lett a tüntetésnek (145); Igen, de Transzvál így is *meg van elégedve* a sorsával (196); Ezt azért fejtegette, hogy az igazgató *meg legyen elégedve* (233); Misi nem *volt megelégedve* Jákóbbal (238); Misi *meg volt elégedve* (242); De nem *vagyok megelégedve* ezzel a társadalommal, és még kevésbé *vagyok megelégedve* az állammal (2: 60); nem is *volt megelégedve* a kormánybiztossal (257); Meg *volnál-e* vélem *elégedve?* (Sárarany, 1. könyv, 13. fej.); A karja vékony volt, nem is *volt megelégedve* vele (Az Isten háta mögött, 5. fej.); Őt is megrázta ez a perc, amelyben *meg volt elégedve* magával (7. fej.); A tanító nem *volt megelégedve* az előadásával (9. fej.); A feleségem is *meg volt elégedve* vele (13. fej.); Az anyja, úgy látszik, *meg volt elégedve* a felelettel (Kerek Ferkó, 5. fej.); *Meg van elégedve* vele (10. fej.); vidáman és *megelégedve* mosolygott (12. fej.); Az emberek *meg voltak elégedve*, (17. fej.); Hát mindenki *meg van elégedve* ezzel a viszonnyal (18. fej.); ez vele is mindig torkig *meg volt elégedve* (Jószerencsét, 3. fej.).

Móra Ferenc: Gazdag Dobákné igen *meg volt elégedve* a munkámmal (Mindennapi kenyerünk); Nem *vagyok megelégedve* a történetírással (Tápéi diplomaták). Gárdonyi Géza: Őfelsége a császár *meg lesz* a mi válaszunkkal *elégedve* (Égri csillagok, 182); Egyszer azt kérdezte, hogy *meg vagyok-e elégedve* a sorsommal. (A láthatatlan ember, 126). Babits Mihály: Ez az író *meg van elégedve* a valósággal (Az európai irodalom története, 538). Tamási Áron: S mindnyájan *meg voltunk elégedve* (Ábel az országban, 3. rész). Nyirő József: Móduván úrnak az arcán látszott, hogy *meg van elégedve* (Uz Bence, 146). Németh László: Az apa *meg volt elégedve* Gauss válaszával (Sajkódi esték, 122); Apuka nagyon *meg volt* velem *elégedve* (Lányaim, 206); Németh Gigi vagyok, s nagyon *meg leszek elégedve* önmagammal (207). Tersánszky J. Jenő: Kérdezi, hogy: *meg vagyok elégedve* a sorsommal? (Kakuk Marci, 1: 182); Csak dolgozzatok, hogy asszonyotok *meg legyen* veletek *elégedve* (196); Kasosné . . . nagyon *meg volt elégedve* magával (uo.); Hát láttam, hogy Kasos *meg van* velem *elégedve* (202); Ha te olyan hellyel *nem vagy megelégedve* (298); Ő pedig *meg volt elégedve* velem (363); a méltóságos asszony *nincs megelégedve* (401); Mert *meg volt* mindenki *elégedve* (447). Veres Péter: De *meg voltak elégedve*, látták, hogy Janiban van erő és akarat (A Balogh család története, 2: 42); olyan lányt még nem szült a föld, amilyennel egy anya *meg volna elégedve*, vagy elismerné, hogy a fiához való volna (202). Illyés Gyula: apja az otthoni iskola színvonalával *nincs megelégedve* (Petőfi, 1. fej. második kiadás); *meg lehetett elégedve* az eredménnyel (i. m. 7. fej. 95); a költő tökéletesen *meg van elégedve* otthonával (16. fej. 209). Karinthy Ferenc: *Meg lehetett elégedve* (Epepe, 16). Kolozsvári Grandpierre Emil: a vezetőség *meg volt elégedve* a munkámmal (Hullámtörők, 156); Nem tagadom, magam sem *voltam megelégedve* (Árnyak az alagútban, 188). Tabi László :És hogy *van megelégedve* a bal hátvédjükkel? (Címzett ismeretlen, 131); Mit mond? — kérdezte a lány felém fordulva. — Hogy nagyon *meg van elégedve* (Színem java, 1: 50); Ugyancsak meg *lehetnék elégedve* (307); San Franciscóban nagyjából *meg volnának*

elégedve (Daliás idők, 91); Nagyon *meg vannak elégedve* vele (232); a feleletemmel *meg volt elégedve* (Életem és egyéb ügyeim, 14); *Meg voltam elégedve* a birodalmammal (57); mindenki *meg volt* velem *elégedve* (74); annyira *meg volt elégedve* önmagával, hogy (169); Ezzel az összeggel már *meg voltam elégedve* (235); Apán nem *volt megelégedve* a válasszal (236); A Nemzeti Sport is *meg volt* velem *elégedve* (244). Csurka István: Nagyon *meg vannak elégedve* lapjuk irányának megfelelő működésével (Magyar Nemzet, 1980. nov. 7.); A sertészet vezetője láthatólag *meg volt elégedve* az ígérettel (M. N. 1981. febr. 15.); *nincsenek megelégedve* azzal a napszítt, esővert zsokéjelmezzel (M. N. 1981. ápr. 26.); jobbjával ölelve tart egy fiatal nőt, aki nemcsak, hogy biztosan az övé lesz, de *meg is lesz elégedve* a kapottakkal (M. N. 1982. jan. 16.); Szabó Magda: Emma . . . semmivel *nincs megelégedve* (Régimódi történet, 143); Ha *meg volt elégedve* Lenkével, sose dicsérte meg (216); Majthényi Béla megint *meg van elégedve* (318). Bába Mihály: A karbantartók nincsenek *megelégedve* magával (Népszabadság, 1980. dec. 7.). Lányi Sarolta: Schmitz *meg lehetett elégedve* (Klaus Mann:Mefisztó, 81); *Meg van elégedve*, Marder úr? (90); Nos . . . *meg van elégedve* kísérletével? (134); *meg lehetett elégedve* az elért eredménnyel (192); Hollandiával és Csehszlovákiával *meg lehetek elégedve* (290). Bencsik Gábor: Jól ki van találva ez a rendszer, a magam részéről legalábbis *meg vagyok* vele *elégedve* (Nők lapja, 1982. 34. sz.).

Az irodalmi nyelv után vizsgáljuk meg a másik fontos nyelvi réteget: a köznyelvet. Köznyelvi adatnak számíthatjuk azokat a példákat, amelyek nem irodalmi alkotásokban vagy tudományos munkákban találhatók: magánlevelek (részint az írók, költők levelei is): kétnyelvű szótárakban, társalgási könyvekben szereplő példák; sajtótermékekben közölt nyilatkozatok, véleménynyilvánítások. Ide tartoznának a mindennapos beszélgetés során hallott megnyilatkozások is, de ezeket, mivel nem ellenőrizhetők és nem mindig rögzíthetők pontosan, általában nem szokták idézni.

M a g á n l e v e l e k. Néhány példa az utóbbi időben kapott levelekből: „Örülünk, hogy szerencsésen hazaértetek. Annak is örülünk, hogy a borral *meg vagytok elégedve*" (Sárszentmihályi barátom, aki a saját borából töltötte meg demizsonunkat); „Leveledből kitűnik, hogy *meg vagytok elégedve* házatokkal, meg a szép kerttel" (pozsonyi rokonunk levele); „Új lakásotokkal, remélem, *meg vagytok elégedve*" (egyik unokahúgunk levele Nyugat-Németországból).

K é t n y e l v ű s z ó t á r a k. Hadrovics—Gáldi: Magyar—orosz nagyszótár. A *megelégedik* címszó alatt ezeket a példákat olvashatjuk: *meg van elégedve?* 'dovolni-li vi'; nagyon *meg voltam elégedve* 'ja bil ocseny dovolen'; mindig mindennel *meg van elégedve* 'on vszegda vszem dovolen'; *meg vagyok* veled *elégedve* 'ja dovolen toboj'. Az Orosz—magyar nagyszótárban a *dovolnij* címszó alatt nincs állítmányi használatú példa. — Koltay-Kastner: Magyar—olasz nagyszótár. *Megelégedik, megelégszik* címszó. *Meg van elégedve* 'lodarsi di',; *meg vagy* velem *elégedve?* 'sei contento di me?'; ezzel a munkával nem *vagyok megelégedve* 'questo lavoro non mi soddisfa'. — Ugyanezt tapasztaljuk a Magyar—angol, Magyar—francia, Magyar—német nagyszótárban is.

T á r s a l g á s i n y e l v k ö n y v e k. Magam is meg voltam lepve, amikor néhány nyelvkönyvet tanulmányoztam ebből a szempontból. Az ember azt hinné, hogy az idegen nyelv magyartalanságra, vagyis az idegen nyelvben olvasható múlt idejű (befejezett) melléknévi igenév használatára csábítja a szerzőt. Kellemesen családtam. Az 1897-ben megjelent „Praktisches Lehrbuch der ungarischen Sprache" (szerzők: Friedrich Glück és Eduard Somogyi) ilyen mondatokra tanították a németeket: — Kaphatunk szobát? — Igen, uram, és reménylem, hogy *meg lesznek elégedve* (122); — *Meg van* Ön *elégedve?* (112); — Hogyan *van megelégedve* a szolgálattal? (152). Berki Feriznek újgörög társalgási könyvében (1974.) ilyen példákat találtam a görög mondatok megfelelőjeként: *Meg van elégedve?* Nagyon *meg vagyok elégedve* (15); *Meg volt elégedve* a kiszolgálással? Nagyon *meg voltam elégedve* (38); *Meg van elégedve* a konyhánkkal? (42). Dr. Horváth-Tomics Szerbhorvát társalgási zsebkönyvéből (1972.): Nagyon *meg vagyok elégedve* (16); Nem *vagyok* a szobával *megelégedve* (47); Remélem, *meg lesz elégedve* (55); *Meg vagyok elégedve* (162).

Nem szabad csodálkoznunk tehát azon, hogy annak idején Ferenc József magyar király ezzel a kijelentéssel örvendeztette meg magyar alattvalóit: „Minden nagyon szép. Mindennel *meg vagyok elégedve*". (Közölte nemrég a Nők Lapja, 1980. 51—52. sz. 10).

Nem kétséges, hogy valamelyik magyar tanítómestere oktatta a királyt erre, akinek bizonyára jó néhányszor el kellett ismételnie, míg megtanulta. De jól megtanulta!

Riportalanyok nyilatkozatai. Kérdésünkre a dolgozók elmondták, hogy teljes egészében *meg vannak elégedve* (K. L. Népszabadság, 1981. febr. 19.); Munkámmal, tudásom szerint, *meg voltak elégedve* (Népszabadság, 1981. dec. 19.). Bátran ki merem jelenteni, hogy egyszerű falusi emberektől egyetlen egyszer sem hallottam azt, hogy: *elégedett vagyok valamivel.* Mindig így hallottam: *Meg vagyok elégedve.* De nemcsak a falusi népnél volt és van így, hanem a városi emberek körében is. Külföldi vendégeink egyik este zenét szerettek volna hallgatni valahol. Fölhívtam telefonon az EMKE kávéházat. Érdeklődésemre egy férfihang így nyugtatott meg: „Tessék csak idehozni a vendégeket, *meg lesznek elégedve.*" El nem tudnék képzelni hasonló helyzetben ilyen invitálást: „Tessék csak jönni, elégedettek lesznek."

Nyelvészeti forrásokból vett példák. Nagy J. Béla: annak döntéseivel sem *vagyunk* mindenkor *megelégedve* (Nyr. 79: 2). Lőrincze Lajos: „Ám a gazdák még *sincsenek* teljesen *megelégedve* (Nyelv és élet, 67); magyar nyelvi tudásunkkal magunk sem *lehetünk* ... mindig *megelégedve* (i. m. 80). Ferenczy Géza: *(meçelégedett voltam vele;* helyesebben: *meg voltam vele elégedve* (Anyanyelvi őrjárat, 183).

A hétkötetes Értelmező Szótárban a *megelégedik (megelégszik)* címszó alatt ilyen adatokat találunk: *Meg van elégedve* a fiával, munkatársaival, tanítványaival meg van *elégedve* állapotával, fizetésével, helyzetével, sorsával. Az ördög igen *meg volt elégedve* a szerződéssel (Móra); Mikor nálunk dolgozott, nagyon *meg volt elégedve.* A szótár a *meg van elégedve* kifejezéssel értelmezi a *megelégedés,* a *megelégedett,* a *megelégedettség* címszavakat. Az utóbbinál a „ritka" minősítés is szerepel. Ugyancsak a *megelégedve* formát használja a szótár az *elégedetlen* és az *elégedett* címszó értelmezéséhez. Az utóbbinál szintén szerepel a „ritka" minősítés. Hasonló képet kapunk a Magyar Értelmező Kéziszótár tanulmányozásakor.

Egész eddigi fejtegetésemet hatékonyan támogatja Károly Sándornak *„El van ázva . . . , el volt ázva"* című tanulmánya (MNy, 55: 536—40), melyben már ő is hangsúlyozza a *lenni* + *-va, -ve* igeneves szerkezettel kapcsolatban a cselekvés vagy történés eredményét. Azt írja, hogy a történést jelentő igékből mindig lehet határozói *(lenni* + *-va, -ve)* igeneves szerkezetet alkotni. Ezek közt említi a *megelégedik* igét. Nem tudom ezt a fejtegetést másképp magyarázni, mint úgy, hogy Károly Sándor a legtermészetesebbnek tartotta a *meg vagyok elégedve* kifejezést, és nem is gondolt arra, hogy ezt is ki lehet szorítani nyelvünkből az idegenszerű *elégedett vagyok* erőszakolásával.

Vajon csakugyan helytelen, csakugyan idegenszerű, csakugyan magyartalan az *elégedett vagyok valamivel, valakivel?* Erre a kérdésre akkor válaszolhatunk, ha megbizsgáljuk, illetve megfigyeljük, hogy használatos-e ez kifejezés a másikhoz — *meg vagyok elégedve valamivel, valakivel* — hasonló vagy legalább megközelítő gyakorisággal az irodalmi nyelvben és a köznyelvben. A köznyelvre vonatkozólag már az előzőkben közöltem megfigyelésel eredményét: nem használatos. Tüzetes vizsgálódás után az irodalmi nyelvvel kapcsolatban is kijelenthetjük: nem használatos. A 19. század előtti költőknél, íróknál egyetlen példát sem találtam rá, a 19—20. századi költőknél, íróknál is csak elvétve, kivételes szövegkörnyezetben. Ilyesmire sem tudtam 5—6 példánál többet gyűjteni. A régebbi példák jórészét két nyelvész vitapartneromnak köszönhetem. Íme: „az erős egyedül akar *megelégedett lenni*" (Széchenyi, Hitel); „Akkor *megelégedett* az ember" (i. m.); *„megelégedten"* (i. m.); *„Megelégedetten"* (Vajda Jánostól). „Együtt *leendünk elégedettek*" (Kemény Zsigmond: Gyulai Pál). „Az arca fájdalmas és mégis *elégedett*" (Móricz Zsigmond: Az Isten háta mögött).

Milyen bizonyító erejük van ezeknek a példáknak? Mennyiségileg szinte semmi, s ha folytatnánk mindkét oldalon a gyűjtést, még a semminél is kevesebb lenne. Meg vagyok győződve, hogy irodalmunkból százszámra tudnánk

újabb példákat gyűjteni a *meg vagyok elégedve* típusra, a másikra pedig aránytalanul kevesebbet. Tovább menve, a fenti példák önmagukban is súlytalanok, részint azért, mert a *valakivel, valamivel* vonzat nélkül állnak mintegy 'boldog' jelentésben, részint pedig azért, mert igekötős *(megelégedett)* alakban szerepelnek, nem pedig a teljesen gyökértelen modoros *elégedett* változatban.

A nyelvművelők gyakran szokták föltenni a kérdést: mikor, honnan kezdett terjedni valamilyen nyelvi babona, magyartalanság, idegenszerűség. A kérdés rendszerint későn vetődik fel, amikor már senki sem tudja kinyomozni a terjedés útját. A jelen esetben abban a helyzetben vagyunk, hogy megtalálhatjuk az idegenszerűség forrását, kinyomozhatjuk terjesztőit. Az *elégedett vagyok valamivel, valakivel* kifejezéstípusnak — az általános nyelvhasználattal szembenálló, tehát magyartalan, helytelen kifejezéstípusnak — járványszerű terjedése napjainkban figyelhető meg. Itt az ideje tehát, hogy föltegyük a kérdést: Kik használják, hol használják az immár jogosan idegenszerűenk, helytelennek mondható *elégedett vagyok valakivel, valamivel* kifejezést? A megfigyelés és a gyűjtött adatok alapján határozottan kijelenthetjük, hogy elsősorban a hírlapírók és a riporterek a sajtótermékekben, a rádióban és a televízióban. Ez a magyartalan kifejezés a hírlapírók, a rádió- és televíziómunkatársak bűnéből terjed, éppen azoknak a bűnéből, akiknek hivatásuk folytán a helyes nyelvhasználatra kellene szoktatniuk az embereket. Ennek pontosan az ellenkezőjét cselekszik: minden módon és eszközzel a helytelen nyelvhasználatot erőltetik rá az emberekre, köztük az úgynevezett „riportalanyokra", akik azt hiszik, hogy ez a nyelvezet a jelenkori „fentebb stíl", ez az előkelő beszédmód, és néha utánozni próbálják. Az előkelősködő, egyben körülményeskedő „nyinye" nyelv (lásd Tabi László: Ludas Matyi, 1982. 36. sz.), amelyhez voltaképpen a „tötö" nyelv is hozzátartozik, szintén a hírlapíróktól, a riporterektől indult ki, és ragadt rá a nyilatkozó emberekre. A szóban forgó kifejezés vizsgálata kétségtelenné teszi ezt az állításomat. Tanulságosnak tartom a nyelvművelés, sőt a nyelvtudomány szempontjából is újabb kutatásaim legfontosabb eredményeinek a közlését.

A riportereknek egyik sajnálatos, elítélendő eljárása az, hogy a saját gusztusuk szerint formálják a riportalanyok szavait, mondatait. Néhány példát sorolok föl. Wladár Sándor, kiváló úszónk az idei (1982-es) világbajnokságon is nagyszerűen szerepelt: ezüstérmet szerzett. A verseny után, 1982. aug. 4-én így nyilatkozott a rádióban: „Egyáltalán nem *vagyok megelégedve* a teljesítményemmel." Mindezt a saját fülemmel hallottam. S hogy valóban jól hallottam, és nem káprázott a fülem, arról másnap megbizonyosodtam, mert a Magyar Nemzet 1982. aug. 5-i számában (10) ugyanezt olvastam: „Egyáltalán nem *vagyok megelégedve* a teljesítményemmel." Szórul szóra ugyanez állt — „Egyáltalán nem *vagyok megelégedve* a teljesítményemmel." — a Magyar Hírlapban is (1982. aug. 5. 12). Annál inkább meg voltam rökönyödve, amikor megnéztem a Népszabadság sportrovatát, ahol ez a szöveg ütötte meg a szemem: „Nem *vagyok elégedett* a teljesítményemmel" — mondta a verseny után Wladár Sándor.

Mondta! Így mondta? Nem hiszem, hogy így mondta volna. Meg vagyok győződve, hogy Wladár Sándor helyesen, magyarosan beszélt magyarul, s a rádió, a Magyar Nemzet és a Magyar Hírlap híven tolmácsolták szavait. Egyedül a Népszabadság sportrovata másította meg, torzította el a nyilatkozat szövegét. Megengedhetetlennek tartom ezt az eljárást. Mert ha egy hírlapíró meggyőződéséből vagy makacsságból ragaszkodik valamilyen helytelen

nyelvi formához, az még hagyján. Sok helytelen meggyőződés fordult már elő a világon. Az azonban súlyos vétség, ha valaki, jelen esetben egy hírlapíró, a saját (téves) nézeteinek igazolása végett — enyhén szólva — torzításhoz folyamodik. Ráadásul egyenes idézetben (lásd fent!) másítja meg a nyilatkozó személy szavait. A Népszabadság sportrovatában az effajta ferdítés úgy látszik, megrögzött szokássá vált, mert a Franciaország–Lengyelország labdarúgó-mérkőzéssel kapcsolatban a lengyel szövetségi kapitányának nyilatkozatát így adja vissza anyanyelvünkön (1982. szept. 12. 16): „... különösen a Kupcewicz, Buncol, Smolarek hármassal *vagyok elégedett.*" A Magyar–lengyel nagyszótár (1968.) a *megelégszik* címszó alatt ezt írja: *meg vagyok elégedve* 'jestem z ciebie zadowolony'. A szótár szerkesztői tehát jól tudnak magyarul. Ennélfogva a lengyel fordítóról, tolmácsról is föltehetjük ugyanezt. Ismét a Népszabadság sportrovata ferdített. És az a szomorú, hogy ez az eljárás nem is olyan ritka! Már vitaindító cikkemben említettem (Nyr. 104: 22), hogy a Tersánszky J. Jenő „Viszontlátásra, drága" című regényből készült televíziós változat szerzője önkényesen eltorzította a regény főszereplőjének egyik mondatát. A televízióban ezt hallottuk: „De az sem *kizárt*", a regényben ezt olvashatjuk: „... *nincs kizárva*". Az ilyen torzítások megingatják a hírlapítás és a televíziós közlés hitelét. Ezt látva, ezt tudva, senki sem hivatkozhat nyugodt lélekkel arra, hogy ilyen vagy olyan hírlapban olvasta, illetve a televízióban hallotta. Valamit tenni kellene a hírközlés hitelességének biztosítására!

Némely riporter valósággal belekényszeríti a nyilatkozó személyt a helytelen nyelvhasználatba azzal, hogy eleve magyartalanul kérdez. Így járt el például a Magyar Nemzet egyik munkatársa is. Ezt kérdezte: „*Elégedett-e* zenekultúránk hatékonyságával?" (1982. szept. 19. 7). A nyilatkozó — nyilván a riportertől hallott előkelősködő „fentebb stíl" tiszteletében — engedelmesen így válaszolt: „Dehogy *vagyok elégedett.*" Nem kétséges, hogy a riporter rossz példája hatott rá.

Magyartalanul kérdezi az Élet és Irodalom munkatársa is Emil Bend amerikai sportszociológustól: „*Elégedettek* a tömegsportban elért eredményekkel?" (1982. 38. sz. 7) Az amerikai szakértő szempontjából persze közömbös, hogy magyarul a kérdés nyelvileg helyesen volt-e föltéve (hiszen bizonyára angolra fordítva jutott el füléhez a kérdés), de a magyar olvasók számára nem közömbös. Az ÉS-nek egy másik munkatársa viszont egy magyar riportalannyal szemben járt el egészen megdöbbentő módon (1982. 37. sz. 16). Egy riportban a szőke pénztárosnő így beszél az ÉS riporteréhez: „Na, mit szól hozzám? *Meg volt elégedve?*" A pénztárosnő, a magyar köznyelvnek egyik képviselője és hordozója helyesen, magyarosan kérdezett. Mire a riporter (a „fentebb stílt", vagyis a „tötö" nyelvet propagálva, s mintegy kioktatva a pénztárosnőt és a lap olvasóit is), tüntetően magyartalanul kérdez vissza imígyen: „Hogyne. Mivel kellett volna *elégedettnek lennem*?" Az Élet és Irodalom egyébként is az élen halad a tötözés tekintetében. Nem ritka a lapban az állítmányi használatú *-t, -tt* képzős igenév. Ennek megfelelően persze az *elégedett* is. Íme: „*Elégedett vagyok* önmagammal és életemmel" (1982. 35. sz. 5); „Szabó mérnök szerfölött *elégedett* listájával" (1982. 39. sz. 16). Bizonyos, hogy a derék Szabó mérnök (nem lévén hírlapíró és riporter): *meg volt elégedve* listájával, és a riporter torzította el a közhasználatú magyar kifejezést. Nem ártana, ha az Élet és Irodalom cikkírói jobban tanulmányoznák az életet és az irodalmat, vagyis az élőnyelvet és az irodalmi nyelvet.

Elképesztő, hogy mi mindent tudnak elkövetni a hírlapírók és a riporterek, ha valami nyakatekertséget akarnak ráerőszakolni nyelvünkre. Lehetetlennek tartottam, és tartom ma is, hogy bárki, aki jól tud magyarul, efféle kérdéssel forduljon bárkihez: „*Hogy elégedett* (ön vagy maga) az előadással?". Ide iktatok néhányat a már idézett példákból (lásd előbb) állításom igazolására. Jósika Miklós: „Miként *vagy* nálam *megelégedve*, ifjú?". Az 1897-es társalgási könyv: „*Hogyan van megelégedve* a szolgálattal?". Kosztolányi Dezső: „Vallatgatták, *hogy van megelégedve* helyével". Tabi László: „És *hogy van megelégedve* a balhátvédjükkel?" Napjainkban a két utóbbi a szokásos, szinte kötelező kérdéstípus. A Rádió- és Televízióújság riporternője nyilván maga is érezte a „*Hogy elégedett . . . ?*" kérdés képtelenségét, ezért addig mesterkedett, amíg sikerült ilyen kérdést produkálni és intéznie dr. Petrik Ferenc igazságügyi miniszterhelyetteshez (1982. 31. sz. 3): „*Mennyire elégedett* a rádió és a televízió jogi műsoraival?". Fantasztikus nyelvi „salto mortale", amely hitem szerint első ízben látott napvilágot nyelvünk történetében. Sajnálnunk kell, hogy ez a buzgalom és találékonyság nem a jó ügy érdekében történt.

A fenti eset szomorú tanulságot rejteget a nyelvtörténészek számára. A folytatása ugyancsak szomorú tanulsággal szolgál — a nyelvművelés számára. Az történt ugyanis, hogy a lapnak egy másik riportere (férfi), akinek valószínűleg megtetszett ez a legújabb hírlapírói produktum, ezt kérdezte a gyanútlan riportalanytól (38. sz. 4.): „*Mennyire elégedett* velük?" (h.: *Hogy van megelégedve* velük?). Íme, „in flagranti" leleplezhetjük, hogyan terjednek a mostanában nagy számmal burjánzó magyartalanságok, főleg a hírlapírók és a riporterek közreműködésével. Az RTV tevékenysége ezzel a kérdéssel kapcsolatban még nem ért véget. Néhány számmal később a lap harmadik riportere (ismét nő) ezzel a kétszeresen is magyartalan mondattal szorította sarokba Szilágyi Tibor színészt: „Szavaiból úgy érzem, *maradéktalanul elégedett*" (h.: *tökéletesen meg van elégedve).* A kitűnő színész, aki minden bizonnyal a színpadon és a mindennapi életben is kifogástalanul beszél magyarul, a riporteri „fentebb stíltől", az előkelősködő „nyinye" nyelvtől befolyásolva, így nyilatkozott: „Ha köztük (ti. a színésztársak közt) helytállok, akkor *vagyok* igazán *elégedett.*" Jó magyarsággal így volna- „akkor *vagyok igazán boldog.*"

Nem szabad megfeledkeznünk a sok derűt árasztó lapról, a Ludas Matyiról sem, amelynek egyik humoristája ezzel a kérdéssel szomorította a magyar nyelvet: „*Elégedett vagy* a motorkerékpároddal?" (1982. 40. sz. 7). A humoristának bizonyára „szent meggyőződése" (lásd ugyanaz a szám, 10), hogy magyarul kérdezett, én azonban *szentül meg vagyok győződve*, hogy a kérdés „tötö" nyelven hangzott el. A tárgyalt idegenszerű kifejezés terjesztésében tehát ez a lap is ludas.

*

Aki nem elfogult és nem vak, az evvel a kifejezéssel kapcsolatban is tisztán láthatja, hogy milyen nyelvrontás folyik a sajtóban, a rádióban és a televízióban. Némely nyelvészek azt állítják, hogy az úgynevezett riportalanyok igen gyakran helytelenül beszélnek, tehát a riportereknek kötelességük valamilyen módon javítgatni a riportalanyok nyelvi hibáit. Véleményem szerint ezek a nyelvészek tévednek. Tapasztalatom szerint az egyszerű emberek túlnyomórészt helyesen, magyarosan beszélnek, nyilatkoznak, főként akkor, ha a riporterek nem mutatnak rossz példát nekik. A riporterek viszont nemegyszer helytelenül, magyartalanul, körülményeskedve vezetik a beszélgetést,

s ez a riporternyelv óhatatlanul visszahat a nyilatkozókra is. Isten őrizzen attól, hogy a riporterek „javítgassák" a beszélgető partnert. Előbb a riportereket kellene gondosan oktatni a magyar nyelv helyes használatára.

Grétsy László nemrég ezt írta a Rádió- és Televízióújságban: „... a rádióban és a televízióban szólók beszédének természetes élőbeszédnek kell lennie" (34. sz. 7). Igazat adok Grétsy Lászlónak, és ezt a kiegészítést fűzöm hozzá: „A sajtótermékekben írók nyelvének természetes élőnyelvnek kell lennie." Ez az a követelmény — igen szerény követelmény! —, amelyet a nyelvművelők jogosan támaszthatnak a hírlapírókkal, riporterekkel szemben, akiknek munkájuk eredményes végzése céljából elsőrendű feladatuk és kötelességük volna egyebek közt az élőbeszéd, az élőnyelv tanulmányozása. Ha szem előtt tartanák ezt a feladatot, akkor nem követnének el olyan nyelvi hibákat, melyek szemben állanak a magyar irodalmi nyelvvel és a magyar emberek túlnyomó többségének nyelvhasználatával.

Szinte hihetetlen, hogyan tud villámszerű gyorsasággal terjedni járványként egy-egy idegenszerűség, egy-egy nyakatekertség a hírlapírók és a riporterek körében. A közelmúltban a *köztudott* volt forgalomban. Óriási forgalomban! Alig-alig jelent meg olyan cikk melyben a szerző bele ne szőtt volna egy *köztudott*-ot, aminek többnyire nem volt semmi jelentése, még annyi sem, mint a szintén orosz szövegekből terjedő, üresjáratú *gyakorlatilag*-nak. Aztán következett, és ma is hivalkodik: a *kizárt. Ez kizárt, az kizárt, nem kizárt*, halljuk lépten-nyomon, főképp a rádió „jóvoltából". Hogy csömört nem kapnak tőle a rádiósok! Helyesen így volna: *lehetetlen, ki van zárva; lehetséges, nem lehetetlen, nincs kizárva.* Napjainkban az *elégedett vagyok (valakivel, valamivel)* a favorit. Egymás szájából, illetve tollából vagy írógépéből kapkodják ki mohón a különböző rendű és rangú hírközlők.

Ezek után természetszerűleg föl kell tennünk a kérdést: A nyelvhelyesség szempontjából melyiknek van nagyobb súlya? Az utóbbi 200 év magyar irodalmának és az embermilliók mindennapi nyelvhasználatának, vagy a sajtónak, a hírközlő eszközök nyelvromboló betűinek, hanghullámainak?

Ha a nyelvhelyesség alapelvét komolyan vesszük, és mérlegre tesszük, akkor habozás nélkül kinyilváníthatjuk, hogy az irodalmi nyelv és a köznyelv tanúbizonysága szerint, továbbá a nyelvészeti munkák tanúsága szerint az *elégedett vagyok valakivel, valamivel* helytelen, idegenszerű, magyartalan. A helyes magyar kifejezés: *meg vagyok elégedve.*

Ép nyelvérzékű embereknek sem a nyelvük, sem a tolluk nem jár rá a tötözésre, beleértve természetesen az *elégedett*-et is. Szántó Piroska, az 50-es évek eseményeit fölidézve, így beszélteti (nem egyenes idézetben, hanem 3. személyben) Sas Miklós írót (Új Tükör, 1982. 39. sz. 16); Talán olvassanak el az elvtársak néhány mai verset, *meg lesznek elégedve* (nem: *elégedettek lesznek).* A leendő házastársak a házasságkötéskor szintén élőnyelven tettek mindenkor fogadalmat, és egyebek közt kijelentették: „*Véle megelégszem*" (nem: *Véle elégedett leszek).*

Véleményem szerint még a jelzői szerepű, egy nem létező *elégedik* igéből mesterségesen fabrikált *elégedett* is minden esetben nélkülözhető, és más, természetesebb, szervesebb nyelvi eszközzel helyettesíthető. Nem nehéz feladat, csak élő nyelven kell fogalmazni. Régebben nem érezték szükségét ennek a fattyúhajtásnak anélkül is tudtak beszélni és írni. Móricz Zsigmond egyik regényének címe: „A boldog ember" (nem *elégedett ember).* Ugyanezt mondhatjuk az *elégedetten* és az *elégedettség* szóról, valamint a vonzat nélküli *elégedett vagyok*

kifejezésről. „*Boldogan éltek*, míg meg nem haltak" (nem: *elégedetten éltek*). „*Büszkén mondhatom*" vagy „*Örömmel újságolhatom*" (nem: *elégedetten*). „*Boldog vagyok*" „*Örömmel tölt el*" vagy „*Örülök*" (nem: *elégedett vagyok*). Csokonai Vitéz Mihály: „Vidítja egy édes *megelégedéssel*" (A hír). Petőfi Sándor: „Itten élek én most *megelégedéssel*" (A jó öreg kocsmáros).

A r r a v a g y o k h i v a t v a. Az *arra vagyok hivatva* kifejezés ritkábban fordul elő, mint a *meg vagyok elégedve*, s akkor is inkább az irodalmi nyelvben. Egyszerű emberek nemigen használják. Helyette ilyesmit mondanak: *az a hivatásom, az a feladatom.* Vagy a *kell* igével szerkesztenek idevágó mondatokat. Az irodalmi nyelvben — csekély kivétellel — a *hivatva* és nem a tötöző *hivatott* formát használták, és használják. Példák:

Petőfi: „én csak arra *vagyok hivatva*, hogy az első lökést megtegyem" (Napló, 1848. márc. 17.). Arany János: „a másik, mely *hivatva volna* a mű költői oldalát felfogni" (levél Tompához, 1853. jún. 28.); „Fogadja leghőbb üdvözletemet . . . a fényért, melyre költészetünket derítni *hivatva van*" (levél Madáchhoz, 1861. szept. 12.). Jókai: „idővel magasabbra *lesz hivatva*" (A kőszívű ember fiai, 1: 5); „amely küzdelem folytatására *lesztek hivatva* ti" (i. m. 6). Madách: „Mink *vagyunk hivatva* / E ronda démont féken tartani" (Az ember tragédiája, 7). Mikszáth: „rongyból felöltöztetett báb, aki a verebek elijesztésére *van hivatva*" (Szent Péter esernyője, 52). Babits: „Én igazán nem *vagyok hivatva*, hogy ítéletet mondjak" (Az európai irodalom története, 257). Móricz Zsigmond: „talán intő lesz annak a generációnak, amely ma *van hivatva* az ifjúság életéről gondoskodni" (Forr a bor, 1. 31). Tabi László: „Lemosta Piroska arcáról a „Wamp" krémet, amely *hivatva lett volna* üdévé tenni a bőrt" (Címzett ismeretlen, 199). Csurka István: „voltaképpen annyit *volt hivatva* jelképezni ebben az esetben" (Magyar Nemzet, 1980. ápr. 4.). Lomb Kató: „az elbátortalanodáson *van hivatva* átsegíteni az „úszót" . . . az idegen szöveg érdekessége" (így tanulok nyelveket, 104). Gyulai Zoltán: „vannak, akik eleve *hivatva vannak* arra" (Magyar Nemzet, 1981. ápr. 14.). Szántó Jenő: „vajon milyen hely illeti a pedagógust, aki arra *van hivatva*, hogy" (Népszab. 1982. okt. 15. 4). Bárczi Géza: „művelődésre való vágyát *volna hivatva* ébren tartani" (Nyelvművelésünk, 117). Tompa József: „időszerű átdolgozását is *hivatva van* előkészíteni" (Nyr. 105: 486). Grétsy László: „szenvedő igéknek a pótlására *vannak hivatva*" (Szaknyelvi kalauz, 154). Szűts László: „Az új folyóirat ezt az egyre növekvő társadalmi igényt *van hivatva* kielégíteni" (Magyar Hírlap, 1979. márc. 17.). Kemény Gábor: „a művészetek az emberiség erkölcsi tökéletesedését *vannak hivatva* elősegíteni" (NyK. 82: 404). Honti László: „E nagyszerű munkák megalkotója . . . kétségtelenül *hivatva volt* . . . az obi-ugor alapnyelvi rendszer feltárására is" (NyK. 82: 173).

A nagy Értelmező Szótár egy külön *hivatva* címszót tüntet fel, ahol ezt találjuk: *hivatva van* vmire v. arra, hogy . . . v. valamit tenni; *ő hivatva van* rá; Megtetted, amire *hivatva valál* (idézet Aranytól). Van a szótárban egy *hivatott* címszó is, de a szótár ezt csak jelzői szerepben dokumentálja. Egyetlen állítmányi használatú példát — én arra *vagyok hivatott* stb. — nem találunk. Ugyanezt mondhatjuk a kis ÉrtKsz.-ról is.

Az irodalmi és a nyelvészeti adatok alapján jogosan állíthatjuk, hogy az *arra vagyok hivatva* a hagyományos, a helyesebb, a magyarosabb a tötöző *hivatott* formával szemben.

*

Azok a nyelvészek, nyelvművelők, akik evvel a témával foglalkoztak, ritka kivétellel határozottan elítélték a *-t, -tt* képzős igenév állítmányi használatát. Az elsők között Horváth János (MNy. 7., később Msn. 17) Utána Simonyi Zsigmond (Nyr. 46, 47, 48). Mint sült germanizmust gúnyolta ki a „Legyen nekem megengedett" mondatot Szabó Dezső a Feltámadás Makucskán című szatírájában. Klemm Antal megállapítja (Magyar történeti mondattan, 48), hogy a *-t*, -tt képzős igenév nyelvünk egész történeti korában

rendszerint csak jelzőül és igei állítmányként fordul elő. A 19. század óta kezdik sűrűbben használni egyrészt német hatásból, másrészt az *el van törve*-féle szerkezet szándékos kerüléséből. Tiszamarti Antal 1943-ban két nyelvhelyességi könyvben is foglalkozott evvel a magyartalansággal (Orvosi nyelvünk helyes magyarsága; Szeplőtlen magyarság). Újabban az Egy hibás mondattani jelenségről című cikkében hívta föl rá a figyelmet (Magyar Nemzet, 1978. márc. 12.). Nagy J. Béla sem kedvelte a *-t, -tt* képzős igenév állítmányi használatát (Nyelvművelésünk főbb kérdései, 258). Kovalovszky Miklós úgy vélekedik (Nyelvművelésünk főbb kérdései, 156), hogy a *-t, -tt* képzős igenév a mai nyelvszokás szerint akkor használatos állítmányként, ha igei tartalma erősen elpárolgott, és szinte melléknévnez érezzük. Hasonlóképpen ír a Nyelvművelő Kézikönyvben (825—6). Egyértelműen elmarasztalja a tötözést Grétsy László a Szaknyelvi kalauzban (157 61), leszögezve, hogy aki kielégítően akarja szerkeszteni mondatait, az óvakodjék a *-t, -tt* képzős igenevek állítmányi szerepben való használatától. Ferenczy Géza az Anyanyelvi őrjárat c. könyvében azt írja (161), hogy többek között azért terjed újabban az *elégedett vagyok* kifejezés, mert babonából kerülik az emberek a határozói igeneves szerkezetet, s ezzel valóban idegenszerűségbe esnek. Rácz Endre A mai magyar nyelv c. könyvben megvilágítja, hogy a *-t, -tt* képzős igenév állítmányi használata azért van terjedőben, mert sokan kerülni akarják a határozói igenév és a létige kapcsolatát. Lőrincze Lajos többször is tüzetesen foglalkozott evvel a témával. Először egy előadássorozatban a rádióban, majd az Élet és Irodalomban (1978. 9. sz. 6). Megállapította, hogy a németességtől való félelem sokakat valóban nyelvi hibába, valódi németességbe kerget. A rádióelőadásokat és az ÉS-ben közölt cikket kerek egésszé foglalta össze Lőrincze az Emberközpontú nyelvművelés c. könyvben (126 –37). Bíró Ágnes magvas cikkében (Népszabadság, 1980. febr. 24.) azt olvashatjuk, hogy idegenszerűek azok a mondatok, amelyekben a *-t, -tt* képzős igenevet használják állítmányul.

Rendkívül tanulságosan és életszerűen mutatja be a járványszerűen terjedő tötözésnek romboló hatását Kossa János újvidéki nyelvművelő a Nyelvünk fűszerszámai c. könyvében (202). Fejtegetését így foglalja össze: „*Elégedett vagyok, érdekelt vagyok* . . . a légkör nyugtalansággal *telített* és egy sereg más ilyen idegenszerű melléknévi igeneves szerkezet jórészt azért terjed, mert nem merjük használni" a *-va, -ve* igeneves szerkezetet. Egy kéziratot olvasva, melyben egy újságíró sorozatosan húzgálta át a *-va, -ve* képzős igenevet, megbotránkozva állapítja meg: „Hiszen a mindennapi beszédben mindnyájan azt mondjuk: *meg vagyok elégedve*, a kocka *el van vetve*, halálra *van ítélve*, az időm kurtára *van szabva*, a ruhám *ki van vasalva*, frissen *van borotválva*, göndör hajam rövidre *van levágva*."

1979-ben az Édes Anyanyelvünk folyóiratban (2. sz.) Éder Zoltán kemény szavakkal ítélte el, őrületnek nevezte a *-t, -tt* képzős igenév állítmányi használatát. Én magam ugyancsak az Édes Anyanyelvünkben (1980. 1. sz.) róttam meg a Népszabadság munkatársait a *-t, -tt* képzős igenév helytelen használata miatt.

*

Jogosan vetheti föl valaki a kérdést: Vajon volt-e eredménye annak, hogy a nyelvművelők egész serege évtizedeken át elítélte a *-t, -tt* képzős igenév állítmányi használatát, vagyis a tötözést. Többen is azt a véleményt nyilvánították ki, hogy nem sok eredményét látják a kárhoztatásnak, általában a

nyelvművelői intelmeknek. Akadnak olyanok is — sajnos, nyelvészek is —, akik hiábavalónak tartják a tötözés elleni küzdelmet. Én ebben a tekintetben Bárczi Géza véleményét vallom, mely szerint: „Aki fáradt lemondással áll be a nyelvművelők hadrendjébe, az magával hozza a kudarcot. Rendületlen bizalommal a lehetetlent is meg kell kísérelni" (Nyelvművelésünk, 125).

Ha jól megfigyeljük, mégis láthatunk eredményt. És nem is keveset. A kiirthatatlannak vélt germanizmus, illetve russzicizmus: az állítmányi használatú *ismert, közismert, köztudott* (az orosz szövegek hemzsegnek a modoros, tartalmatlan, fölösleges *izvesztno, obscseizvesztno* szótól) visszaszorulóban van. Helyettük például a Magyar Távirati Iroda hírközléseiben csaknem mindig az *ismeretes* szó áll. Az MTI híreiben általában alig találni tötözést vagy ehhez hasonló kirívó magyartalanságot. A Népsport a mániákus *elégedett*-ség áradatában is tud magyarosan írni. Íme: „a menedzser, Burkinshaw nem *volt megelégedve* Brooke teljesítményével" (1982. okt. 11. 12). A História folyóirat 1982. évi 4—5. számában meglepően sok példát találtam az ősi *lenni* + *-va, -ve* igeneves szerkezetre, köztük olyanokra, amik helyett más lapok, a rádió- és a televízióbeli hírközlők tötöző formákat használnak. Néhány példa az említett kettős számból: tele *volt hintve; be volt ékelve;* nem *volt* kellően *felkészülve;* nekik *volt fenntartva;* az alapok *adva voltak;* a kérdés nagyjából *meg van oldva;* szabadságjogaikat *biztosítva látják;* a nagy- és középbirtokosok érdekeinek *volt alárendelve;* a feltételek *adva voltak;* A bolgár csapatok a fő fronton *voltak elfoglalva.* Ugyanebben a kettős számban hatszor fordul elő az *ismeretes* egy szer a *tudni való* és egyszer a *mint tudjuk* a tötöző *ismert* helyett. Ugyanebben a kettős számban ezt olvashatjuk: „Jászi ugyanis nem *elégedett meg* azzal" (A tötözők ezt így írnák: nem *volt elégedett* azzal). Nem titkolom el, hogy a Históriában is vannak tötöző alakok *(ismert, köztudott, biztosított),* de manapság, amikor annyira gyöngén állunk a magyar nyelvtudás dolgában, ezen nem is csodálkozhatunk.

Nem hagyhatom említés nélkül az Autóvezető folyóiratot, ahol a szerkesztőség a cikkírókkal való vitát is vállalva sem hajlandó engedni (erről a szerkesztőség előzékenysége folytán személyesen is meggyőződtem) a nyelvhelyességből. Ezenkívül a lap minden számában közöl nyelvhelyességi cikket. Nem hallgathatom el, hogy a Népszabadságban az újabb időben szemmel láthatólag erősen megritkult — a sportrovat kivételével — a tötözések száma, és megszaporodtak a *lenni* + *-va, -ve* igeneves szerkezetek. Egy-két kiötlő példa: „Sarokba *lettem szorítva*" (1982. febr. 13. 12); „Munkahelyeinek többségéről azért távolították el, mert nem *voltak megelégedve* vele" (1982. máj. 7. 4) „Zászlós úr, te *meg vagy elégedve* vele?" (1982. máj. 8. 14); „Világos persze hogy ez a kis megszorítás az ügyeletes gyógyszerészt *van hivatva* valamelyes védeni" (1982. jan. 10. 5); „Ezt az érzést *volt hivatva* felébreszteni Leonyid Brezsnyev levele is" (1982. aug. 4. 11); „törvényt is hoztak, mely a lengyel társadalom több évtizedes várakozásait *lesz hivatva* kielégíteni" (1982. aug. 11. 2); „Thököly céljait *volt hivatva* szolgálni házassága" (1982. szept. 25. 8).

Még csak az Élet és Tudomány folyóiratról óhajtok néhány szót szólni. Nem lehet könnyű a lap helyzete, hiszen az ismeretterjesztő cikkeket író szakemberek a legveszedelmesebbek a nyelvhelyesség szempontjából. Ennek ellenére a lapban keresve is alig találni magyartalanságot, nyelvi hibát, nyakatekert fogalmazást. Miért? Nyilván azért, mert a lap szerkesztősége, olvasószerkesztője mindent megtesz, hogy nyelvileg hibátlan írásokat adjon az olvasóknak.

Azért emeltem ki a fentieket (tudom, hogy a fölsorolás nem teljes), mert viszont kétségtelen, hogy a tötözésnek még a mindenki által elítélt formái is ott éktelenkednek ma is a sajtóban (vaamennyi országos napilapban és folyóiratban), a rádióban és a televízióban egyaránt. A példák maguktól beszélnek: „A cél *kitűzött*" (Autósélet, 1981. 8. sz. 1); „Az epidurális módszer személyi és tárgyi feltételei még nem *biztosítottak*" (Új Tükör, 1982. jan. 17. 8); „A nőknél edződnek, a férfiaknál tétlenségre *kárhozottak* az utánpótlás legjobbjai" (Népszabadság, 1982. febr. 14. 12); „Ma már széles körben *tudott*, hogy" (Élet és Irodalom, 1981. 48. sz. 4); „*fordítottan* arányos a gyermekvállalási hajlandósággal" (uo.); „A járatok egyáltalán nem *telítettek*" (Magyar Hírlap, Mell. 7. o. 1982. szept. 25.). A rádióban főleg a hírközlés a tötözésnek egyik terjesztője. Egyetlen adásban (1982. febr. 19. Déli krónika) három *-t*, *-tt* is szerepelt állítmányként: *adott*, *kizárt*, *garantált*. A televíziónál is (túlnyomórészt a hírközlők és a riporterek tötöznek. Az 1982. évi spanyolország labdarúgó-világbajnokság alkalmából a barcelonai közvetítő elég gyakran búsította az éter hullámait a *köztudott*, *elégedett*, *adott* igenév állítmányokkal. Szomorú dolog, hogy a tankönyvekben is gyakran fordul elő, egyéb nyelvi hibákon kívül, a tötözés. Örvendetes viszont, hogy az Akadémia Anyanyelvi Bizottságának vitája során a nyelvészek és a pedagógusok közül többen megrótták a tankönyveket, kinyilvánítva, hogy „nemcsak a szerkesztés hibái zavarják a tanulás folyamatát, hanem a szöveget fellazító ügyetlenségek, a szótzaporítás, a zsargonszerű névutózás . . . az újabban »tötö« nyelvnek elkeresztelt igenévhasználat . . ." (lásd Magyar Nemzet, 1982. okt. 14. 5).

*

Vajon a nyelvművelők el tudnák-e érni — ha nem is egy csapásra hanem lépésről lépésre —, hogy a *-t*, *-tt* képzős igenév állítmányi használata, vagyis a tötözés, a sajtóban, a rádióban és a televízióban visszaszoruljon, és ennek folytán az értelmiség bizonyos rétegének nyelvhasználatában is megszűnjön? Véleményem szerint el tudnák érni. Ehhez azonban szilárd elhatározásra állhatatosságra, bizakodásra és nagyobb aktivitásra, ennek a nyelvi hibának állandó következetes számontartására, s a hibát elkövetők figyelmeztetésére volna szükség. Megérné, mert ez lenne az utóbbi évtizedek nyelvművelő mozgalmának leglátványosabb fegyverténye. Egyben a Nyelvőr érdeméül is szolgálna, hiszen a lap szerkesztője, Simonyi Zsigmond vette föl megalkuvás nélkül a harcot evvel az idegenszerűséggel szemben.

Vitaindító cikkemben nem állt szándékomban ítéletet mondani, bárkit megfélemlíteni, hadiparancsot kiadni. Ezúttal se teszem. Én a magyar nyelv ügyéért folytatott harcomban a magyar nyelv művelését szívükön viselő nyelvészek támogatására számítottam a múltban, és számítok továbbra is. Jól tudom, hogy egymagamban keveset érhetek el. Az egész nyelvművelő mozgalom segítségével sokat.*

Szepesy Gyula

* A vitát szerkesztőségi cikkel jövő évi 1. számunkban zárjuk le.

Idegen családneveink

1. A családnevekre sem a helyesírási szabályzat, sem a magyarítás kényszere nem vonatkozik. Míg az utónevek — az ezeréves *István*-tól az új divatú *Szilviá*-ig — csak magyaros alakban anyakönyvezhetők, s még a magánéletben használt *Edith*, *Emmy*-féle írásmódokat sem nézi jó szemmel a nyelvművelés, az idegen eredetű vagy alakú családnevek viselőit semmiféle törvény nem kötelezi arra, hogy nevét magyarra változtassa, vagy magyarosan írja. Voltak ugyan időszakok, amikor bizonyos testületek tagjaitól a felsőbbség elvárta, sőt megkövetelte a névmagyarosítást, ám az idegen származású családok és egyének nagy többsége saját elhatározásából, saját névízlését követve döntött úgy, hogy családnevét megváltoztatja, illetőleg megtartja.

Még ma is igen tekintélyes az idegen családnevek számaránya; hogy mekkora, arra már megpróbálhatunk választ adni az utóbbi években megjelent személynévi adattárak segítségével. Ezek: Ördög Ferenc: Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973.; Posgay Ildikó: Rábacsanak személynevei. ELTE NytudDolg. 12. sz. 1973.; Mészárosné Varga Mária: Bazsi község mai névanyagának vizsgálata. ELTE NytudDolg. 15. sz. 1975.; továbbá a Magyar Személynévi Adattárak (szerkeszti Hajdú Mihály, kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége) következő füzetei: 2. sz. A. Fodor Ágnes: Cigánd mai család- és ragadványnevei. 1975.; 14. sz. Molnár Mária: Magyarlak mai ragadványnevei. 1977.; 15. sz. Balázs Judit: Rábaszentandrás mai család- és ragadványnevei. 1977.; 16. sz. Nagy Géza: Karcsa mai család- és ragadványnevei. 1977.; 22. sz. Kovács János: Vásárosdombó mai család- és ragadványnevei. 1978.; 28. sz. Karacs Zsigmond: Földes történeti és mai család- és ragadványnevei. 1980.; 31. sz. Szabó Imre: Kurd történeti és mai ragadványnevei. 1980.; 33. sz. Tóth József Farkas: Szápár mai család- és keresztnevei. 1980.; 37. sz. Tóth Mihály: Bag mai család- és ragadványnevei. 1981.; 41. sz. Villányi Péter: Galgamácsa mai család- és ragadványnevei. 1981.; 46. sz. Fercsik Erzsébet: Hévízgyörk mai család- és ragadványnevei. 1982. Ezek az adattárak összesen 72 977 magyarországi lakosnak összesen 3376 különböző családnevét tartalmazzák. Minthogy ez a korpusz nem valami nagy, ráadásul erősen aránytalan a Dunántúl javára, kiegészítésként a budapesti telefonkönyvből vett statisztikai mintákat használtam. (A telefonkönyv még mindig legbővebb forrása a családnévvizsgálatoknak, de hátránya egyrészt, hogy nem terjed ki a teljes lakosságra — nincs mindenkinek telefonja —, másrészt a névviselők számát sem lehet megállapítani — nem tudjuk, hogy egy állomásra hány azonos nevű családtag esik.)

2. Meg kell különböztetni az idegen e r e d e t ű és az idegen a l a k ú vagy h a n g z á s ú családneveket. A két kategória nem teljesen fedi egymást. Idegen eredetű családnevek egybeeshetnek magyar szavakkal: *Mayer*-ból *Major* lesz, *Lang*-ból *Láng*, *Beer*-ből *Bér*, s ezeket már magyar neveknek tartja a köztudat. Ha a Rábacsanakon feljegyzett *Saitos* név valóban román eredetű (vö. Posgay i. m. 19), ez is egybeesett a magyar *Sajtos*-sal. Másrészt idegen hangzású családnévről is kiderülhet a magyar eredet (l. Reuter Camillo fejtegetéseit a „szlávgyanús" *Sikota* névről, Nyr. 105: 478). Idegen eredetű családnévnek csak azt tekinthetjük, amely családnévként került át valamely idegen nyelvből, s így a család származásáról tanúskodik; semmiképpen sem

az olyanokat, amelyek idegen eredetű köznévből, személynévből vagy helynévből a magyarban fejlődtek családnévvé, pl. *Kántor, Pintér, Demeter, Simon, Kanizsa.*

Az „idegen hangzású családnév" inkább adminisztratív fogalom: az ilyen neveket szokták magyarosítani, s ilyenek felvételét nem engedélyezi a jogszabály (A belügyminiszter 2/1955. (VI. 23.) BM. számú rendelete a névváltoztatásról szóló — 14/1974. (V. 14.) MT. sz. rendelettel módosított — 11/1955. (II. 20.) MT. számú rendelet végrehajtásáról, 4. §.: „Idegen hangzású, magyartalanul képzett név [...] felvételét [...] — különös méltánylást érdemlő körülmények kivételével — nem lehet engedélyezni"). Pontosabb lenne idegen alakú névről beszélni, hiszen a hangzás mellett az írásképnek is szerepe van: olyan betűk vagy betűkapcsolatok, amelyek magyar szavakban nem fordulnak elő *(ä, q, sch, w, x: Käfer, Quittner, Schön, Wolf, Lex* stb.), vagy nem magyar hangértéket képviselnek (pl. *Süss* [zűsz], *Vogel* [fógel]) elárulják az idegen nevet. A hangalak idegenszerűségét már nehezebb meghatározni. Kritériumnak tekinthető a szókezdő mássalhangzó-torlódás (pl. *Blum, Krizsa, Stark, Zvér),* a hangrendi harmónia hiánya (pl. *Gallen, Kühár, Mersva, Ocsenás),* az *au, ei* diftongus *(Gausz, Kauten, Veit, Heisz),* gyakran a szóvégi hosszú mássalhangzó *(Bekk, Hell, Hopp, Lott).*

Valóságos alaki rendszert alkotnak a magyar családnevekben megfigyelhető idegen névformánsok, elsősorban német és szláv képzők. A leggyakoribbak: a német *-er (Bauer, Eppinger, Pigler, Lakner* stb.), a szláv *-ics/-vics (Bencsics, Lakits, Simonics, Martinovics* stb.), *-szki/-cki (Pribelszki, Sztankovszky, Lehóczki, Branyiczky* stb.), *-ák (Hornyák, Hudák, Lesták, Szocsák), -ik (Gubik, Petrik, Lipcsik, Ornyik).* Az ilyen végződésű nevek gyakoriságát a következő táblázat szemlélteti:

	családnevek száma a feldolgozott adattárakban	az idegen alakú családnevek százalékában	százalékarány a telefonkönyv alapján
-er	221	17,7	14,5
-ics/-vics	177	14,1	7,4
-szki/-cki	46	3,7	7,6
-ák	49	4	2,9
-ik	49	4	5,3
		43,5%	24,6%

További jellegzetes szlávos névvégződések: *-ek (Adamek, Matusek, Korcsek, Havranek), -ec (Bahorecz, Devec, Oravecz, Stanecz), -ic (Csernovicz, Kránitz, Szlávicz), -ác (Kiácz, Klupácz, Kludovácz), -da, -ta, -la, -na (Sohajda, Plichta, Kodela, Brezina)* stb. Gyakori németes formánsok: *-(e)l (Kappel, Meizel, Stickl), -man(n) (Bauman, Guttmann, Holczmann), -berg, -feld, -stein, -wald (Rosenberg, Dornfeld, Lattenstein, Urvald).* Ritkább a román eredetre valló *-u/-uj* végződés *(Durku, Pásku, Páskuly).* A számos *-án* végződésű név között viszont román, szláv, német, sőt örmény és héber eredetűek is vannak *(Argyelán, Kimpián — Turcsán, Vukán — Rozsmán, Hermán — Meresián, Szalosján*

— *Elkán, Kohán)*. A névformáns előtti szegmentum — nevezzük „névtő"-nek — nem mindig ugyanabból a nyelvből ered. Magyar tövű és szláv képzőjű családnevekre *(Aradszky, Debreczenszki, Mohácsán, Szegedinácz)* felhívta a figyelmet Mikesy Sándor (NytÉrt. 70. sz. 366—7), ugyanott rámutatott arra is, hogy a szláv *-án* képzős neveket magyarossá teszi a hozzáfüggesztett *-i* képző *(Okolicsányi, Turcsányi)*. De akadnak magyar névtövek német formánssal *(Gazder, Lőcser)*, német névtövek szláv formánssal *(Frivaldszky, Schönviczky)* és egyéb hibridek is a magyar családnévanyagban.

Számos névformáns magyar és szláv nevekben egyaránt előfordul: *-a, -ó, -s* ~ *-cs, -us, -ók, -kó, -csó, -ka, -sa, -ca* (vö. Kniezsa István: A magyar és szlovák családnevek rendszere. Bp., 1965., sokszorosítás). Az ilyen képzőjű neveket akkor tekinthetjük idegennek, ha a képző nem magyar névtőhöz járul (pl. *Siha, Kozó, Rehus, Skernyók, Cselenkó, Huszka, Dusa, Csercsa, Gubicza)*. De az olyan neveket, mint *Anda, Laczó, Mikus, Mihók, Simkó, Jancsó, Borka, Martsa, Gyuricza*, amelyekben felismerhető a magyar névtő, bízvást magyarnak számíthatjuk, még ha esetenként bebizonyosodik is idegen eredetük. Kniezsa rendszerezését ki lehet még egészíteni az *-ár* formánssal *(Kercsmár, Koleszár, Tokár* stb.), amely a magyarban is foglalkozásnév-képzővé lett *(Kádár, Kulcsár, Molnár* stb., bár a nyelvújítási *hordár, tanár, titkár* típusú szavakból nem alakultak családnevek). Az *-ik* képző Kniezsa szerint mindig szláv (i. m. 52), de ezt a nagyon magyaros hangzású *Törőcsik* vagy *Lőrik* névvel kapcsolatban nehéz elhinni (vö. a *farcsik, hancsik* köznevek képzésmódjával, TESz. A *Fercsik* nevet a hévízgyörki anyag feldolgozója nem is említi a szlovák telepítés emlékét őrző családnevek között, vö. Fercsik i. m. 3). Ugyancsak Kniezsa szerint az *-ics* végződés magyar is lehet (pl. *Benics, Berics, Kálics*, i. m. 27), ám ez a néhány adat csak a névtörténetre specializált kutató számára különül el a szláv eredetű *-ics* végű nevek nagy sokaságától.

Az idegen alakú családnevek tekintélyes többsége tehát rendszerezhető a fenti szempontok alapján. Ezenkívül idegen alakúnak tekinthetjük azokat a neveket is, amelyekben nem ismerhető fel összefüggés valamely magyar köznévvel vagy tulajdonnévvel; ilyenek a feldolgozott adattárakban pl. *Polor, Fucur, Bereng, Karasz, Pul, Zson.*

3. Az így meghatározott idegen alakú családnevek a feldolgozott adattárak családnév-állományának 36,8%-át teszik ki, a budapesti telefon-előfizetőknek pedig — a statisztikai minták alapján — kereken 50%-át. Országos átlagban tehát a családneveknek mintegy 40%-a idegen alakú, de ezeket a neveket a lakosságnak csupán a 10%-a viseli. (Az adattárakban 11,6%, a telefonkönyvben 8%.) A leggyakoribb idegen családnevek megterheltsége ugyanis messze elmarad a leggyakoribb magyar családneveké mögött. A budapesti telefonkönyvben szereplő mintegy 3500 *Kovács*, kb. ugyanennyi *Nagy*, 3000 körüli *Szabó*, több mint 2000 *Kiss* nevű előfizetővel szemben a leggyakoribb idegen név, *Mayer* csupán 244 adattal van képviselve. Ezt követi a 235 *Müller*, 220 *Novák*, 162 *Schmidt*, 150 *Weisz*, 137 *Hoffmann*, 124 *Klein*, 122 *Steiner*, 120 *Frank*. (A családnév-statisztikáknál szokásos eljárás szerint nem vettem figyelembe a *Kováts, Kis, Maier, Weiss* stb. alakváltozatokat.)

Egyes községekben azonban az országos átlagtól eltérő helyzetet találunk. Amint ezt Mészárosné Varga Mária, Tóth József Farkas és Villányi Péter dolgozatainak bevezetéséből megtudjuk, a dunántúli Bazsi és Szápár, a Pest megyei Galgamácsa lakossága nagyrészt német, illetőleg szlovák eredetű, s

ez a családnévanyagban is tükröződik. Sápáron a lakosságnak több mint 76%-a visel idegen családnevet: a leggyakoribbak: *Kukoda, Trojják, Fojtyik, Janászek, Szmerha, Janus, Kohus, Gazder, Oravecz.* Bazsi lakosainak 37%-a osztozik a *Lenner, Mózner, Felker, Partics, Hiller, Merics, Szindekovics, Holczer* és *Vágusz* neveken. Galgamácsán a lakosság 36%-a által viselt idegenes családnevek közül a *Koza,* a családba beházasodott Dudás Juli népművész révén híressé vált *Vankó,* továbbá a *Borna, Filó, Negyela* és *Szuhánszki* a leggyakoribb. A galgamácsai névanyag feldolgozója, Villányi Péter azt is közli, hogy a szlovák telepesek utódai már a századforduló előtt magyar anyanyelvűvé váltak (i. h.), ám a szlovák artikuláció maradványa még megfigyelhető a szóvégi *ó* hang rövid ejtésében *(Vanko, Janko, Nyego,* i. m. 6).

A Vas megyei Magyarlakon, annak ellenére, hogy a helynév magyar anyanyelvű lakosságra utal, a két leggyakoribb családnév *Mesics* és *Dancsecs,* a sorrend 4. helyén pedig *Háklár* áll (Molnár M. i. m. 11; a *Mesics* név itt hibásan van írva, a helyes alakra nézve vö. i. m. 4, 8, 16). Sok idegen alakú családnévvel találkozhatunk a szlovén és horvát nyelvterülettel szomszédos Göcsej egyes falvaiban. Csertalakos 139 lakosából 36-ot hívnak *Ruzsics*-nak, Szíjártóháza 142 lakosából 20-at *Mausecz*-nak, Ormándlakon a *Radics* családnév a leggyakoribb (Ördög i. m. 388, 408, 293). Viszonylag sok *Bicsák* nevű él Kávás, Salomvár, Németfalu és Szentpéterfölde községekben (i. m. 217, 223, 243, 423), *Boronyák* Hottón és Szenterzsébethegyen (228, 231), *Doszpoth* Bocföldén és Sárhidán (276, 301), *Novák* Barlahidán és Tófejen 332, 361). Az összesítésben azonban ezeknek a neveknek a gyakorisága is eltörpül a *Horváth, Kovács, Tóth* nevekéhez képest.

Az országos átlagnál kevesebb idegen családnevet viselnek a köztudatban is „színmagyar" vidékként számon tartott Tiszántúlon és Bodrogközben. Földesen a családneveknek csupán 10%-a idegen alakú, s ezeket a lakosságnak nem egészen 2%-a viseli. Cigándon az idegen családnevek aránya 18%, az ilyen nevű lakosoké 6%. Karcsán a családnevek 25%-a idegen, a névviselők aránya az országos átlagnak megfelelő 10%. Meglepő, hogy Hévízgyörkön, ahol a falu köznyelve a XIX. század közepéig szlovák volt (Fercsik i. m. 3), ugyancsak nem több az idegen családnevek aránya 25, az ilyen nevű lakosoké 7%-nál; igaz, hogy a 10-nél több személy által viselt 17 név között van *Bazan, Kustra, Bazsik, Bobál, Gyetvan, Bányánszki* és *Mrkva,* valamint az idegennek és magyarnak egyaránt számítható *Fercsik* és *Benkó.*

4. Véleményem szerint a magyar családnévállomány 40%-át kitevő idegen alakú neveket nem rekeszthetjük ki a „magyar családnév" fogalmából. Amikor családneveink eredetével, történetével foglalkozunk, ezeket is figyelembe kell venni, s egy „Magyar Családnévkönyv" nem szorítkozhat a névmagyarosítási tanácsadó szerepére. Az idegen eredetű és alakú nevek vizsgálata természetesen roppant előmunkálatokat igényel, s ezeknek hiányára egyelőre joggal hivatkoznak a személynévi adattárak feldolgozói és értékelői. A családnevek tipizálásakor be kell érniük az „idegen és ismeretlen eredetű családnevek" sommás csoportjával, s ebbe is csúszhat hiba, pl. a Tóth József Farkas által ide sorolt *Petőcz* név semmiképpen sem lehet idegen, s valószínűleg magyar a *Benis* és a *Gurdon* is (i. m. 16), vagy ellentmondásba kerülhet egy másik rendszerezéssel, pl. a *Furján* családnév — amely a *Flórián* keresztnév alakváltozatából származik — Ördög Ferencnél a keresztnévi eredetűek (i. m. 24), Mészárosné Varga Máriánál pedig az idegen eredetűek között sze-

repel (i. m. 11; az ugyanitt említett *Major* és *Tobak* neveket sem tekinthetjük idegennek).

Az idegen alakú családnevek a magyar családnévállomány szerves részét alkotják. Nagy részüknek, főleg a szláv eredetűeknek az írásmódja is magyaros, sőt gyakran régiesen magyaros: az *-ics, -szki, -cki* formánsok *-its, -ich, -szky, -czky* írásváltozásai mindennaposak. Mindenekelőtt jellemző a magyar névanyagra a német, szlovák és délszláv eredetű elemek együttes jelenléte, ezek aránya. Szlovák nevekre kevésbé jellemző az *-ics/-vics* patronimikonképző, a szerb-horvátból és a szlovénból hiányzik a *-szki/-cki* (vö. Kniezsa i. m. 107); a magyar névanyagban mindkettő egyaránt gyakori. (Az adattárak összesítésében az *-ics* végű nevek jelentős többsége a délszláv beütésű göcseji anyag túlsúlyából adódik.) Magyar sajátságnak látszik, hogy a németes alakú családneveknek több mint 60%-a *-er* végű; Brechenmacher névszótárában (Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen. Limburg a. d. Lahn 1957.) ez az arány — statisztikai minták alapján — csak 25—30%.

5. Alig tagadható, hogy az idegenszerűségnek fokozatai vannak. A *Weiss* névalak minden bizonnyal idegenszerűbb, mint a *Vajsz;* a közbeeső fokozatok *Weisz — Veisz — Vejsz.* A szókezdő mássalhangzó-csoportok közül azok hangzanak otthonosabban, amelyekkel közszók is kezdődnek, mint *blokk, brigád, drága, flastrom, friss, gléda, grádics, kláris, kréta, kvártély, pléh, próba, skatulya, slepp, smaragd, sneff, spárga, spriccel, sróf, stóla, strázsa, sváb, szkíta, szláv, szmoking, szpíker, sztrájk, szvetter, tréfa;* ezért kevésbé idegenszerűek a *Blaskovics, Brenner, Dravecz, Flammer, Francsics, Glavács, Gregor, Klein, Krisztek, Kvanta, Placskó, Práger, Skoda, Slebics, Smodics, Snóbel, Spolarics, Srammer, Stefkó, Strausz, Szkalla, Szlávik, Szmetana, Sznohár, Szpehár, Sztankovszky, Szvoboda, Treiber* nevek, mint azok, amelyek közszókban elő nem forduló mássalhangzó-kapcsolattal kezdődnek, pl. *Csrenkovics, Dlauchy, Dmuhács, Dvihally, Gmelin, Gnädig, Gschwindt, Hlavacsek, Hnilicza, Hrubeczky, Hvezda, Kmetykó, Knausz, Mlinarics, Mnozil, Mráz, Sbül, Szrog, Tlesimunka, Tverdota, Vlosák, Vrestyák, Zborovján, Zdeborszky, Zgyerka, Zlatarics, Zmák, Znamenák, Zrufkó, Zvér, Zsbán, Zsdánszky, Zslebics, Zsmidzsár.* Különösen nehéz kiejteni a magánhangzó nélküli szótagokat, pl. a *Mrnák, Szmrtnik, Vlcskó, Vrba* névben; így lett ejtéskönnyítéssel *-li* a német *-(e)l* formánsból számos esetben, pl. *Kincli, Mejkli, Merkli, Tringli,* akárcsak a *nudli, kifli, sámli* köznevekben.

A formánsok közül azok, amelyek magyar képzőkkel esnek egybe *(-ka, -kó, -ár* stb., l. előbb), kevésbé csengenek idegenszerűen, mint az *-ák, -ek, -ác, -ec* vagy *-er.* A tömeges *-ics/vics* formánsnál ritkasága miatt idegenszerűbb a délszláv képző újabb *-ity/-vity* átírása *(Muity, Sztevanovity)* és a nem közvetlenül szomszédos nyelvekre — bolgárra, oroszra — jellemző *-ov/-of (Ivanov, Hrisztof).* Mikesy Sándor idézett tanulmányában hangsúlyozza, hogy „A magyar névállományban annyi a *-szky* végződésű elem, hogy gyakoriságánál fogva már nem tekinthető idegenszerűnek".

6. A századelőn évi 5—6000 lehetett a névmagyarosítások száma — természetesen az ország egész akkori területén —; becslésem alapja egy nyomtatott, hivatalos „Kimutatás az 1912. év I. felében engedélyezett névváltoztatásokról", amelyet Ladó János volt szíves rendelkezésemre bocsátani. E lista megváltoztatott neveinek 18%-a *-er,* 5,8%-a *-(e)l,* 5,2%-a *-man(n),*

4,6%-a *-ics*, 4,3%-a *-án* végződésű; az eseteknek kb. 1%-ában magyar nevet változtattak meg. Ma, azt lehet mondani, a névmagyarosítás divatja lejárt. Az 1981. évi névváltoztatások nyilvántartásában – amelybe az illetékes hatósági szerv jóvoltából volt lehetőségem betekinteni – száznál nem sokkal több a magyarosítások száma. Van néhány utónév-változtatás, gyakori a magyar alakú, de előnytelen hangulatúnak tekintett — pl. jellegzetesen cigány — családnév megváltoztatása, a legtöbb esetben azonban asszonyok kívánnak élni az 1974 óta törvényben biztosított névviselési lehetőségek közül egy másikkal, mint amit férjhezmenetelükkor választottak. Az ilyen névcsere eredményeképpen is léphet magyar családnév az idegen helyébe – konkrét példa helyett névtípussal szemléltetve: *Mayer* Józsefné neve *Szabó* Ilona, illetőleg *Novák* Mária neve *Varga* Istvánné, *Vargáné* Novák Mária vagy *Varga* Mária lesz –, gyakorlatilag ezek az esetek növelik a névmagyarosítások számát. De az ellenkezője is előfordul: *Varga* Istvánné veszi fel újra leánykori *Novák* Mária nevét, illetőleg *Szabó* Ilona fogadja el utólag férjétől a *Mayer* nevet. Természetesen olyan esetek is vannak, amikor magyar nevet magyar névre, idegen nevet idegen névre cserélnek. Az asszonyok névviselésének megváltoztatása nem értékelhető a névízlés szempontjából, minthogy itt csupán két adott lehetőség, a férj családneve és a leánykori családnév közötti választásról van szó, s az indíték nem az, hogy a másik név jobban tetszik, hanem az, hogy az eddigi névviselési forma valamilyen okból nem bizonyult megfelelőnek.

Ma is gyakran hangot kap az a nézet, hogy a nyilvánosság előtt szereplő embereknek magyar vezetéknevet illik viselni. A Hétfői Hírek 1982. jún. 21-i számában egy (s. e.) jelű újságíró is azt tanácsolta a Színház- és Filmművészeti Főiskola újdonsült diplomásainak, *Pregitzer* Fruzsinának és *Zillich* Beatrixnak, hogy válasszanak „könnyebben megjegyezhető, magyarosabb nevet". Ami engem illet – bár lehet, hogy ez egyéni sajátosságom –, minden bizonnyal könnyebben jegyzem meg ezeket a feltűnő neveket, mint számos jeles művészünk jellegtelen tucatnevét. De különösnek tartom azt is, hogy ez a követelmény főleg színészekkel, írókkal és sportolókkal szemben merül fel; tudósoktól, feltalálóktól, politikusoktól, képzőművészektől mintha kevésbé venné zokon a közvélemény, hogy *Alexits*, *Issekutz*, *Moravcsik*, *Straub*, *Jendrassik*, *Zipernovszky*, *Münnich*, *Kernstok*, *Czóbel*, *Hincz*, *Uitz* stb. a nevük. Napjainkban talán a legvilághírűbb magyar név a bűvös kocka feltalálójáé: *Rubik*. Arról se feledkezzünk meg, hogy a *Petrovics* – *Petőfi* névcserével egyidejűleg *Stancsics* beérte azzal, hogy nevét csupán ejtéskönnyítéssel, *Táncsics* alakban használja, s a Tízek Társaságának *Degré*, *Pákh* és *Obernyik* is tagja volt; a *Ziegler*-ből, *Herczog*-ból, *Steingaszner*-ból lett *Gárdonyi*, *Herczeg*, *Tömörkény* kortársa volt *Gozsdu*, *Justh*, *Lovik*, *Bródy* is, szegény *Reviczky* pedig körömszakadtáig ragaszkodott törvénytelen apja előkelő nevéhez. Századunk irodalomtörténetének nagy nevei közé tartozik *Babits*, *Kaffka*, *Kassák*, *Krúdy*, *Kuncz*, *Tersánszky*, *Schöpflin*. Jelentős utalást hordoz Szabó Magda könyvcíme: „Megmaradt *Szobotkának*" (1983.). A színművészet világában *Blaha* Lujza élete végéig használta művésznévként első férjének szlávos nevét; nem változtatta meg idegen alakú családnevét *Fedák*, *Páger*, *Gobbi*, *Latinovits*, *Sinkovits*, *Tomanek* és még számosan. *Psota* Irénről sokan tudják, hogy pályáját magyarosabb hangzású művésznévvel kezdte, de sikert csak akkor aratott, amikor visszatért igazán szokatlan hangszerkezetű nevéhez.

Véleményem szerint — amivel, tudom, nem mindenki fog egyetérteni — nincs szükség arra, hogy további névmagyarosításokra vagy akár csak magyaros hangzású művésznevek felvételére buzdítsunk, különösen ha az eredeti családnév nem erősen idegenszerű. Az idegen családnevek megmaradt állománya történelmi érték: a nemzetiségek megmagyarosodásáról tanúskodik, „egyik utolsó emléke a lakosság hajdani nyelvi hovatartozásának", mint Tóth József Farkas helyesen megállapítja a „ma már teljesen magyar ajkú" Szápár község névanyagáról (i. m. 16), s ezért inkább védetté kellene nyilvánítani, mint a műemlékeket vagy a régi utcaneveket.

Az idegen családnevek védelmére azt is fel lehet hozni, hogy roppant változatosságuk nagymértékben gazdagítja családnévállományunkat. A telefonkönyvben a *Mihály* keresztnév magyar vagy magyarnak tekinthető származékaiból 16 különböző családnevet találunk *(Mihálka, Mihálydi, Mihályfi, Mihályi, Mihó, Mihók* stb.), szláv, német és egyéb idegen alakjainak származékaiból 46-ot *(Mihalecz, Michaleczky, Mihalek, Mihalik, Mihalkovics, Mihajlovits, Mihalcseszki, Mihelics, Michel, Micheller* stb.) és két magyar tövű, de szláv formánsú hibridet *(Mihályovszky, Mihályszky)*. A névmagyarosítások következtében pedig tapasztalat szerint inkább szegényedik, szürkül a családnévállomány (vö. Benkő Loránd: A családnév-változtatás kérdései. Msn. 18: 3), ezért kellett a névváltoztatásról szóló rendeletben is megfogalmazni, hogy „olyan családi név felvételét, amelyet már sok család visel [...] nem lehet engedélyezni". Persze ezt a gyakorlatban aligha lehet követni, hiszen azt sem tudjuk, mennyi az a „sok család" (száz, ezer, tízezer?), az engedélyezett névváltoztatások között *Kertész, Molnár*, sőt még *Kovács* is van.

A névmagyarosítást kérők ritkán fordítanak figyelmet a családnév információs tartalmára, arra, hogy ősük nem ok nélkül kapta éppen azt a nevet, amely helyett most motiválatlan, nemegyszer félrevezető nevet választanak. Városi iparosok ivadékára nem illik a *Szántó* név; délszláv származásról tanúskodó családnevet nem helyes *Árvai*-ra vagy *Szepesi*-re változtatni; mi tagadás, az én őseim között sem voltak soltészok. A névkultúra szempontjából értékesebbek az olyan családnevek, amelyek, ha idegen szóval is, de mondanak valamit az ősök származási helyéről, foglalkozásáról vagy valamely tulajdonságáról, mint pl. *Drávecz, Vogt, Dobrovolni*. A magyarosított családnévvel szemben a közösség néha ellenállást tanúsít; Mészárosné Varga Mária írja, hogy Bazsiban az egyetlen magyarosított családnév, a *Szirmai* (azelőtt *Szindekovics)* nem tudott meggyökerezni a falu névrendszerében; már első viselője olyan ragadványnevet kapott, amely a Szindekovicsok ragadványnevére emlékeztet (i. m. 50).

Arról, hogy az idegen név hangulatos, kifejező, szép is lehet, véletlenül egyazon folyóiratszámban (Kritika 1982. augusztus) olvashatunk két költő naplójegyzeteiben a második világháború éveiből. Mindketten cégtáblán látott neveket érdemesítettek arra, hogy naplójukban megemlékezzenek róluk. Radnóti Miklós ezt jegyezte föl 1940-ben: „Nagybánya külvárosában gyönyörű név. *Krimpán Pál* kovács. Íme a névbéli hangzás és a foglalkozás összhangja. De a főtéren *Weiszgláz M.* üvegkereskedő se kismiska..." (36). Kemény Simon pedig 1942-ben valósággal áldást mondott a *Himmelfarb* név viselőjére: „A ködös, sötét, szürke időben egyszerre a napsütött, kék ég szép képe jelent meg szemeim előtt. Egy igen kellemes percet köszönhetek Himmelfarb úrnak. Viszonzásul azt kívánom neki, hogy sorsa is olyan égkék színű legyen, mint a neve" (24).

Művészeket és sportolókat azzal szoktak magyar név felvételére buzdítani, hogy erről külföldön is felismerik magyar voltukat. Szerintem ez illúzió: ahhoz, hogy egy név nemzeti, nyelvi hovatartozását meg lehessen állapítani, legalább némi fogalommal kell bírni az illető nyelv sajátosságairól, s ez a magyarral kapcsolatban nemigen van meg külföldön. Mi sem ismerjük fel a szingaléz vagy maláj neveket, s aligha tudjuk megmondani, milyen nemzetiségű pl. *Farhang Zabeeh.* Van olyan sportolónk is, aki éppen megfordítva itthon szerepel magyar és külföldön német alakú névvel *(Tordasi~Schwarzenberger).* A magyar embernév legfőbb, Európában egyedülálló ismertetőjele éppen az, amiről külföldön kénytelenek vagyunk lemondani: a családnév—utónév sorrend. Akit *Schmidt Péter*-nek hívnak, az magyar ember, mert ha német volna, *Peter Schmidt* volna; *Schmidt Péter* tehát magyar név, és ha viselője eddig nem tartotta szükségesnek, hogy megváltoztassa, ezután se erőltessük.

A névtudománynak inkább az lenne a feladata, hogy az idegen családneveknek gyakran nem ennyire világos eredetét is tisztázza az etimológiai és családtörténeti kutatások segítségével, és ezek viselőit is tájékoztassa egy, a Földrajzi Nevek Etimológiai Szótárához hasonló munka vagy ezen alapuló, tehát nemcsak magyar neveket tartalmazó családnévkönyv segítségével. A történelmi értéket képviselő idegen családnév megváltoztatása helyett pedig inkább azt kellene szorgalmazni, hogy a jogszabály tegye lehetővé a magyaros írásmódra való áttérést, ami a szláv eredetű nevek nagy részével a századok során spontán folyamatként meg is történt. Így *Smitt* és *Najman* is olyan magyar lehetne, mint *Jankovics* és *Lehoczki.*

J. Soltész Katalin

Nagy Lajos stílusa I.

Nagy Lajos születésének századik évfordulójára

Nagy Lajos 1924-ben terjedelmes tanulmányban rajzolta meg az akkor harminchatéves Karinthy Frigyes pályaképét; Karinthy Kötéltánc című regényéről hosszabban szól; ezt mondja a regény stílusáról:

„A mesterségbeli erényeivel excellál e regényben. Pompásan ömlő, egyenletes a stílusa, minden tárgyat, fogalmat a legprecízebben nevén nevez, csaknem mindig e g y jelzőt használ, de mindig a legszemléltetőbbet, azt ,amely által a leginkább válik élővé a személy, elképzelhetővé a tárgy vagy precízzé a fogalom. A legszínesebb leírásaiban sincs szüksége tarka melléknevek halmozására, mert színes és élénk a kép maga, amely fölvillan a fantáziájában. Sohasem fölöslegesen bőbeszédű, akármilyen könnyen ömlik is tolláról a szó, mert a szóval diadalmas versenyt futnak a gondolatai — de mindent megmond, amit közölni akar, tollában nem marad semmi. Ha kezünkbe vesszük bármely művét, várakozásunkért a fizetség teljes, nem marad adósunk. Mindig a valódi értéket adja, főnévben, jelzőben, mondatban — de gondolatban is —, soha nem folyamodik szurrogátumhoz" (Nagy Lajos: Válogatott művei. Válogatta és sajtó alá rendezte Kardos Pál. Magyar klasszikusok. Szépirodalmi, 1962. 450—1).

Önvallomásnak tekinthetjük ezt az értékelést. Nagy Lajos stílusának kulcsát is abban az idegenkedésben kell keresnünk, amelyet Karinthyhoz hasonlóan ő is érzett a fölösleges bőbeszédűség, a „tarka melléknevek" halmozása iránt; Karinthyban a pontosságot dicséri Nagy Lajos mint legfőbb stilisztikai erényt, és ahogy Kosztolányi találóan állapítja meg róla költői megfogalmazásban: Nagy Lajos

„megvetője minden katolikus regényességnek, ékességnek, tömjénnek, színes ablaknak, aranyozott és faragott szószéknek, melyből szárnyas igék röpködnek. Kopasz templomban áldoz az érzésnek, gondolatnak" (Tarján Tamás: Nagy Lajos. Gondolat, 1980. 43—4)[1]

*

1. Az író vallomása és a kortárs költő-író értő bírálata segíti a nyelvészt a tájékozódásban; mindketten lényeges támpontot nyújtottak ahhoz, hogy az elemzést elkezdjük. Kétségkívül Nagy Lajos stílusát jellemzi nagyjában és egészében a tényközlő, a lényegesre szorítkozó, többségében egyszerű mondatokból álló, tartózkodó szerkesztés. Az írói előadást megszakítja a nagyon gyakori párbeszéd és a több szereplő közt kialakult eszmecsere, esetleg az író beavatkozása, bevezetése vagy kommentárja nélkül. Ehhez az alaptípushoz járul azonban főként regényeiben a szereplők gondolatainak stilisz-

[1] Kosztolányi fenti sorai abban a bírálatban olvashatók, amelyet a Nyugat 1917. évi 2. kötetében írt Nagy Lajosnak Egy berlini leány című, ugyanabban az évben megjelent novellásköteténél; ez volt Nagy Lajos ötödik (kisméretű) kötete az 1911-ben kiadott az Asszony, a szeretője meg a férje című, első novellagyűjteménye után.

tikai kifejtése; ám Móricztól eltérően a szereplők reflexiói rendszerint rövidek; sokszor villanásszerű, egy-két mondatos ítéletet vagy helyzetfelmérést tartalmaznak. Kivételt képeznek a harmincas évektől megjelenő regényei és főként a társadalmi mondanivalóval terhes, éles politikai állásfoglalást hordozó A tanítvány című regénye, amelyben megszaporodott a terjedelmes, a főszereplő vívódását tükröző, szabad függő beszédben álló gondolatsor. Előrebocsátjuk: ilyen esetben is érvényes marad a pontosság, a fölösleges bőbeszédűség iránti ellenszenv.

Egyetlen példát idézünk az egyszerű szövegépítkezés szemléltetésére; ebben igazolni kívánjuk a rövid mondatokra épülő, visszafogott szerkesztést, illetve a párbeszédek nagy szerepét és azt is, hogy ilyenkor a belső monológ hiányzik. A harmincas évek egyik „szabályos" regényéből idézünk (a jelző Tarján Tamásé, i. m. 190). A Három boltoskisasszony című, 1938-ban megjelent regényében „az önző, gyenge jellemű fiatalabb testvérek ki akarják semmizni a legidősebbet, akinek pedig hálával tartoznának" (uott). A jelenet a középső lány esküvőjén zajlik le, illetve utána; jellemző a nagyon hosszúra nyúló párbeszédsorozat: Pintérné és Deákné, Szemcsikné és férje, ill. Pintér Erzsi és Szemcsik János közt; a párbeszédeket követi az író eseményelmondása: a lakodalom vége; a legidősebb lány, Ilona kiábrándult, de praktikus tevékenysége, amely mintegy ellenpontozza a gondtalan mulatozást.

Szemcsik Jánosné elhúzódott a beszélgető asszonyoktól, egymagában ül. Ő is fáradt meg álmos is, el-elbóbiskol. De amikor a szemét lehúnyja, akkor is lát mindent, ami körülötte történik. Talán hallja is a szavakat, amikor Pintérné a sarokban azt súgja Deáknénak:

— Hanem ezt a száraz Szemcsiknét sem veti föl az öröm.

— Minek örülne? — szövi tovább Deákné. — Kapott feleséget a fia, de milyent.

— Az.

— Mert el lehet ám mondani arról az Annusról, hogy . . .

Itt Deákné közelebb dugja a fejét Pintérnéhez, viszont már erősebb hangon mondja:

— Felül rangos, alul mocskos.

Ezt Pintérné is megsokallja:

— No ugyan! Már miért volna mocskos? Van annak mindene. Inge huszonnégy. Megszámoltam. Selyem is van köztük hat. Még a lepedő szélén is csipke van.

— Ez meg valami úri bolondság lehet.

— Hát az. Csupa azsúr, hímzés a cihák mind. Akkorák a törülközők, mint egy abrosz. Kettő köztük bolyhos. Olyant magam is vennék. Az ám a puha.

— Nem is volna nekünk való, mi?

Nevetnek. De azért Deákné csak nem nyugszik:

— Parádés koldusok ezek. Bérbe mennek lakni a fiatalok. Ha már elherdálták azt a szőlőt, legalább egy kis házat vettek volna.

— Ami igaz, az igaz. Nekem kisülne a szemem, ha az én Erzsim árendába menne lakni.

Szemcsik János most odaül a feleségéhez:

— Na, min évődöl itt magadban, asszony?

Jó, hogy odaül, mert Szemcsikné éppen mondani szeretett volna neki valamit:

— Te János!

— No, mi az? Van valami baj?

— Baj nincs, de neked megmondom, hogy nekem ez a nő, ez az Anna, sehogy sem tetszik.

Szemcsik haragra lobban:

— Már kezded! Pedig annyit mondok, hogy ezt az asszonyt azután hagyd békén. Ott van a három másik menyed, azokat sanyargathatod, ahogy akarod. Azok már megszokták. De ettől nyughass.

— Ugyan ne beszélj már bolondokat.

— Ettől nyughass! Mert . . . de ez nem is engedi majd magát nyaggatni.

Szemcsikné elkeseredve rázta a fejét:
— János, János, te részeg vagy.
— Én részeg?
— Részeg vagy.
— Na és? Van valami bajod?
— Nekem nincs. De te berúgtál.
— No és? . . . És ha már berúgtam volna a legkedvesebb egyetlen fiam lakodalmán.
— Ó, ó! Egyetlen.
— Hát mert nincs több olyan kedves fiam.
— Be vagy rúgva.
— És ha be lennék rúgva? Aminthogy nem vagyok berúgva. De nemcsak hogy nem vagyok berúgva, hanem még ezután sem rúgok be.
— Ó, ó!
— Mert ha igaz, hogy be vagyok rúgva, aminthogy nem vagyok berúgva, akkor, ha be vagyok rúgva, ezután már nem rúghatok be.
— Jó, jó. Nem vagy berúgva — és Szemcsikné sóhajt. — De azért ne igyál már többet.

Még folytatódik a párbeszéd az asszony és férje közt, amikor odalibben Pintér Erzsi, aki táncra kéri Szemcsiket. Újabb párbeszéd indul kettőjük közt, majd rövidesen az író eseményelmondása következik; azzal záródik a jelenet:

Éjfél után hideg sültet és kocsonyát szolgálnak fel, az asszonyoknak tejeskávét kuglóffal. Az éjszaka hüvöses, de ez nem zavarja a táncolókat. Az idő gyorsan múlik. Korán kezd virradni. A cigányok fáradtak, álmosan lóg a fejük, a szemük be-becsukódik. A lakodalmasok már régóta szállingóznak, s most aztán csapatosan szélednek szét. Előbb a még ott levő öregek távoznak a nászházból. A lányos mamák nógatják a lányaikat, akik reggelig, de talán másnap estig sem hagynák abba a mulatságot. A ház mögött elcsattan egy-egy tilos csók.

A belső szobában megágyaznak Szemcsik Jánosnak és a feleségének, ők csak holnap este utaznak haza. Jolánka harisnyásan dőlt el a díványon, nagyon álmos lehet. Julis a konyhában már régóta alszik. Sokat evett-ivott ő is, most erősen horkol. Ilona fáradt arccal ül az ágya szélén. Ül, ül, sehogy sem álmosodik el. Pedig reggel korán kell fölkelnie, és dolgoznia kell, éber munkát végeznie. Egészen izgatott lesz attól a gondolattól, hogy alig pár órát alhatik, s másnap majd egész nap összetörten kell robotolnia. Izgalma miatt most már reménye sincs arra, hogy elaludjék. Nem is próbálja meg, hogy lefeküdjön. Feláll. Hálóingben jár-kel föl és alá a szobában. Talán, ő az idősebb, ő még lány, nem mer a húgára gondolni. Rendezget, rakosgat. Sóhajt. A szemhéja vörös. A haja zilált. Vágyakozva tekinget a vetett ágyra. Azután lábujjhegyen, mintha valami vétket akarna elkövetni, kilopódzik a boltba. Megborzong a hajnali hidegtől. Levesz a polcról egy gyapjúkendőt, azt a vállára teríti. Ásít. Leül a pénztárfiók elé. Megforgatja a kulcsot a zárban. Néhány pillanatig így eljátszik. Kihúzza a fiókot. Kiemeli a zöldszürke csíkos könyvet. Csak úgy találomra fölnyitja. Kónyi András — olvassa a nevet hangosan. És elkezd számolni. Gépiesen adja össze a Kónyi tartozásait. Majd továbblapoz. A nyitott fiókból számlákat húzgál ki. Ráncolja a homlokát. Rágja a ceruzája végét. A betűk ugrálni kezdenek. Értelmetlen görbe vonalakká torzulnak. A számok meghíznak, megnőnek, kilépnek a könyvből. Óriásokká terebélyesednek. Ilona szeme már lecsukódott. Most a feje is lehanyatlik. Úgy alszik el a nyitott üzleti könyvre borulva. (Nagy Lajos művei. A vadember. Budapest nagykávéház. Három boltoskisasszony. Szépirodalmi, 1981. 374—7).

Akár a párbeszédeket vizsgáljuk, akár az író közvetlen előadását, feltűnik a nyelvi takarékosság; csak a lényeg mindenütt. A párbeszédeknél maradva: sehol egy színezés, egy ötletes jelző; csak egy a fontos: az olvasó tájékoztatása, a tények pontos közlése. Deákné és Pintérné párbeszédéből minden még kisebb jelentőségű részletről is értesülünk a férjhez ment Annára vonatkozólag; Anna ugyan nem a legjobb parti, de azért huszonnégy inge van, köz-

tük selyem hat; a lepedők csipkések; a cihák, vagyis huzatok azsúrozottak, hímzettek; a törülközők nagyok, s kettő köztük bolyhos. A kelengye tehát megvolna, de bérbe mennek lakni; a szőlőt eladták, házat nem vettek a pénzért. Szemcsikné és Szemcsik János beszélgetéséből pedig az világlik ki, hogy Szemcsikné sanyargatja a menyeit; Annát azonban ne merje, köti ki a férje, aki szemmel láthatólag kapatos; az ivás körül folyik egy kis vita; ne igyon többet Szemcsik.

A párbeszédek írói bevezetése szűkre szabott: *súgja, szövi tovább, erősebb hangon mondja, megsokallja, mondani szeretne valamit;* ezek hagyományos megoldások. Valamivel élénkebbé válik a stílus érzelmi mozzanatot, illetve testmozgást, magatartást ábrázoló bevezető ige alkalmazásával. Ilyenkor ezek felszívják a mondást jelentő, bevezető igét: *csak nem nyugszik, odaül a feleségéhez, haragra lobban, elkeseredetten rázta a fejét, sóhajt.* A Szemcsik János és felesége közti párbeszédben pedig hosszabb ideig nincs is írói beavatkozás; kérdés, felelet követi egymást, az író nem vezeti be a közléstartalmat, s ezzel erős drámai lüktetést kölcsönöz stílusának. Pedig a párbeszédek szövegei nyelvtanilag hagyományosan, tökéletesen megformáltak; hiányoznak a félbemaradt mondatok, a kiemelt, elszigetelt szavak, amelyeknek a logikai kapcsolódását csak némi beleérzéssel lehetne kitalálni. Nagy Lajos semmit nem bíz az olvasóra; mindent megmond, igaz: kevés szóval, tömören. Ugyanakkor kerüli az összetett mondatokat, a kötőszókat a legszükségesebbekre korlátozza: *amikor, mert, hogy, ahogy, aminthogy, ha (már)* szerepel alárendelt és a *de* a mellérendelt kötőszók közül.

Feltűnő, hogy a nyelvjárás teljesen hiányzik egy voltaképp falusi történetből; de még az ún. henye ejtéssel sem találkozunk. A színhely az író szülőföldje, Apostag, Nagy Lajos nyilván ismerte az ottani ejtést. Erről egyébként világos tanúbizonyságot is szolgáltat az 1934-ben megjelent Kiskunhalom című szociografikus regényében; a színhely abban is Apostag. Egyik szereplője, Hajdú József erőlteti magát, hogy pestiesen beszéljen a faluban nyaraló Fleischernéval.

Pedig ugyancsak folyamatos, egyszerű és világos magyarsággal fejezi ki magát, amikor aztán estefelé összevész a családdal, és visszahull régi kunhalmi természetességébe. „Verjenek a fogukhó mindön garast, mielőbb kiaggyák; ögyenek könyeret, szallonát hétszámra, de né éjék fő a röngeteg pénzt, amit én Pestön eenékülözök magamtú. Gondótam én mingyá, hogy nem fizették ki a takarékot sé, mer nagyon hirtelen feleet a Kati, oszt éccöre csak másrú kezdött beszéni."

Úgy bizony, legjobban esik az embörnek, ha úgy monhattya a szót, ahogy van, nem cifrázza. A kunhalmi embör, mint az egész Duna—Tisza köze, ő-vel beszél, oszt égymásba olvasztya a mássalhangzókat, mög néha egész másikat mond ahelyött, ami a könyvbe van írva. Asszongya például, hogy mögen, nem pedig megint. Asszongya például, hogy: asszongya. Asztán: óma, szóma, bóha, kóbász, könyér, möggy, gyerök. Ödd mög. Tödd ee. Szöm, sajáta, gyümőcs, túrú, borgyú, kukurica, előjáró, kidobóták, de meg teher helyett inkább: teri. Úgy kérdezik, micsinyász? Cserösznye, lik, kű; egy darab követ — é'ddarab küvet; el kell menni — ee kő mönni; Mihályhoz — Mihájhó; üngöt vaar; csetres, smátrál, tohonya, szőrmók, bóklász, mingyá, sütét; toll — tall; folt — fót, de foltoz — fódoz. (Nagy Lajos művei: A falu meg a város. Szépirodalmi. 1981. 116.)[2]

[2] Néha egy-egy utalás náshol is előfordul. „Hajdú József beszél. Eleinte pestiesen, műveltül, de el-elvétve a szót, később visszazuhan Kúnhalomba, s úgy ontja a sok ö és ü hangot, úgy mondja künek a követ, kőnek a kell-t, meg hogy szenmihájkó, akkó, mútkó, hogy Opauszki, aki más vidékről való, el is mosolyodik" (uo. 164).

Nyelvészhez méltó pontos megfigyeléseit írásban nem értékesítette, pedig Móriczhoz hasonlóan megtehette volna, hogy paraszti szereplői szájába adja a párbeszédes részekben az általa jól ismert (vagy akár kevésbé is tanulmányozott) nyelvjárás hangtani és lexikai fordulatokat. Ezt Nagy Lajos soha nem teszi. Paraszti szereplői szabatos irodalmi nyelven társalognak.

Térjünk rá most az írói közlés vizsgálatára idézett szemelvényünkben. Az egymásba kapcsolódó, hosszan tartó párbeszédek után az író a logikai sorrend pontos betartásával először arról tájékoztat, hogyan fejeződött be a lakodalom: éjfél után mégegyszer ételt szolgálnak fel; folyik a tánc; korán virrad, s akkor fokozatosan szétszélednek; a lányok maradnak utoljára. A távozók után kerülnek sorra a háziak: Szemcsik János és felesége, aki a belső szobában alszik; Jolánka, Juliska után végül az író fél nyomtatott lapon keresztül is Ilonkával, a boltos kisasszonnyal foglalkozik: pontos, alig bővített mondatokban mutatja be Ilonka tevékenységét. Többszörösen összetett mondat csak egy van, s az is rövid; egyetlen kötőszó van benne, a *hogy:* „Egészen izgatott lesz attól a gondolattól, hogy alig pár órát alhatik, s másnap majd összetörten kell robotolnia." Még kétszer fordul elő a *hogy* olyan mellékmondatban, amelyben a *hogy*-on kívül egy-egy igei állítmány szerepel: *hogy elaludjék; hogy lefeküdjön.* Az egyetlen *mintha* kezdetű mellékmondattal(„mintha valami vétket akarna elkövetni) kimerítettük a mellékmondatokat. A mellérendelés is áttetsző, mentes minden bonyolultabb képlettől: kapcsolatos, kötőszó nélküli, két tagmondatból álló összetett mondatai vannak, mint pl.: *Jolánka harisnyásan dőlt el a díványon, nagyon álmos lehetett.*

A mondatok zöme azonban egyszerű mondat; szikár, közérthető, bővítményt alig tartalmazó, az igei állítmányra épülő, mozgalmas, hatékony mondatok ezek; érdekes: kevés a névszói állítmány. A többség igei: *ül, élálmosodik, fölkel, dolgozik, munkát végez, alhatik, elalszik, robotol, megpróbál, lefekszik, feláll, jár-kel, gondol, mer, rendezget, rakosgat, sóhajt, tekinget, kilopózik, megborzong, levesz, terít, ásít, megforgat, eljátszik, kihúz, kiemel, fölnyit, olvas, számol, összead, továbblapoz, kihuzgál,ráncol, rág, ugrál, torzul, meghízik, megnő, kilép, terebélyesedik, lecsukódik, lehanyatlik.*

A szövegösszefüggés szempontjából, ha százalékos számítást végeznénk, meglepő szám jönne ki az igék, mégpedig elsősorban a tárgyat vonzó tranzitív igék javára. Az igei állítmány mellett hol az alany van kitéve, hol a tárgy, hol a határozó(szó). Az, hogy az igei állítmányon kívül mindhárom egyidőben jelen legyen a mondatban, nem fordul elő; ez is egyik oka a mondatok rendkívüli rövidségének. A tárgy és a határozó(szó) egyidejű jelenléte sem gyakori; ilyenkor is uralkodik a szélsőséges szűkszavúság; pl.: *megforgatja a kulcsot a zárban;* vagy: *A nyitott fiókból számlákat húzgál ki.* Több olyan mondat is van, amelyet egyetlen szó alkot, az igei állítmány: *Feláll. Sóhajt. Ásít.* A határozós szerkezetek hiányoznak, legfeljebb egy-egy egyszerű idő- és módhatározószó szerepel: *most, reggel, korán, vágyakozva, lábujjhegyen, találomra, hangosan, gépiesen,* és van néhány helyhatározó: *az ágya szélén, hálóingben, boltba, vállára, zárban, fiókból,* ill. egy-egy más típusú határozó: *a gondolattól, (hogy), hidegtől, vonalakkal.*

Nem meglepő, hogy a jelzőhasználat is szürke, egyhangú; *fáradt, éber, idősebb, zilált, vetett (ágy), nyitott, értelmetlen.* Színt jelentő melléknév kettő van: *vörös, zöldszürke.* Hol vagyunk a szecesszió és impresszionizmus színorgiáitól! Pedig a szín-melléknevek használatának divatja alól még Móricz sem vonhatta ki magát, főként a tízes években írt novelláiban nem.

Szembesítsük Nagy Lajost negyedszázaddal korábbi művészénjével. Az 1910-ben megjelent nevezetes Egy délután a Grün-irodában című húsz nyomtatott lapos novellájában az alábbi színnevek szerepelnek: *sárga, beteges fénynyel,; sápadt arcok; szőke körszakállas; arca (...) sápadt; dolgozni (...) sápadtan; nagy, sárga fogai; az arca most nagyon halvány volt; ott fekszik (...) sápadtan; csontos halovány kéz; a fehér szoba, a fehér bútorzat, minden fehér, a fiú is olyan fehér.* A novella alaptónusa fájdalmas, gyötrő, s talán ez indokolja a *sápadt, halovány* és a betegségre utaló *fehér* melléknevek előfordulását. Ám ezek száma is elenyészően kevés, nem beszélve arról, hogy a *szőke* az egyetlen ezektől eltérő másik színnév, amely azonban szintén hasonló jellegű.

Ne várjunk Nagy Lajostól impresszionista fordulatokat; a főnevek felértékelése, az elvont főnevek segítségével alkotott sajátságos szerkezetek, a főnévi felsorolások (amikor a *-val, -vel* rag elmarad, és a főnévi sorok a személyre, ill. a ruházkodásra vonatkozó elnevezéseket tartalmaznak), a bonyolultabb határozói szintagmák, a színnevek és az azokkal képzett változatos alakzatok: mindez idegen szikár és kifejező prózájától, mert teljességgel távol áll tőle a „regényesség, ékesség, tömjén", ahogy Kosztolányi kifejezte magát idézett recenziójában, amelyben még azt is mondta:

„Azzal a fiatal írói nemzedékkel szemben, amelynek jórészt művészetközpontú a világszemlélete (...), ő [vagyis Nagy Lajos] fontos és nagy szerepet tulajdonít az élménynek. (...) Szellemi élete középpontjában nem is a művészet van, hanem inkább az ítélet, az erkölcs, az igazságosság. (...) Ellensége az ötletnek, öntudatosan" (Tarján Tamás: Nagy Lajos; i. m. 43—4).

2. A párbeszédre és az írói közlésre épülő, az előzőkben bemutatott és elemzett stílus kiegészül a szabad függő beszéd visszafogott, rövidre méretezett, pontosan körvonalazott változatával. Nagy Lajos prózájában kezdettől fogva jelen van a szabad függő beszéd. A szereplő gondolatai persze párbeszédes formában is kifejeződhetnek, de mi történik akkor, amikor egy-egy szereplő elmélyül gondolataiban? A hosszú mondatoktól általában idegenkedő és azokat (és mint később látni fogjuk) csak meghatározott, főként ironikus cél érdekében felhasználó Nagy Lajosnak kapóra jött a századforduló körül ismertté vált közlési mód: a szabad függő beszéd. Segítette őt abban, hogy nem kellett az oratio obliquához folyamodnia. Az *azt gondolta, hogy* stb. és variánsai mint bevezetések elnehezítették a stílust. Megszabadulhatott az alárendeléstől, vagy legalábbis egyszerűsített, sokkal kevesebb kötőszót kívánó változatban használhatta fel. Nagy Lajos elsősorban ebben a lehetőségben látta meg a szabad függő beszéd használatának jelentőségét, nem pedig abban, ami szintén adva volt, hogy ti. az írói beavatkozások, a közlést bevezető mondatok eltűntével egy hosszabb gondolat vagy beszédfolyamat egybekapcsolódóan megalkotható, s abban a szereplő szubjektív indulatainak nyelvi kifejezése is ábrázolható. Nagy Lajosnál hiába keresnénk a Móriczra jellemző szaggatott, izgatott belső monológokat, a megszakadó, félbehagyott mondatokat, az egymásra záporozó kérdéseket és felkiáltásokat, illetve kérdésként, szóelemtől megfosztott, magában álló főneveket. Nagy Lajosnál a szereplők belső eszmélkedései konkrét tényeket adnak elő, nem pedig a konkrét tényeket értékelő, mérlegelő, megítélő, érzelmesen színezett fejtegetéseket. Véleményünk szerint csak a későn megírt A tanítvány című regényének néhány belső monológja mondható szubjektívebben megformáltnak, jóllehet azokban is uralkodik a tények rögzítése s az azokhoz csatlakozó logikai

következtetés; a szubjektív nyelvi fordulatok szerepe korlátozott. Pályája elején pedig a novellákban a konkrét tények tisztelete olyan erős, hogy még olyankor is, amikor a tartalom jellegéből „érzelmi háborgás", esetleg az indulatoskodás, haragkitörés nyelvi ábrázolása indokolt volna, Nagy Lajos visszafogja tollát, és szabályos, pontos mondatokat ír:

Az ügyvéd egyedül maradt. (...) Zavarosan, kusza és furcsa kapcsolódásokkal kergették egymást a gondolatai ... A fiú ott fekszik a szanatóriumi ágyon, sápadtan mozdulatlanul és szótlanul. Az arca szőrös, már napok óta nincs megborotválva, a jobb keze kívül a takarón, a mellén nyugszik, csontos halovány kéz. Fáj arra a kézre ránézni... S ez az isten-szegénye leszedte őt most a lábáról ... Jönnek az emberek — és mind szegények és betegek a gazemberek —, és megtámadják őt, mint a rablók, hogy kifosszák ... Esztelen cselekedet volt! Ha az embert meglepik a fájdalmak, a szeretteinek a fájdalmai, maga is beteg lesz, és elhagyja az ereje, meglágyul a szíve ... És megint föltűnt az a szanatóriumi kép, a fehér szoba, a fehér bútorzat, minden fehér, a fiú is olyan fehér, amint ott fekszik az ágyon, szőrösen, mozdulatlanul és szótlanul, a keze künn van a takarón, és olyan szomorú, aszott az a kéz ...

Később egy dallam hangzott fel. A zongora-tanító játszott ... (Nagy Lajos: Válogatott művei. i. m. 209—10. Egy délután a Grün-irodában).

A bevezetés irodalmias; a szabad függő beszédben álló néhány mondat belesimul az író közlésébe; nincs meredek kezdés, a közlési sík nem törik meg; az olvasó könnyen azt képzelheti, hogy az ügyvéd, Grün Mór reflexiója a írói közlés folytatása, holott az író szándéka szerint itt a szereplő „veszi át a szót". *A fiú ott fekszik a szanatóriumi ágyon* stb. mondattal belső monológ indul; az ügyvéd szavai, gondolatai ezek; tart addig, hogy „meglágyul a szíve". Itt az író visszaveszi a közlést: „És megint föltűnt az a szanatóriumi kép, a fehér szoba, a fehér bútorzat", ezt az író közli az olvasóval. A belesimuló folytatás azonban már a szereplő, az ügyvéd révedező, a korábbi gondolatsornak mintegy szintetizáló felidézése: *Minden fehér, a fiú is olyan fehér, amint ott fekszik az ágyon, szőrösen, mozdulatlanul és szótlanul, a keze künn van a takarón, és olyan szomorú, aszott az a kéz* ... Majd újra és végleg az író szól: *Később egy dallam hangzott fel.*

Az ügyvéd felesége és fia beteg, a fiának tüdőbaja van; az ügyvéd rosszkedvűen érkezik az irodába, ahol négy segéd dolgozik. Belép Szemcsik tanító; halasztást kérne jogerős ítélet után tartozásának fizetésére; a vele folytatott szópárbaj elfárasztotta az ügyvédet. Amikor az egyik segéd, Vadász állástalan apjára hivatkozással előleget kér, megadja, holott az irodába érkezés előtt éppen azt tervezte, takarékossági okokból el fogja bocsátani Vadászt. „Kimerülten, megtörten ült ott" (az ügyvéd) mondja róla Nagy Lajos a vázolt előzmények után, és mindenekelőtt súlyosan beteg fiára gondol. Azt várnánk, a közlési sík megtörése után a meditáló ügyvéd az érzelmi töltés következtében szabálytalanul szerkesztett, felkiáltó és kérdő mondatokkal, csonka mondattagokkal teli gondolatsort képes csak kifejezésre juttatni. Ellenkezőleg! Szinte minden érzelemkitöréstől tartózkodik, a mondatok pontosak, szabályosak.

Fiával kapcsolatban csupa nagyon aprólékos tényközlés, vizuális megfigyelés olvasható: a fiú sápadt, mozdulatlan, szótlan; az arca szőrös, keze csontos, halovány, a mellén nyugszik, kívül a takarón. Majd egy szabályosan megszerkesztett felkiáltó mondat: *Fáj arra a kézre ránézni.* Az ügyvéd gondolata átsiklik Vadászra: *ez az isten-szegénye leszedte őt most a lábáról* ... (A *most*, tehát a jelenre utaló időhatározószó is jele az átképzeléses előadásnak). Ezt a jelenetsort is felkiáltás színezi: rövid, de ugyanúgy pontosan szerkesz-

tett felkiáltó mondat: *Esztelen cselekedet volt!* Ti., hogy Vadásznak fizetésemelést adott. Ám a felkiáltás része egy logikailag felépített gondolatsornak, hisz nyomban következik az okadatolás, vagyis „a szeretteinek a fájdalmai", az embert „elhagyja az ereje, meglágyul a szíve . . .". Végül a rövid írói közlés után az újra felbukkanó, rövid szabad függő beszédben is van egy minősítő felkiáltás: „olyan szomorú, aszott az a kéz". A szöveg lényegében véve megismétli a korábbi benyomásokat, megtoldva a *fehér* jelzővel, mintegy érzelmi utalással a súlyos, talán halálos betegségre.

3. Regényeiben, mindenekelőtt az 1944-ben írott és 1945-ben megjelent A tanítványban megszaporodik a szabad függő beszéd; olykor a belső reflexió terjedelme jelentékenyen meg is nyúlik, és a szereplő töprengése részletesebben jut kifejezésre. Két megszorító megjegyzést kell tennünk. Nagy Lajos hősei általában keveset vívódnak. A belső tusakodás, a megoldatlan kérdések feletti zaklatott elmélyedés, amely voltaképp a társadalom állapotán való elgondolkodás, az elégedetlenkedés, kesergés nyelvi megformálása nem gyakori nála. Pedig Nagy Lajos szembefordult kora társadalmával; gondoljunk csak pl. az 1919 május című novellára, amelyben politikai állásfoglalását élesen fogalmazza meg, vagy akár a Jeremiáda, a Lecke, a Szállás egy éjszakára és több más novellájára, ill. számos szociológiai jellegű írására. Írói módszere azonban nagyon különbözik pl. Móriczétól, akinek vívódó hőseiről többször esett már szó az irodalmi kritikában és saját fejtegetéseinkben is. A vívódás, zaklatottság, a belső élményanyag bőbeszédű feldolgozása olyan írói módszert kíván, amelyben sok a szubjektív szerkezeti elem. Ez második megszorításunk: Nagy Lajos még a terjedelmes szabad függő beszéd szakaszaiban sem tudja — és nem is akarja — függetleníteni magát a saját maga szabta írói módszertől, a tárgyilagos és pontos fogalmazástól. Mintha félne, hogy a szubjektivitást tükröző henye mondatok megzavarnák a valóság igaz tükröztetését, minthogy funkció nélkül ékelődnének be a szövegbe.

Állításunk igazolására egyetlen példát hozunk A tanítványból. Még a ebben a viszonylag terjedelmes és tárgyánál fogva rengeteg reflexióra módot nyújtó regényben is túlteng a párbeszéd és az írói közlés; igyekeztünk kiválasztani a legszubjektívebb gondolatsort, amelyben Nagyrévi joghallgató, vagyis a földbirtokosnál nevelősködő Nagy Lajos szembesíti saját magát, céljait a földbirtokos, úri világ szokásaival, amelyek megalázták. Olyan reflexió ez, amelyben Nagyrévi (= Nagy Lajos) tudatában indulat, feszültség, ellentmondások sora, elégedetlenség halmozódik fel; mindmegannyi jó alkalom volna a szubjektív, szaggatott nyelvi ábrázolásra. De nem Nagy Lajos tollán.

Az ablakhoz ment, és kitekintett az éjszakába. Tiszta volt az ég, ragyogtak a csillagok, szinte sziporkáztak. Most látta, hogy az ablakok délre nyílnak. Mert bal felől látta a holdat, amely a keleti égbolton már magasan járt. A sovány sarló a C betű domború szárát mutatta, crescit, növekszik tehát — ez a fogyó hold. Szellő sem rebben, a fenyőfák sötét lombjai komoran, szinte holtan mozdulatlanok . . . A csendet távoli kutyaugatás szakította meg. Jó ilyenkor a kutyaugatást is hallani. Igen, takarodsz ki, te kutya! Ha semmi hang fel nem csendülne, az ember már szorongást érezne, és arról képzelődne, hogy ilyen elhagyatott helyen, kívül a falun, rablók támadhatnák meg a magányos kastélyt. Rablók. Ha jönnének csakugyan, mi történne akkor? Mit csinálna például a gróf úr? Megjelennének a rablók villogó szemmel, gyilkolásra készen. A gróf úr akkor is ilyen sztentori hangon ordítana fel? Takarodjatok ki, kutyák? És András? A grófné biztosan megijedne és remegne. Ő jó asszony. Jónak kell lennie. Benne nem csalódhat . . . Az ügyvédekről azt mondta az öreg gróf, hogy azoknak becsületeseknek kell lenniök. És így megbízhatóknak. Becsület és megbízhatóság — ezt tudná vállalni. És

hátha mégis sikerülne itt maradnia. Akkor néhány esztendő múlva az ügyvédjük lehetne. Csak egy kis türelem, egy kis önuralom kellene. Biztosan vannak pereik, szerződéseik, és az egyik ügyfélhez kapcsolódna a másik, nagy a család, sok a birtokuk . . . De jaj, mi minden történhetik még addig! Nem lehetséges-e, hogy ez a rablólovag egyszer majd rá is ráordít? Akkor pedig . . . Eh, ez nem valószínű. Mit is törődik ő azzal az öregemberrel, aki ott ült és pipázott abban a szobában? Az sem törődik talán olyan sokat magával. Talán már régóta nyugodtan alszik. Miért is kötötte a sors az ő lelkét annyira összse a nyomorultakéval? Hát nincs ebből a betegségből szabadulás? Mindig ez a pártosság: habozás nélkül, a tények ismerete nélkül a szegény ember mellé állni. Szirt úr most kicsúfolná. Hogy nem úriember — állapítaná meg századszor, diadallal. És igaza is lenne. Csakugyan nem úriember. Az úriasság csak jelmez rajta. Játssza a nem neki való szerepet. Zakó, félcipő, keménygallér, nyakkendő! Nagyrévi úr! A leveleken, ha nem hazulról jönnek, ez a cím: Nagyságos Nagyrévi István joghallgató úrnak. Micsoda is hát ő? Az a két kertész is kalapemelgetve, szinte fátyolos hangon köszöntötte, csaknem áhítatos tisztelettel. A nagyurakkal egy asztalnál ül. A háziasszony után, az ő jobbján, a házigazda előtt. Tisztára komédia.

És tovább rajzottak elállíthatatlanul a gondolatai. Bő áradással, így: „Pedig olyan nyilvánvaló, hogy mi vagyok. [. . .]"

Elővette a szekrényből a római jogi tankönyvet. Azután . . . ki sem nyitotta. Behunyta a szemét, és várt. Jó lenne elálmosodni. Vagy . . . jó lenne egy beszélgetőtárs. Egy szép nő. Csakugyan lehetetlenség ez? Itt is úgy, mint máshol? Ez az elátkozott kastély. Ki kellene menni a folyosóra és megnézni, nem röpködnek-e odakünn boszorkányok. Ódon kastélyok hangulata, az itt nincsen. Unalom van, és tehetetlenség. Kellemesen lehetne emlékezni a múltra, ha emlékei lennének az embernek. Ábrándozni a jövőről, ó, ez már sokszor volt . . . Az ablakhoz ment, és becsukta. A másikat is becsukta ok nélkül, csak úgy megszokásból, mert otthon a Hernád utcában földszintes és udvari a lakásuk. Jó lenne itt, és mégsem jó. Mert Pesten lenne jó anyagi bőségben, biztonságban. Ha ott volna egy szép nagy szobája, amelyben magányosan lakhatna. Igen, ha külön lakást tarthatna, s csak ebédelni és vacsorázni járna haza. Ezenfelül hetenként egy látogatásra délután? Felnőtt férfinak künn a helye a világban. Már az is megtörtént, hogy egy lánnyal karonfogva ment az utcán, és szakadatlanul arra kellett gondolnia, nem találkozik-e az anyjával. Ki kellene mennie a világba, más városba és csak pénzt küldeni haza. Sok pénzt persze. Künn a világban élni, más városban, de nem vidéken egy elvarázsolt kastélyban, ahol egy idegen család lakik, amelyik már tíz óra előtt elvonul aludni. Vajon alszanak-e? Hol vannak a hálószobáik? Egymás közelében? Olvas-e most egyik is, másik is? András bizonyára nem olvas. Az apja no, az sem. A könyveket egyszerű emberek írják. Szegény ördögök, vagy kódisok, ahogy ő mondaná. Így hát nem is érdekelhetnek a könyvek egy nagyurat. Ha valamelyik Esterházy írna egy regényt, azt talán elolvasná. De lehet, hogy a grófné olvas, Mit olvas vajon? Talán Marlittot. Vagy Beniczkynét. Jóságos asszonynak látszik mégis . . . [. . .] Ilyenkor Pesten még az utcákat rója, vagy a Japánban ül, esetleg más kávéházban. Szirt úr most újságot olvas, és rágcsálja a kekszet. S. Irén kisasszony már lefeküdt, és akkor hamarosan el is aludt. Mély az alvása, könnyű az álma. Élőlény, de szinte nem is ember, hanem növény. Szép virág. Ha legalább vihar kerekedne odakünn, és zúgna a szél. Szakadna az eső, verné a párkányt és az ablaktáblákat. Ha legalább kis szellő lengetné a fák lombjait, akkor . . . kinyitná az ablakot, és nem lenne ennyire egyedül. Suttognának a lombok. De ahogy kitekint a zárt ablakon, a fenyőfák olyanok, mint a vasöntvények. Ha legalább egy szúnyog tévedt volna a szobába, és dudorászna. Vagy egy-két légy zümmögne. Ilyenkor éjjel a legyek a falakra tapadtan alusznak. Ámbár lámpavilágnál éjjel is szárnyra kelnek. No de nincs itt se szúnyog, se légy. Micsoda fehér falak, micsoda tisztaság! Itt aztán nem lehet poloska. Itt *van*, aki szorgalmasan tisztogasson. Bizonyára a kastélyban is van valami Vérfi Barnabás. A grófné maga lenne? Még az sem lehetetlen. Valaki mindenesetre hajtja az inasokat, a szakácsokat, a kertészeket, a vadászt, a mosólányokat, a szobalányokat, a konyhalányokat, az éjjeliőrt, és valamennyinek csak szakadatlanul dolgoznia kell, hogy lehetségessé váljék a jólét, a nyugalom, a pihenés, a szórakozás, a rend és ez a nagy tisztaság. Valahol azt olvasta egyszer egy régi palota pazar díszítéséről, hogy az csak rabszolgamunka által jöhetett létre. Megdöbbentő, ha igaz. És kétélű ez a megismerés, mert egyrészt bűnben marasztalása a legfőbb jók élvezőinek, másrészt megállapítása a rabszolgamunka nélkülözhetetlenségének. Kísértésbe esik az ember, mert hát mit kívánjon? A rabszolgamunka megszüntetését-e, vagy önmagának azt, hogy nagyúr legyen, császár, maharadzsa, kán, gróf, pasa, dollármilliomos?

A lámpa lángja meglobogott, nyilván csak véletlenül, a nagy mindenség kis szeszélye folytán.

Nagyrévi már a karosszékben ült, és a teste pihent. [...] elfogta a vágy végre, hogy levetkőzzön, és lefeküdjön az ágyba.

Jaj, kicsit mégis korán van! Túl korán van. Ha még el lehetne menni. Ha... el lehetne innen szökni. Takarodsz ki, te kutya! Ki a vonathoz és elutazni haza Pestre... De itt kell maradnia. Muszáj lefeküdni, elaludni, holnap idejében fölkelni. Holnap kezdődik a tanulás. Az első lecke holnap lesz, jön azután a többi napról napra. Talán... el is lehet aludni. Szemközt az egyik ablak, künn ragyog a hold, fénylenek a csillagok, valami furcsa hang kél, éppen olyan, mintha sárgarigó fütyülne. Éjjel? Ez lehetetlenség. Mit hát az a kellemes, szép hang?

Másnap reggel nyolc órakor kelt föl Nagyrévi. Ferenc behozott a szobájába egy nagy edényt lábfürdőnek és meleg vizet. (Nagy Lajos művei. Fő az illúzió. A tanítvány. Szépirodalmi, 1982. 374—7).

A hosszú idézetet kevés rövidítéssel közöltük; szögletes zárójel jelzi azt, ami kimaradt. Célunk az volt, hogy Nagy Lajos módszerét mélységében szemléltessük. A példa Nagyrévi, a hős belső monológját, gondolatait tartalmazza; a nyelvtani eljárás a szabad függő beszéd, amelynek révén a bevezető igék elmaradnak. Az író saját közlésének számítható az indulás tájképe: éjszaka volt, az égen fogyó hold és a csillagok, „szellő sem lebben", a lombok ezért mozdulatlanok. A csendes éjszakában kutyaugatás hallatszik. Itt lép be a szövegbe a szereplő reflexiója, a szabad függő beszéd első mondata: *Jó ilyenkor a kutyaugatást is hallani.* Ezt gondolja a csendtől gyötrődő, magányos Nagyrévi. A néma éjszakában felhangzó kutyaugatás azonban részben össze nem tartozó gondolatsort indít meg. Az *Igen, takarodsz ki, te kutya* a grófra tereli a figyelmet; a gróf ui. ezzel a szidalommal kergette ki előző nap Nagyrévi jelenlétében a kastély egyik szobájából az ott pipázó parasztembert. Nagyrévit megrázta az eset, és eltöprengett rajta; a korábbi, nem idézett gondolatsor ugyanúgy szabad függő beszédben állt, mint a mostani hosszú belső monológ, amelyben felvillan az öreg paraszttal kapcsolatos korábbi reflexió egy foszlánya, a gróf szidalma. Nagyrévi ezen a helyen úgy mélyíti el odavágó gondolatait, hogy elképzel egy rablótámadást; vajon akkor is olyan elszánt és határozott lenne-e a gróf — kérdezi a belső monológban. Öt kérdő mondat, illetve az ötödik: kérdő főnév: *És András?* (ő a tanítvány, a gróf fia). Előzőleg megismétli az alanyt olyan módon, hogy kiemelt, nyomatékos helyet biztosít számára: *„rablók támadhatnák meg a magányos kastélyt. Rablók.*

A gondolatsor témaváltással folytatódik, de nincs logikai törés; az elképzelt rablótámadásnak a gróf volt mintegy a főszereplője; a gróf marad továbbra is központ olyan értelemben, hogy Nagyrévi a jövőjére gondol: hátha a grófi család ügyvédje lehetne; megszeretnék, és ő itt maradna állásban. A jövőre vonatkozó vágyait kétségek zavarják; természetes itt a felkiáltás és a kérdés: *De jaj, mi minden történhetik még addig! Nem lehetséges-e, hogy ez a rablólovaq egyszer majd rá is ráordít?* Majd az egyetlen félbehagyott mondat következik, egy szerkesztetlen tag: *Akkor pedig...* Ismét témaváltás található, de az új téma is logikusan csatlakozik az előzményhez. A grófról korábban — a grófi családhoz kapcsolódóan — saját jövőjére, most pedig — miután a lehetőséget saját egyénisége tükrében mérlegelte — önmagát vizsgálja; ha alkalmazzák itt, nehezen fogja tudni tűrtőztetni indulatait: *Mindig ez a pártosság: habozás nélkül, a tények ismerete nélkül a szegény ember mellé állni.* A kijelentő mondat már tényrögzítés; megelőzte három tárgyilagos kérdés, amelyre logikus választ adott az idézett mondattal: *Mit is törődik ő azzal az öregemberrel, aki ott ült és pipázott abban a szobában?* [...] *Miért is*

kötötte a sors az ő lelkét annyira össze a nyomorultakéval? Hát nincs ebből a betegségből szabadulás? Ironikusan zárja le egyéniségére vonatkozó fejtegetéseit: ő jelenleg szerepet játszik, *az úriasság csak jelmez rajta* [...] *tisztára komédia.*

A nyomtatott szövegben befejeződik a szabad függő beszédben álló, hosszú, az író közbelépése nélküli szakasz; nem közölhettük, de most jeleznünk kell: voltaképp már korábban indult az a belső monológ, amelynek középső részét, egy önmagában is terjedelmes szöveget elemzés céljából kiválasztottunk. A sok részből álló belső monológot tartalmazó szabad függő beszéd már akkor kezdődött, amikor Nagyrévit megrázta a gróf embertelennek ítélt magatartása, az ti., hogy ráförmedt a *kopott, parasztruhás öregember*-re: *Takarodsz ki, te kutya.* Ezután történik, hogy Nagyrévi elköszön a gróftól, és vendégszobájába siet; ott gondolkodik el a történtek fölött: *Emberre így ráförmedni! Öregemberre! Rongyos, szegény emberre.* Aztán kisebb-nagyobb megszakításokkal, amikor az író visszaveszi a fonalat, a szabad függő beszéd tart még az általunk idézett részeken is túl, és egy sereg más rész is szabad függő beszédben áll.

Térjünk vissza azonban idézett szövegrészeinkhez. A *tisztára komédia* lezár egy szabad függő beszédben álló szövegrészt; következik az írói tájékoztatás: „És tovább rajzottak elállíthatatlanul a gondolatai. Bő áradással, így: *Pedig olyan nyilvánvaló, hogy mi vagyok* ... A szabad függő beszéd átcsapott tehát egyenes beszédbe valószínűleg azért, mert az író megelégelte a megelőző szabad függő beszédben álló szakasz terjedelmét; variálni akart, közbelépett, és a hagyományos közlési módhoz folyamodva, gondolatait egyenes beszédbe tette át. Nem azért, mert a szabad függő beszéd adta lehetőségeket nem ítélte elegendőnek a színezéshez. Ismeretes, hogy az egyenes beszéd, amely a szereplő szava (esetleg gondolata), a közvetlenség, a szubjektivitás, a beszélt nyelviség számos sajátosságát tartalmazhatja a félbehagyott mondatoktól kezdve a felkiáltásokig, felkiáltószókig.

Akár a legbensőségesebb szóhasználat is lehetséges. Ugyanúgy a szabad függő beszédnek már a létrejöttében is nagy szerepet játszik a szubjektivitás, mert a függő beszédhez képest az írónak lényegesen több, a szerkesztés módozatából eredő lehetősége nyílik a közvetlenség kifejezésére. Nagy Lajosnál azonban, ahogy az idézett példa is bizonyíthatja, a szabad függő beszéd szubjektivitása mégis korlátozott, ahogy korlátozott a (nem idézett) egyenes beszéd közvetlensége is. A logikus, átható, világos szerkesztés kereteiből, amelyek bizonyos írói helyzetben azonban korlátként is hathatnak, Nagy Lajos valószínűleg alkati, írói meggyőződés miatt képtelen volt kitörni, és feltehetően szándékában sem állt.

Az egyenes beszéd befejeződik a *Nem panaszkodhatok szívből, elkeseredetten, még csak nem is dicsekedhetek túlságosan, mert nem lehetek én magam a társalgás középpontja* mondattal; hasonlóan a nem idézett szakasz többi igei állítmányához ebben a rövid részben is az igei állítmányok az egyenes beszéd kívánta egyes szám első személyben állnak; függő beszédben, ill. a szabad függő beszédben is kötelező lett volna az egyes szám harmadik személyébe való áttétel. Lezárult tehát az egyenes beszédben álló belső monológ: az író — szereplőjétől elvéve a szót — maga szólal meg, és jelzi, mivel foglalatoskodik a szereplő: *Elővette a szekrényből a római jogi tankönyvet.* Következik most két mondat szabad függő beszédben. Jól szemlélhető a törés a közlési síkban, az esetleges bevezető ige: *azt gondolta, úgy döntött,* stb. hiányzik, az író meg-

elégszik a belső monológra hasonlító, ám a belső monológ áradását távolról sem utánzó, rövid szabad függő beszédben álló felkiáltó és kijelentő mondattal: *Hogy majd átfut az első néhány fejezeten, hiszen reggel már megkezdik a tanulást! Fel kell frissítenie emlékezetében az anyagot.*

A rövid reflexió után újra írói közlés következik, cselekvések ábrázolása: *Leült az asztalhoz, maga elé tette a könyvet. Azután . . . ki sem nyitotta. Behúnyta a szemét és várt.* Ennyi az írók közlés; a hozzá tapadó mondat már a bevezető ige nélküli szabad beszéd függő kezdete: *Jó lenne elálmosodni* (ti. erre gondolt). A megindult gondolatsor szubjektív mozzanatokat tartalmaz; szeretne ábrándozni, de nincs hozzá hangulata; más volna, ha ódon kastélyban lakna; itt legfeljebb a jövőjéről gondolkodhat.

Az előbbinél hosszabb, de még mindig nem terjedelmes reflexiót ismét megszakítja az írói beavatkozás, a már megszokottnak tűnő cselekménymozzanattal: *Az ablakhoz ment, és becsukta. A másikat is becsukta ok nélkül, csak úgy megszokásból, mert otthon a Hernád utcában földszintes és udvari a lakásuk.* Az írói közlés lezáródása után most nyomtatásban több mint egy lapot kitevő hosszú, szabad függő beszédben álló belső monológ következik; az előző kettő ehhez képest nagyon rövid volt. Témája szembesítés: Nagyrévi otthoni, budapesti életmódját ütközteti jelenlegi életvitelével, a kastélyban kialakult renddel. *Jó lenne itt, és mégsem jó. Mert Pesten lenne jó anyagi bőségben, biztonságban. Ha ott volna egy szép nagy szobája, amelyben magányosan lakhatna.* Ezekkel a gondolatokkal indul az újabb szabad függő beszéd; az otthont felidéző reflexiót átszövi az utalás a kastély és lakói életvitelére: . . . *egy idegen család lakik, amelyik már tíz óra előtt elvonul aludni.* Majd négy, szabályosan megszerkesztett kérdő mondat: *Vajon alszanak-e? Hol vannak a hálószobáik? Egymás közelében? Olvas-e most egyik is, másik is?* És néhány kijelentő mondat után egy újabb rövid kérdő mondat: [. . .] *a grófné olvas? Mit olvas vajon?* Majd ismét a kijelentő ‚nyugodt, kimért mondatok sora következik. Nagyrévit nyomasztja a csend és a magány; nem bánná, ha egér neszezne; bezzeg Pesten ilyenkor *még az utcákat rója.* Helyzetének felmérése, a környezet jellemzése óhatatlanul átcsap általánosabb témákba, a belső monológban kimondott ítéletbe. Csodálkozást kifejező felkiáltó mondattal indul: *Micsoda fehér falak, micsoda tisztaság!* A tisztaság, a takarítás; a takarítás témája kiegészül elméleti síkon: valakinek hajcsárkodni kell, hogy rend legyen. Erre kérdő mondat utal: *A grófné maga lenne?* A belső monológ kérdés feltevéssel záródik. Választhatunk: vagy elmarasztaljuk a paloták létrehozását s vele a kizsákmányoló rabszolgamunkát, vagy — ha a palotákat szükségesnek ítéljük — elfogadjuk a rabszolgamunkát. A kérdésfeltétel a hosszabb előkészítés után lehetett volna drámaibb is, de tudjuk, Nagy Lajos minden helyzetben tárgyilagos, ragaszkodik a tények pontos nyelvi körvonalazásához, kevés teret enged a szerkezeti oldottságnak, a lazább felépítésnek.

A belső monológ záródása után az író szólal meg, s külső tényeket, majd szereplőjére vonatkozó különféle megállapításokat tesz; így pl. megtudjuk, hogy szeretne lefeküdni. Ez a mondat jelzi egy újabb, ez alkalommal igen rövid belső monológ megindulását, amely két felkiáltó mondattal kezdődik: *Jaj, kicsit mégis korán van!* Túl korán van. Aztán mintegy szintézisbe ötvöződik néhány olyan mondat, amelyben utal jelenlegi helyzetére, kötelezettségére, a Pest utáni vágyakozásra, előző élményére *(Takarodsz ki, te kutya).* Végül a kertből jövő hangra valószínűleg álomba szenderül. . . . *mintha sárgarigó fütyülne. Éjjel? Ez lehetetlenség. Mi hát az a kellemes szép hang?* Az utolsó kérdő

mondat jól megformált; a kérdő szó kiegészül a megelőző, nem szerkesztetlen és a rákövetkező mondat értelméből is.

Elemzésünkből nyilvánvalóan kitűnik a belső monológ visszafogottsága, ahogy ezt előre is bocsátottuk. Némi mozgalmasságot kelt a néhány kérdő mondat és a ritka felkiáltó mondat; ám megfigyelhettük, hogy ezek is szabályosak; egyébként minden logikus, semmi díszítő elem, semmi olyan szerkezeti mozzanat, amelynek nem volna a közlés síkján világos és jól körvonalazott funkciója.

4. Mégis az idézett belső monológ közepe táján feltűnik egy szokatlan névszós szerkezet: *Játssza a nem neki való szerepet. Zakó, félcipő, kalap, kabát, kesztyű, esernyő, kalap, kabát, kesztyű, esernyő, kalap, kabát, kesztyű, eserny

san írja le, de egy-egy tárgyilagos mondat után megjelenik a kommentár: az íróé vagy esetleg a közvéleményé. Ezzel a módszerrel, mint elemzésünk utolsó részében utalni fogunk rá a mikszáthi hagyományhoz kapcsolódik. Lássuk, miről is van szó.

Maga Dér István magas ember, *már kiskunhalmi mérték szerint. Mert itt a százhetvennégy centiméteres termet már magasnak számít.* Szabályos az arca, nyírott gesztenyebarna a bajusza, haja sűrű, bozontos. Talán csak az az egy hibája van, hogy túlságosan erős az orra. *Valamikor, azt mondják, igen mutatós legény volt, talán ennek is köszönheti, hogy neki van a legszebb felesége a faluban* . . . Már jön is elébe, de igazán csak véletlenül, kivételesen, mert ez nem szokása. De most jön, a Földvári utcán a legelső háznál találkoznak. Testes asszony, *falusi Juno.* Egyszerű ruha van rajta, amiben dolgozik. *Hogy dolgozik, azt külön is meg kell említeni, mert rengeteget dolgozik, háztartással, kerttel, baromfival, gyümölccsel, árusítással, cselédek ellátásával, kora reggeltől késő estig szakadatlanul.* Igy, a dolgos ruhájában is rendes, tiszta, *mert tudja, hogy szép asszony, azért a nagy munkában is vigyáz magára.* Talán éppen csak cipőt húzott fel, hogy a házból kijött. Kis, fekete, formás a cipője, azaz kicsi és formás a lába. Alsó, izmos lábszára magasan látszik, fekete harisnya van rajta; csípője erős, fara duzzadó, és amint jár, reng, *a kunhalmi férfiak bizony megfordulnak utána. De a nők is. Mert azok meg haragusznak rá.* És a bőre olajbarna, egészen olaszos, délfranciás, a haja hollófekete, a szája kicsiny, ajka piros; szép, szabályos fogai közül egy elöl hiányzik. *De nem is kell megcsináltatnia — Szemesen van fogorvos is — mert így is kifogástalanul szép nő. Sőt, mintha ez a kis hiba még külön jól állna neki. Igen, mert kiderül, hogy semmi sem tud rajta rontani.* Hajadonfővel jön. A haja kontyba van fogva. No, az az egy talán csakugyan hibája, hogy a melle nem eléggé fejlett, vagy talán a sok testi munkában csenevészesedett el, *az erős csípőhöz mindenesetre valamivel teltebb mell passzolna* .(Nagy Lajos művei. A falu meg a város. i. m. 147—8.)

A két szereplő külsejének bemutatása, illetve ruházatuk leírása szokványos módon történik: *magas ember; erős az orra; testes asszony; egyszerű ruha van rajta; rendes, tiszta; cipőt húzott fel; kis, fekete, formás a cipője; kicsi és formás a lába; fekete harisnya van rajta; csípője erős, fara duzzadó; bőre olajbarna, haja hollófekete, a szája kicsiny, ajka piros, szép, szabályos fogai (vannak); hajadonfővel jön; a haja kontyba van fogva.* Névszói mondatok váltakoznak igei állítmányos mondatokkal; a módszer emlékeztet a legelső portréra. Itt azonban újdonság a dőlt betűs sorokba foglalt kommentár, egy sor észrevétel, amely a közlési sík megváltozásával jött létre. A leírás szenvtelen tárgyilagossága — és a Nagy Lajost kétségkívül jellemző okadatoló, dokumentáló eljárás — feldúsul, mert az író megszólaltatja környezetét. Az észrevételek ui. nem tőle származnak, hanem a két szereplőt jól ismerő barátoktól, a község lakóitól, akik közt ők ketten nap mint nap megfordulnak. Megszólalt a falu szája, így is mondhatnánk, de kissé tudományosabban úgy is, hogy korális portréval van dolgunk; ennek létrehozása összefügg a szabad függő beszéd adta lehetőségekkel, amikor a közlési sík megváltoztatása úgy is történhet, hogy az író nem jelzi: a közlés feladója már más valaki. Ilyen észrevétel mindjárt az első mondatban a kissé elkülönülő, vesszővel elválasztott határozós szintagma, amelyet *mert* kezdetű mondat folytat; a kommentár már határozóval kezdődik. A közlő azonban itt nem az író. Egy *mert* kezdetű észrevételező mondat van lejjebb: a *dolgos ruhájában* is rendes, tiszta, *mert tudja, hogy szép asszony, azért a nagy munkában is vigyáz magára.*

Több esetben nincs ilyen bevezetés; a közlési sík megváltozása észrevétlen, s éppen ez ad a portrénak, ill. leírásnak sajátos, helyenként humoros töltetet, s árulkodik az író művészi képességéről. *Testes asszony, falusi Juno; csípője erős, fara duzzadó, és amint jár, reng, a kunhalmi fér-*

fiak bizony megfordulnak utána. De a nők is. Mert azok meg haragusznak rá; fogai közül egy elöl hiányzik. De nem is kell megcsináltatnia -- (...) mert így is kifogástalanul szép nő. Sőt mintha ez a kis hiba még külön jól állna neki. Igen, mert kiderül, hogy semmi sem tud rajta ronthatni; a melle nem eléggé fejlett (...), az erős csípőhöz mindenesetre valamivel teltebb mell passzolna.

A kommentár, amint láthattuk, lehet egyetlen nominális tag: *falusi Juno*, de lehet rövidebb, hosszabb, esetleg több mondatból álló közlés is. A leghosszabb, amelyben a hiányzó fogat kíséri a korális kommentár, valóságos párbeszédet tartalmaz, mintha ketten arról tanakodnának, meg kell-e csináltatnia a hiányzó fogat Dérnének; az egyik vélekedő szerint: nem, így is szép; a másik ezt megerősíteni látszik: jól áll neki a foghíj, mert kiderül, semmi sem tudja a szépségét meggyengíteni.

Két esetben a közlési sík úgy változik meg, hogy a bevezetés hagyományos, tehát az író előre jelzi, hogy valakinek a beszédét, szavát ő maga, az író fogja reprodukálni. Megfigyelhető azonban, hogy a közlést bevezető ige, a verbum dicendi körébe tartozó *mondják, meg kell említeni* nem a közlés előtt áll, hanem a közlés szövegébe beágyazva. Az első esetben határozószó előzi meg: *túlságosan erős az orra. Valamikor, azt mondják, igen mutatós legény volt* stb.; a másik esetben rövid tárgyi mellékmondat van eléje vetve: *Egyszerű ruha van rajta, amiben dolgozik. Hogy dolgozik, azt külön is meg kell említeni, mert rengeteget dolgozik* stb. Ez a körülmény azért lényeges, mert a kommentár látszólag belekapcsolódik az írói közlésbe; s csak mintegy mellékesen tudjuk meg, hogy közlési síkváltással jelentkezik a kommentár.

A bemutatott portrét jellemzi a kommentár bevonása az egyébként igen pontos, lényegre törő, ám a túlságos részletezéstől mégis tartózkodó leírásba. Alábbi példánk a leírás egy más területéről származik; Nagy Lajos itt egy házat mutat be a fent jelzett módszerrel. A lényeges elemek pontos rögzítése után ugyancsak szabad függő beszédben álló kommentár található, hasonlóan előző példánkhoz. A kommentár feladója lehet maga a szereplő, lehet azonban más valaki is, az vagy azok, akik Kovácsné kuporgató, szerzésre irányuló vágyait ironikusan észrevételezik.

A Kovácsék háza egyike a falu legcsinosabb házainak. A D. utcában meg éppen a legszebb.

Nádtetős vályogfalu viskó volt néhány évvel ezelőtt még, de az utcai részt lebontották és újraépítették.

Az új épület alá feltöltötték a földet, és az alap téglával van lerakva. Két szoba nyílik az utcára nagy, városias ablakokkal. A fal világossárgára van festve, még azt is tudják, hogy „krémszínűre". A tető palakő. A szobák kis folyosóról nyílnak. Az udvarról a folyosóhoz kőlépcső vezet. Az új épület a két nagy szobán kívül még egy nagyelőszobafélét foglal magában. Ebből kis ajtó nyílik a régi épületbe, közvetlenül a konyhába, ahová ugyancsak lépcsőn kell menni, de lefelé. A régi épületből megmaradt a konyha, a kamra, utána az istálló és még egy kisebb kamra.

Az udvar és a kert kicsi, nem lehetett megnagyobbítani, nem lehetett hozzá területet vásárolni. Baj, baj, de nem nagy baj, mert azért a kamrából le lehet jutni a pincébe, ott pedig, ami a fő, most is négyszáz hektóliter bor várja a vevőt. Ennek a bornak az árából kerül ki a foglaló a Szalaiék szőlőjére. Akár mind a négy holdra. (Mert hogy Horváték meg tudják benni a két holdat, az nem biztos: még attól is függ, hogy mit mond nekik a bank.)

Kovácsné egyik szép álma, hogy a hátsó épületrészt is felépítse. (Nagy Lajos művei. Fő az illúzió. A tanítvány. i. m. 156—7.)

A példának sajátos stilisztikai ereje van, pedig a hagyományos mondatszerkesztésre épül; talán abból támad az erő érzete, hogy az író megtartja az arányokat; a lényegest közli, a látvány szemléltetésekor tartózkodik a túltengő részletektől, az aprólékos felsorolástól, amely pedig nem volt idegen hazai és külföldi naturalistáknál; dehát Nagy Lajos nem volt naturalista.

A házleírás első része pontos tárgyközlés; az író utal az előzményekre is: *az utcai részt lebontották és újjáépítették. Az új épület alá feltöltötték a földet, és az alap téglával van lerakva.* Ezután rátér a ház jelenlegi állapotára. Előbb az új traktust mutatja be. Két szoba van az utca felől; az ablakok nagyok, városiasak; a falak krémszínűek; a tető palakő. Majd halad tovább, beljebb, s elmondja, egy kis folyosóról lehet a szobákba lépni; a folyosóra pedig az udvarról kőlépcső vezet. Csak itt említi az előszobát, mert logikus, topográfiai sorrendet követ. A korszerűsített első részből akar eljutni hátrább, a régi részbe; az előszobán át vezet az út. Először a konyhába érünk, „lépcsőn kell menni, de lefelé". Az írónak volt gondja erre az apró, de voltaképpen el nem hanyagolható részletre is. A logikus sorrend folytatódik: konyha, kamra, istálló, még egy kisebb kamra; majd az udvar és a kert; aztán a pince, ahová az egyik kamrából vezet a lejárat. Az író figyelme minden részletre kiterjed, mégsem merül el az adatokba. Sehol egy színező, érdekes jelző, csak olyan, ami szorosan a tárgyhoz tartozik: *csinos, szép, új, nagy, városias, kicsi, nádtetős, vályogfalú.* A színek alig szerepelnek: *világossárga, krémszínű;* ennyit említ az újonnan felhúzott szobák faláról, a folyosó, konyha, előszoba színéről semmit sem tudunk meg.

A házleírás második része pontossága ellenére különbözik az elsőtől; a tényközlésen kívül egyebet is tartalmaz: valakinek a gondolatát. A zárómondatból lehet arra következtetni, hogy a tulajdonos feleségének reflexióját fűzte Nagy Lajos a leíráshoz, de ez nem egyértelműen bizonyos. Mások is mérlegelhetik a család terveit, a családtagok vagy a falusi közvélemény. Bárhogy áll is a dolog, annyi vitathatatlan, hogy a leírás második része a *Baj, baj, de nem nagy baj* kezdetű mondattal átszínesedik; érződik a szubjektív hangvétel; itt kezdődik a szabad függő beszéd, amely merekeden, vagyis bevezető, a közlésre utaló ige nélkül szerepel. Érződik a szabad függő beszédben álló rész kommentár jellege; a láthatatlan valaki, esetleg a falusi háttér, illetve közvélemény mintegy észrevételezi a kert csekély terjedelmét: nem is olyan lényeges a nagy kiterjedésű kert; fontos, hogy a pince viszont elegendően nagy, és tartani lehet benne négyszáz hektóliter bort; annak árával le lehet foglalózni a szóban forgó szőlőt.

(Folytatjuk.) *Herczeg Gyula*

Lírai nyelvjárástan

(Mai nyelvjárásainkról a költői vallomások és a lírai alkotások tükrében)

I. 1. A mai magyar nyelvhasználat szempontjából is igen fontos kérdésre hívjuk fel a figyelmet ezzel a közleményünkkel. Általában azt tapasztaljuk, hogy nagyon sokan foghíjas ismeretekkel rendelkeznek a nyelv társadalmi szerepéről, rétegeződéséről és változásáról. Különösen a nyelvjárásokkal

kapcsolatban jelentkeznek helytelen nézetek. Két szélsőséges változatról kell elsősorban szólnunk. Vannak, akik a nyelvjárási ejtést, s a tájszókkal való élést helytelen, eltorzított nyelvhasználatnak minősítik, olykor még gúnyolják is, s értetlenségük és türelmetlenségük eredményeképpen gyorsítani kívánják a köznyelvűsítést. Pedig azt is tudomásul kell vennünk, hogy a mai magyar nyelv nemcsak a kiművelt, az árnyalt és az igényes nyelvi változatokat, tehát az irodalmi nyelvet és a köznyelvet tartalmazza, hanem a nyelvjárásokat is. A változatok közötti eltérés még hosszú ideig megmarad.

2. A tájnyelvi változatokkal, a nyelvjárási sajátságokkal kapcsolatban különösen rostára kell tennünk az úgynevezett romantikus szemléletben leledző véleményeket. Vannak, akik azt vallják és azt hirdetik, hogy elsősorban nyelvjárásaink őrzik a „tiszta", az „eredeti", az „ősi" magyar nyelvet. Ezt a szélsőséges nézetet sem támogathatjuk, eljárt felette az idő.

Azt mondanunk sem kell, hogy mi nem a tájnyelvies stílus-romantika és a szélsőséges lokálpatriotizmus jegyében és alapjáról közelítjük meg témánkat. Csak azt akarjuk megmutatni, hogy költőink alkotó és művészeti magatartását, nyelvteremtő képességét, egyéni nyelvi formálását feltétlenül meghatározza szülőföldjüknek, tájuknak nyelve is, illetőleg az az a n y a n y e l v j á r á s, amelybe beleszülettek. Egyre gyakrabban tapasztaljuk mai lírai költőink alkotási módszerét tekintve, hogy verseiknek akusztikai formálásában, hangszerelésében elhatároló szerepet játszik anyanyelvjárásuk hangzó színezete, hangsúlyozási módja, mondatformáló dallamvilága. Az alábbi megnyilatkozásokat sem tekinthetjük csak nagyon egyéni módon formált vallomásoknak; a szaktudomány, a nyelvjárástani vizsgálódás számára is tanulságosak. A gazdag példatárból válogattuk ki a legjellemzőbbeket: „Hóban kéklő Bakony hegye-völgye | jól rám kented egyszer színedet; | sok év próbálta, hogy letörölje, | s lemosni egészen nem lehet. | Hol büszkén, hol megriadva hordom, | s úgy áll számon egy-egy régi szó, | furcsán is, mint a városi bokron, | a nemrégen beszokott rigó" (Simon István: A szegény rigót). Hogy a költő vallomását őszintének és hitelesnek kell tekintenünk, arról kortársa és barátja, Garai Gábor is tanúskodik Simon István emlékét idéző versének ebben a részletében: „Ha veled, ó, ha még veled hallgathatnám, / most is az idő halk alig-múlását, | Ezt az időt te már sehogysem érzed, | bennem: mindig sebesebben | szökik. . . , s megtér telt mezőkbe, | *hol tisztán értik zalai beszéded*". (Garai Gábor: Kezed címerével).

3. Hogy a szülőföldi emlékekkel az anyanyelvjárás nyers ízei, hangzásformái, hangszínei, megejtő hangsúlyai, hanglejtésváltozatai is fel-feltörnek, azt bizonyítják, hogy az anyanyelvjárás elsősorban a k u s z t i k u s j e l e n s é g e i b e n értékes örökség mai költőink számára. A hangtani nyelvjárásiasság, a tájnyelvi élő beszéd íze, zamata valóban gyakran ott bujkál az egészen korszerű mondanivalót megfogalmazó mai költemények hangszerelésében, ritmusában, dallamvonalában. A kitörölhetetlenül beidegződött táji dallamok hangjegyekbe alig jegyezhető jó ízéről olvashatunk Kónya Lajos Kötelék című versében: „Ó, anyám hangja hangszínre, dallamra, szinte hajszálnyira *élőbeszéd:* | anyám tájszólásban beszél, | nem kopott le róla haláláig". De ez az anyanyelvjárási sajátosság a költők nyelvteremtő erejét is befolyásolja, s ha saját verseiket szavalják, e táji ejtésízek, ritmusbeli, dallambeli jellegzetességek az élőszóban is felerősödnek. A vershallgató közönség gyakran

értetlenül áll e jelenséggel szemben, s így születik meg ez a kritika: „költőink nem tudják saját verseiket jól előadni." Az anyanyelvjárás hangzási jellegzetességei versíróink rímelési módját is befolyásolja. A versolvasók számára tehát nem közömbös, hogy van-e ismeretük arról, milyen akusztikai ráhallással kell egy-egy vers hangszerelését is megfejteni, érezni és élvezni. Érdemes lenne ebből a szempontból Arany néhány versét a sárréti, Csokonaiét a debreceni, Adyét a tiszántúli, Szabó Magdáét a debreceni, Simon Istvánét, Nagy Lászlóét a dunántúli hangzóformák és dallamváltozatok szerephez juttatásával elmondani, deklamálni.

A versek nyelvjárási fogantatású hangzásbeli sokszínűsége abból a szempontból is értékes örökség, hogy költőink a versek nyelvi szövetében gyakran tudatosan juttatják önálló, közlő kifejező szerephez anyanyelvjárásuk ejtésbeli ízeit, változatos hangzóformáit és melodikus jellegzetességeit. Áttételesen ezzel segítik anyanyelvi nevelésünk célkitűzéseit is, mert a versolvasók táborának növekedésével ezek az értékes tájnyelvi akusztikus sajátosságok színezni és gazdagítani fogják ma még bizony inkább színtelennek, illetőleg elszínteleneđőnek minősíthető köznyelvi kiejtésünket.

4. Magunk is meglepődtünk, hogy milyen gyakran olvashatunk mai költészetünk alkotásaiban egy-egy nyelvjárási hangzásbeli jelenségről. Talán az sem véletlen, hogy éppen leggyakrabban a dunántúli, illetőleg a somogyi, a veszprémi, a Balaton környéki, a zalai származású lírai költők vallanak mély emberi melegséggel szűkebb tájukról, a „somogyi dombok szép kékségéről" (Jankovich Ferenc), s elhagyott, de meg nem tagadott emberi közösségük élő beszédéről.

Néhány dunántúli tájejtési sajátságról, az erősen nyílt *e*-zésről, az enyhén *ö*-zésről, a magánhangzók időtartamának megrövidítéséről, az *l*-ezésről nagyon sok versbeli szövegrészletben külön is szólnak e tájból kiszakadt és a táj anyanyelvjárását még jól ismerő költők. A gazdag példatárból csak a legjellemzőbbeket idézzük tanulságul és bizonyításul: „Az országúton pufajkás lányok | *nyílt „e"-ikkel* ültetik tele a városi argót: | Ne ám aztán valami gáz *laegyen baelőle* !" (Orbán Ottó: Szőlőhegy). — „Gyermekéveim nyelvén beszéltek / körülöttem s úgy körül öleltek | túlságosan *nyílt e hangjaikkal*, | s túlságosan nyitott szívükkel" (Kónya Lajos: Napló). — „Most újra elárul a szó itt | az *ö* helyett a számon *e*, | tüdőmmé Somogy lombozódik, | szemem mennyboltja, tűnt ege" (Veress Miklós: Somogyi utazás).

Igen sokszor a költői megjegyzések ilyen őszinte és emberi vallomásokba is torkolnak: „Jó volt hallani | Zalát, Somogyot, Baranyát: | ízlelgetni *e-ző ö-ző* | édes ízeit a magyarnak" (Fecske Csaba: Balatoni képeslapok). — „Néhai jó Simon *Örzsébet* | a neved is örökség lett; mégse az *összecsöngés* végett | írom le, ahogyan te írtad | vagy *ejtetted ö-vel kimondva* —, | de *édes hangzása* még írt ad álmatlan éjeken kínomra" (Simon István: Néhai jó öreganyám).

5. A nyelvjárások diftongusainak, kettőshangzóinak megítélésében nagyon eltérnek a vélemények. Vannak, akik úgy ítélkeznek, hogy ez az a nyelvjárási ejtési sajátosság, amelyről az egységes köznyelvi kiejtés megteremtésének munkájában „le kell szoktatnunk" az embereket. A költőknek nem ez a véleményük: a zenei fínomságokra is érzékeny fülükkel szinte élvezik a jóízű kettőshangzós ejtési formákat. Erről ír Kónya Lajos Kis falvak című versében: „Kis falvak, Szil, Szany, Szentandrás, Sobor | Győró előtt a nagy menet

híre | rokonokat gyűjt az út szélire. | Nevemet hallom. Zengő harcizaj / *mit jóizű kettőshangzóival* | unokabátyám csap".

A tiszántúli, a Hajdú megyei ejtésmódra is jellemző diftongizálást is elfogult hevülettel emlegetik e tájból származó költőink. Szabó Magdának és Bóka Lászlónak szinte akusztikai gyönyörűséget szerez, ha ott bújkálnak ejtésükben vidékük kettőshangzói: „Hajdú megye szól, | mikor megszólalok, | ha véletlen kiejtem: „élet", „félek", / nyelvem fölött pattognak, mint a fények, | *pici diftongusok*" (Szabó Magda: Aubade). — „Édesízű *tiszántúli diftongusok* | olvadtak szét nyelvemen" (Bóka: Vallomások és jegyzőkönyvek). A debreceni nép és civis közösség sajátos *í*-zéséről sem véletlenül szólnak költőink. Ha Csokonaira emlékeznek, azt is megemlítik, hogy a verseiben ennek a sík tájnak s nyelvjárásának „muzsikája is zenél." Áprily Lajos Séta Debrecenben című költeményét kezdi ezzel a megállapítással, majd így folytatja: „Itt jártkelt, tréfált, ezer arcra figyelt a poéta, | így ejtette az *é*-t *í-be futó magasan*". Szabó Lőrinc debreceni diákéveinek emlékeképpen környezetfestő erővel a debreceniek hiteles nyelvi arcképét is megfesti a Tücsökzene alábbi részletében: „Ez a nép itt, ez a debreceni, | önzőbb volt, keményebb inú és fürgébb eszű, | és amíg nem úgy beszéltek, hogy *ű*, | hogy *lú*, meg *píz*, addig a gyerekek | csak csúfolták a jövevényeket".

Mindenképpen jellemzőnek tartjuk azt is, hogy néhány költőnk az *í*-ző ejtéssajátosság alapján olyan költői motívumsort is kialakít, amely az olvasót merészebb asszociációk vállalására is készteti. Csak két példát ennek bizonyítására: „Táncoló tűk szanaszét, / *í-vel beszél* az itteni nép. / Szavaiban sok kicsi híd íve púposodik" (Marsall László: Folyó és beszéd). — „Nyűvöm nádi hegedűmet: zengek vékony *í-betűket* (= hangokat), / *Míz, píz, níz* — lelek a szóra." (Csukás István: Ritmus két hangra).

6. A palóc nyelvjárástípusok (nyugati, középső, délkeleti) ejtési sajátosságaival kapcsolatban sokáig az elítélés álláspontjáról beszéltek azok, akik úgy érezték, hogy ennek a nyelvjárásnak erős diftongizálása, *á*-hang nyitottabb szájjal ejtett (illabiális) változata, az igen nagyfokú hasonulás stb. komoly akadály a köznyelviesedés folyamatában. Igazságtalanul még a „nevetséges" jelzőt is felhasználták e tájszólás minősítésére. Kassai József pl. 1817-ben ilyen furcsán ítélkezik arról a palóc nyelvjárásról, amelynek igen jellemző tájszavait éppen ő gyűjtötte fel először tudatosan és tervszerűen: „Sokkal tisztább Eger Városa az idegen Nemzetektől, mégis hol hallani Nevetségesebb Magyarságot, mint az Egri Kapásoktól és Köz-Néptől? A nevetséges beszéd alatt a palótz Nyelvről kell gondolkodni" (Magyar Nyelv-Tanító Könyv, 1817 és: Tudományos Gyűjtemény, 1829. IX. 31.).

Ma már a palóc nyelvjárási jelenségek megítélésében ilyen szélsőséges véleményekkel nemigen találkozunk. Azt azonban gyakran szóvá teszik még napjainkban is, hogy aki ebbe a nyelvjárásba született bele, „palócságát" nehezebben vetheti le. Vannak-e költői, versbeli megjegyzések, vallomások e nyelvjárásról, hangtani jellegzetességeiről? Vannak, és elsősorban a palóc nyelvjárás h a n g a l a k j á n a k expresszív hatású sajátságairól szólnak. A sort Kisfaludy Sándor nyitja meg: „A hőst Mátra vadoninak | Érdekli szép cseréje: Ivánt s Vendelt a *palócz nyelv* | Teli szája s gégéje" (Eseghvár). Hiteles belső indokoltsággal adnak hű ábrázolást e nyelvjárásról, szinte legjellemzőbb hangjairól Jobbágy Károly és Batta György alábbi versrészletei: „S akkor valaki megszólal, | *telt palócos magánhangzó röppen.* | E hangon

kínálták az ételt, | nagyanyám így dalolt fölöttem" (Jobbágy: Palóc lányok orkánkabátban). Hogy hatásos ábrázoló erőt és szemléletességet is tükröző mai lírai alkotások is „elbírnak" filológiai hitelességű nyelvjárástani megjegyzéseket is, arról pedig ezek a versmondatok bizonykodnak: „A szememet csak lehúnyom kicsit | *már hallom újra diftongusait:* | Nyár van megint, én éppen érkezem. | „*Karcsikaam*" mondja, s szorítja kezem | s pipiskedik — mert megnőttem nagyon —, | hogy megcsókolhasson az arcomon. | — Mi lesz ebédre? | S szülőföldem, ó! | *Palócosan elémgördül a szó,* | az „á", mely oldalt hajtva derekát | egy kicsit mélyen „ó"-ban nyúlik át: | — Mi lesz ebédre? | „*Ludaskaasa* lesz." (Jobbágy Károly: A 2540. nap).

Batta György anyanyelvjárásának vallja a palócot, ezért érződik emberi melegség is e nyelvjárás hangzásáról szóló soraiban: „Az abroncs nem képez szabályos kört: | olyan, mint *a palóc „a"* | melyet majdnem „o"-vá kalapáltak a századok. | Ezeket a szemkarika-görbe „o"-kat hordom | születésem óta magammal. | Őrizd meg idő / ezeket az abroncs „o"-kat is, | mint itt ezt az útszéli piros árvacsalánt" (Ajkakról felröppenő).

Hogy a palóc nyelvjárást minősítő vélemények elég gyakran a rosszallást tükrözik, arról azok a verselők is tehetnek, akik csak nyelvi érdekességet láttak ennek a nyelvjárásnak hangtani sajátosságaiban, és feleslegesen, erőszakoltan ezeket juttatták uralkodó szerephez verselményeik hangszerelésében, akusztikumában. Baloghy Dezső pl. ennek a szélsőséges, semmiképpen sem követendő és művészi indokoltság nélküli nyelvjárásiasságnak ad kulcsszerepet. Csak egyetlen egy versmondatot bizonyításul: „Vuót niekem egy kis szamirkoám" (Palócz románcz, 1893.).

7. A változatos és színes nyelvjárási ejtésmódok művészi értékű felhasználására vonatkozólag mai költőink verseiből olyan példatárt tudunk összeállítani, amelyben a tájnyelvi hangsajátosságok expresszív hatásáról, szemléletességéről, az élethű ábrázolást elősegítő hitelességéről győződhetünk meg. Ha „nyelvjárásiasságra" hangszerelnek költőink egy-egy verset, vagy versrészletet, akkor nem a nyelvi, a hangtani érdekességek hajhászása céljából teszik, hanem azért, hogy az olvasó is olyan érzelmi, emberi közelségbe kerüljön a versbeli mondanivalóhoz, mint maguk a költők.

Az is tiszteletreméltó, hogy költőink egészen hiteles formában adnak nyelvi szerepet anyanyelvjárásuk sajátos hangzásának, és arra az akusztikus gyönyörűségre is felhívják az olvasók figyelmét, amelyet ők maguk mindig átélnek és élveznek, ahányszor csak ajkukra veszik szűkebb vidékük, tájuk, családjuk beszédformáit.

A lírai alkotások hőfoka is izzik azokban a versbeli szövegösszefüggésekben, amelyekben a költők t á j é l m é n y ü k n e k n y e l v i v e t ü l e t é r ő l vallanak. Csak néhány jellemző típuspéldára hívjuk most fel a figyelmet: „Sapphói patakcsobogást | szökdeltetve a hangok / ingó változatára | úgy, ahogy *arra alá Baranyában:* | „Esett a hó, éngöm bëlëpött" (Fodor András: Az ezredik este).

Csanádi Imre anyanyelvjárásának sajátos kiejtésformáira, hangtani sajátságaira egyrészt hangulatkeltő erejük, másrészt a reális ábrázolásban betöltött szerepük miatt bíz versbeli kulcsszerepet. Ezzel jellemző t á j n y e l v i a r c k é p e t is felvázol számunkra: „Sok *gyerökhö* sok *könyeret* / kívángat a vőfély" (Eskövő emléke). — „*Mög* ám! *Mink mög*. . . / Ha *köllünk*. Ha *lössz, akki* befogad// (Rokonnézőben). A dunántúli nyelvjárás jellemző

sajátsága a nagyobb mérvű mássalhangzó-ikerítés, ezért nem véletlen, hogy ez a tájnyelvi jellegzetesség is gyakran jelentkezik Csanádi Imre versmondataiban: „Káromkodok *rangossan*" (Bíró uram verse). — „Bár ne látnám a sok *hóttat*. . . , / hanem *akki* ezután *lessz*" (Látó-asszony).

A nyugati nyelvjárás területén a dunántúli tájak legnagyobb részén jellemző ejtési sajátosság a rövid magánhangzók használata a köznyelvi hosszúak helyén. Simon István ezért hangszereli versei jórészének akusztikumát, hangzását erre a tájnyelvi hangzásbeli sajátosságra. Sokszor a nyomtatásban is feltünteti ezt a jellegzetességet: „Látszatra talán csillogóbb lesz, | mutatni fényesebb *szinü* — | nekem a jövendő élethez | kötelék, megszentelt *gyürü* (A nép neve). A figyelmes versolvasó könnyen észreveszi azt is, hogy az ilyen tájnyelvi hangzásformákra hangszerelt versekben a szemnek szóló és a helyesírás követelményeinek eleget tevő versbeli szóalaknak nem engedelmeskedik a fülnek hangzó, illetőleg a tájnyelvi hallásélményeknek megfelelő hangalak. Ugyanez tapasztalható egy-egy költői rímelési formával kapcsolatban is. Az olvasó méltán nem tartja megfelelőnek az alábbi versrészletekben jelentkező rímpárokat: „Homlokomon bélyeg, a nyakamon *járom*, | De mostan kősziklám vagy és erős *váram*" (Babits: Ezerkilencszáznegyven). — „Tartsd a hátad, karcsú *vállad*, | kevés a nyár, hát *kiállod*" (Cs. Nagy István: Víz után). Aki jól ismeri azt a tájnyelvi sajátságot, amit a szaktudomány *á* utáni *o*-zásnak minősít, akkor könnyen rájön, hogy a két dunántúli származású költő a táj nyelvjárási ejtésváltozata szerinti t á j i h a l l á s r a komponálta egybe a rímpárokat. A dunántúli fül valóban így hallja, mert a dunántúli száj így mondja: *járom — várom, vállod-kiállod*.

Találkozunk olyan költői megoldásokkal is, amelyekben a szélsőséges tájnyelvi ejtésváltozatok szerepeltetését kissé indokolatlannak tekintjük. Bár az is igaz, hogy a költeményeket értő és szerető olvasók jórésze akusztikumában is élvezi az ilyen hangszerelésű alkotásokat. Csak egy példát a sok közül: „Nézd, nézd, az egyik *es*, a másik *es* int | *igaziccs* le *münköt* | nagy gyászos utunkról, | csak *hóttával sirül* | árvasága jobbra | *Sonyorú* a sorsunk, | ettől vált a *szüvünk* / *kéntől vüselőssé* | *Bé* értünk, *bé* értünk / határnak *szélire* | S a ló *es* mellettem | *heába es vót* | . . . | valami mindég *esszegyűjt münköt*" (Tamás Menyhért: Beszegzett ég alatt).

8. Szólnunk kell a t á j n y e l v i a l a k t a n i sajátosságok versbeli szerepéről is. Az az alaktani jelenség pl., hogy az egyes szám harmadik személyű múlt idejű igei személyragot kötőhangzó nélkül kapcsolja a nyelvjárási nyelvhasználat az igetőhöz, feltűnően gyakran jelentkezik legújabb lírai alkotásaink nyelvi szövetében. Bóka László versében is találkozunk ezzel a nyelvjárási alaktani jelenséggel: „Néha fejemre is *üttek*, / ha elértem, ahova küldtek" (Nyári zsörtölődő). — " A Máltai Lovagok szép terén / önmagamat lovaggá *üttem* én" (Prága). Ugyanez a tájnyelvi igalak olvasható ebben a versrészletben: „Mer' há *ütet* — ippeg oda — *göcsbe ütték*" (Palocsay Zsigmond: Szárítók). Az *eszik* és az *iszik* igék múlt idejű alakjával kapcsolatban gyakran tapasztaljuk, hogy az *ivott* és az *evett* alakokkal szemben gyakran az *itt* és *ett* formák jelentkeznek a nép nyelvhasználatában. Sajátos versbeli szerephez jut ez a két igealak napjaink lírai alkotásaiban is. Már Csokonainál olvashatók ezek a formák: „A régi magyarság is eleget *itt* s *ett*" (A borital mellett). Horváth István Amint mentünk című költeményében a székely nyelvjárási *orda* ('édes juhtúró') szóval együtt szerepel az *ett* igealak: „A bojtár meg puliszkával |

Hagymaszárat *ett ordával*". A szóbanforgó két igealak határozó igeneves alakja sem a köznyelvi formában vállal szerepet Szécsi Margit Virrasztok című alkotásában: „Egymás elől *eledve, elidva* a levegőt is".

II. 9. A költők tájélményének nyelvi vetületében különösen nagy szerepet játszanak a jórészt még archaikus formákat is őrző tájszavak. A nyelvjárási szókincs mindig is gazdag kiegészítő tárháza volt a szépirodalmi nyelvnek, illetőleg a költői nyelvhasználatnak. Nem a tájnyelvi ízű szavakra gondolunk, hanem azokra a valódi tájszókra, amelyek egyrészt sajátosan táji szókapcsolatokban és jelentésváltozatokban, másrészt olyan szövegösszefüggésekben vállalják a versbeli kulcsszerepet, amelyek révén feldúsul a hangulati velejárójuk és stílusértékük. Mai lírai költeményeinkben sem szervetlenül jelentkeznek a valódi tájszavak. A mai versolvasónak fel kell készülnie ezeknek a versalkotó elemeknek a megértésére. Ehhez természetesen szükséges a nyelvjárási szókincs jó ismerete is.

Hogy a tájnyelvi szókészleti formák milyen stiláris esztétikai célzattal és milyen mértékben használhatók fel a versek nyelvi szövetében, arra vonatkozólag is értékes adatokat szolgáltatnak azok a versérészletek, amelyeket idézünk és értelmezünk.

Témánk szempontjából tanulságos, hogyan vallanak költőink, íróink a tájszók használatáról és esztétikai, poétikai értékéről. Mi most csak három jellemző típust mutatunk be a nagyon gazdag megnyilatkozásokból. Ady Endre Szavak a patvarban című írásában pl. nem véletlenül olvashatjuk azt a szövegrészletet, amelyben a kulcsszói szerepet a tájszók vállalják. „Addig *zalánboltam* ('kószáltam, kóboroltam') annyi *ákics* ('tüske, tövis') szúrkált össze, hogy sok *csatinázás* ('lárma, zaj') után dupla bélyege van rajtam az *élemülésnek*. . . De nagyon *beleándorodni* ('belemerülni') nem akarok a dologba csak néhány példát hoztam fel egy múltkor említett kis magyar szógyűjteményből" (vö. Nyugat 1910. dec. 1.). Ez a szógyűjtemény népünk nyelvhasználatában szerephez jutó valódi tájszavak tára volt. (Tratter Kiadó 1739-ben adta ki). Ady több alkalommal írt arról is, hogy „szívből sajnálja" a régi magyar szavak és a tájszavak kiavulását. Természetesen Ady is használt tájnyelvi értékű nyelvi formákat. Hogy a valódi tájszók milyen versbeli kulcsszerepben és összefüggésben jelentkeznek, arra vonatkozólag egy példát idézünk tanulságul: „Úgy bánnak velem, mint kisdeddel. | Hol elaltatnak, hol fölráznak. | Minek születtem: valakinek, / Prófétának vagy *zsigorásnak?*" (Lenni kell, lenni). Az idézett versrészlet nem értelmezhető sem tartalmában, sem nyelvi szerkezetében a *zsigorás* valódi tájszó ismerete nélkül. Ady Zilahon ismerte meg a *zsigora* ('köszvény') tájszót és ezt a szólásszerű formát: a *zsigora egyen meg*. A költeményben szereplő *zsigorás* szóalakot tehát ebbe a rokon értelmű szósorba illeszthetjük bele: *köszvényes, beteges, testben és lélekben gyenge* stb. Ady különben mind a régiség, mind a tájnyelv gazdag és kifejező szókészletét olyan forrásnak tekinti, amelyből mindenkinek merítenie lehet. Korának színtelen és egyre személytelenedő újságírói és közéleti nyelvhasználatát is frissíteni kívánta a népnyelvi formák, tájszavak egyre gyakoribb felhasználásával.

Ady azt is nagyon jól látta, hogy a nyelv társadalmi szerepét illetően nem örülhetünk annak, ha egy-egy fogalomra használható rokon értelmű szósor köre egyre szűkebbé válik. Erre vonatkozólag nagyon jellemzőnek találjuk e megjegyzését: „A valamikori magyar nyelv igazi *szerszem* (nem

szerszám), világratermett, gazdag kedvű, virgonc, ifjú. De úgy *megtipálták*, ami megint *tápázást* jelent, hogy ma már még a *kokottra* se igen kerül más szavunk, mint — kokott. A szép *cemende* szót szívből sajnálom." A kokott fogalmi tartalmának kifejezésére használható rokon értelmű magyar kifejezéskészletünk azóta is szegényült, illetőleg a jó magyar nyelvi formák helyét a trágárság foglalta el.

10. A „nyelvi bőség káprázata" (Sütő András) a népnyelv szókincsé kapcsolatban is fel-felmerült. A nyelvi elszíntelenedés és szókincsszegényedés megakadályozása céljából egyre több tájszó került bele a köznyelvbe a nyelvfejlődés lassú folyamatában. Mindezt tudatosan tették költőink, de nemcsak stílusuk színezése céljából, hanem azért, hogy egy-egy fogalmat, hangulati értéket minél gazdagabb szinonimikával tudjanak kifejezni. Típuspéldának idézhetjük Jékely Zoltán néhány olyan versét, amelyben a nyelvjárási szóalakok nem véletlenül s nem is a színezés céljából vállalták a kulcsszói szerepet. „Ha nő a hold, *kolontos kedve kel*" (Csavargó a hófuvásban) — „Jaj, nem sok időm lehet hátra még, | képzelődő, *kolontos vénlegénynek*|| (Bayard lovag búcsúzkodása). A két versrészlet nyelvi szövetében szerephez jutott erdélyi tájszó, a *kolontos* az észbeli gyarlóság kifejezésére használható rokon értelmű szósor gazdagítására is szolgál. Az *indulat*, a *gerjedelem*, a *buzgóság*, a *vágy*, a *szenvedély*, az *epesztő aggodalom*, illetőleg a *sürgés-forgás*, a *zajos sürgölődés*, *bosszúság*, *mérgelődés*, *feszültség*, *szorult helyzet* szinonimakör tágítására használta fel Jékely az erdélyi nép ajkán még ma is élő *égedelem* szóalakot: „Eső-illat ! Ó, mennyi emlék ! — *Oltják jelenem égedelmét*" (Eső a Hűvösvölgyben). „Hogy örökítsem *ezt az égedelmet*, ezt a nem is emberszabású kínt" (Tíz kilométer kőre) — „Attól fogva, hogy elérik az embert | az aspirációk, | a sóvárgások, s *kamasz-égedelmek*, | melyek csak létet rövidíteni jók, | a gyermekkor egésze száz darabra, | emlékcserepre hull" (Csúf szerelem). Hogy ennek a tájszónak a hangalakja az ódonkodás érzékeltetésére is alkalmas stíluseszköz, arra Mészöly Dezső egyik archaizáló nyelvi formálással megírt versének e részlete bizonykodik: „Ó, szilaj Szerelem, | *Gyötrő égedelem*, | Pörzsölő kebelem" (Versek egy várkapitány hagyatékából). Sütő András az Ómagyar Máriasiralom nyelvi ízeit is érzi egy-egy valódi tájszó hangalakjának hallatán. Olyan hangalakú tájnyelvi formára gondol elsősorban, amely ugyancsak Jékely Zoltán költeményének két versrészletében is nyelvi szerephez jut: „Vadszagú kebled arany parazsát | arcom előtt, jaj, ne *harizsáld*" (Lidércűző) — „Égett a máglya, | a kopogó gazt egy cigánygyerek vasvillával vígan *harizsálta*" (Ilze emléke). Az erdélyi *harizsál* tájnyelvi igealak ebbe a szinonimasorba illeszthető bele: *hárogat*, *hadargat*, *kotorgat*, *piszkálgat* stb.

11. Hogy egy-egy tájnyelvi szóalak milyen belső indíték alapján jut versbeli szerephez, arról Illyés Gyula így vall: „Már csak, ha az indulat elkap, / futnak számra az elfeledt tájszavak, / mint rejtező hadnak előőrsei. . ." (Ki szól?) Természetesen ő is elsősorban a dunántúli, illetőleg a Sió, a Kapos, a Sárvíz melléki valódi tájszavakat illeszti bele verseinek nyelvi szövetébe. Hogy egy-egy tájnyelvi forma mennyire elhatároló szerepet kaphat, arra az a versrészlet idézhető meg tanúul, amelyben a zalai, a somogyi közösség *szodé* szava még azt a feladatot is vállalja, hogy az olvasók figyelmét jobban felhívja a mondanivalóra, s szinte kényszerítse arra, járjon utána, milyen rokon értelmű szósorba illeszthető bele: „Két fényszóró hív ki az aranysárga |

színpad-teraszra. Szemem hunyorog. | De a szív? Nyílna! Mind *szodébbra*, hogy | még, még s még melegebben!" (Reggel, október, napsütés).Ennek a valódi tájszónak egész szócsaládja alakult ki a Dunántúlon: *szodél, szodélkodik, szodéság, szodéskodik, szodéz, szodézés* stb. Köznyelvi megfelelői ebbe a rokon értelmű szósorba rendeződnek; *mohó, mohón evő, falánk, evésben, ivásban telhetetlen, mohóskodik, mohóság, telhetetlenség* stb. Vikár Béla, e táj népdalainak, népköltészeti emlékeinek gyűjtője és kiadója A hízó disznó című ironikus hangvételű versezetében ugyancsak szerephez juttatja e tájnyelvi szóalakot; „Míg élsz, mi érdemed van, *nagy szodé?* | Egy érdemed lesz, a halálodé."

Egyugyanazon tájnak szülöttei vidékük, falujuk valódi tájnyelvi megnevezéseit úgy illesztik bele verseiknek mondataiba, hogy az olvasó nem érzi idegen elemnek a tájnyelvi szóalakot. A dunántúli nyelvjárásokhoz köthető *rag szó* is így kap versbeli kulcsszerepet Simon István és Jankovich Ferenc egy-egy versében: „Hangból ének lenni / nem tud így a dal, / ám sorsát se jegyzi / le a tintahal, / fényét hulló csillag / sosem őrzi meg. / Mi hallja? *Füstös rag*, zsup meg üvegek" (Simon: A múlt énekel). — „A lant. . . / porosodva, padláson, a *rag* / sötét zugán ül" (Jankovich: A költő és a lant). A házak tetőszerkezeteit megnevező tájszói értékű szakkifejezések között leggyakrabban ezek a formák szerepelnek: *olló, szelemen, rag*. A rag nevezi meg a háztetőszerkezetbe beépített faragatlan fenyőrudat. A *rag alja* kifejezés tehát azt jelenti, hogy a tető alja és a padlás színe képezte szögletben. Így már érthető, milyen fogalmi tartalommal és használati értékkel szerepelt ez a valódi tájszó az idézett versrészletekben.

12. A valódi tájszavak, illetőleg a jelentésbeli és hangalaki tájnyelvi formák stíluseszközként igen alkalmasak a környezetfestésre, a hangulatteremtésre, s ugyanakkor az egyértelmű, a pontos információ nyújtásra. Ezt a sajátos szerepkört vállalják a tájnyelvi szóalakok az alábbi versrészletekben: „Harapni kellene újra /a nap mézét feszítő / hatalmas *baracot*" (Fodor András: Pusztaberény).

Sokszor költőink filológiai pontossággal jelzik is, hogy honnan és milyen belső indíttatásból választanak tájnyelvi szóalakot. Két jellemző példát idézünk bizonyításul: „Ennyit megtesz a fa, ha termésire gondol. / *Úgy hívják mifelénk, hogy a gesztenyefondor*" (Simon István: Gesztenyefondor). Valóban, a Dunántúlon, a zalai vidékeken a gesztenyének külső tüskés burkát a *fondor* tájszóval nevezik meg. Ennek a tájnyelvi szóalaknak továbbképzett alakja jut nyelvi szerephez a költő e finoman megformált versmondatrészletében: „*Fondorosan suhogó* szelíd gesztenyefám."

Pál József Présházban című költeményében a dunántúli, közelebbről a somogyi tájak *puruttya* valódi tájszava jut szerephez. Ezzel a szóalakkal kapcsolatban olyan gondolatsor is megfogalmazódik a versben, amellyel a költő e tájszó versbeli életútjáról is jól használható információt nyújt át olvasóinak: „Majd Gáspár szólt, s forró szava | folyt, mint gyertyánkról a viasz: | Ej, hát igyunk, az istenit, | ki nem iszik, *puruttya az. . .* | *Puruttya, puruttya*, az ám! — | *Puruttya? — s meglökött a szó.* | — tánc, bor és üres poharak — / s végül *fellebbent a homálya:* | megvan! a *Parasztdal*! az! az! | *Csokonai Vitéz Mihály*". Valóban Csokonai dunántúli, somogyi útjain figyelhetett fel erre a valódi tájnyelvi megnevezésre. A tájszó két versbeli használata közötti időbeli távolságot is átívelte művészi módon a költő. Az igényes vers-

olvasók számára az ilyen jellegű versbeli filológizálás is sajátos versélményt jelent.

Csanádi Imre Arcát cserélő című versében is külön kifejező poétikai funkciót teljesít egy nagyon ritka tájszónak versbeli értelmezése: „A fényen átcsillan a dér | gyönge nesszel hörög a levél; | a lomb ritkul, satnya ligetek: / megcseréli arcát a világ: Uccaseprő — körmére huhog, | táncolnak az újságárusok. | Villamosok üvegeire | *pálmás dermed. Észak erdeje*". A magyar nyelvjárásokat kutató szakemberek számára is értékes a versben található információ. A *pálmás* szóalak ugyanis nem a *tenyér, pálmafa, datolya* fogalmi értékeket megnevező latin szó, hanem egy tájnyelvi megnevezés továbbképzett alakja. A Dunántúlon ugyanis a *pálma*, a *pálmafa* tájnyelvi szóalakokkal a *nyárfát*, a *rezgőnyárfát* (populus tremula), illetőleg a *topolyafát*, a *jegenyefát* nevezik meg. Erre utal áttételesen a költő is versének ebben a szövegrészletében: „*pálmás dermed: észak erdeje*".

13. Hogy a valódi tájnyelvi igealakok is igen értékes stíluselemek a versek nyelvi formálásában, arról csak néhány típuspéldát idézünk meg és értelmezünk. A palóc nyelvjárás jellegzetes tájszava a 'mozog, nyugtalanul fészkelődik, mozgolódik, nyughatatlankodik' jelentésváltozatokat megnevező *rezseg* ige mind hangzásával, mind jelentéstartalmával jól teljesíti versbeli szerepét ebben a szövegösszefüggésben: „Szálldos, miriád korom *rezseg*. / Lustábbja hull" (Utassy József: Ősz elő). Íróink, költőink napjainkban egyre gyakrabban élnek a *kalamol* tájszóval is. Hogy milyen jelentéstartalommal és használati értékkel, erről ez a versrészlet példálózik: „*Kalamolt* a sok *tokmány*, / kinek pléből, kinek tehénszarvból. / Benne langyult víz, / s madzagon lógott mindünk derekán" (Sebestyén Lajos: Egyszer volt). A *kalamol* tájszói igealak népünk nyelvhasználatában fogalmi értékével ebbe a szinonimasorba illeszthető bele: *zörög, csörög, zajt csap; motorász, kaparász, szöszmötöl* stb.

Jelentkezik a versek nyelvi szövetében néhány olyan tájnyelvi igealak is, amely a köznyelvben és az irodalmi nyelvben ritkán vagy sohasem jutott eddig nyelvi szerephez. A *dobrokol* igéről van szó. Ez a jellegzetesen tájnyelvi ige eddigelé csak a székely nép ajkáról feljegyzett népmesékben jelentkezett (vö. Benedek Elek: Székely tündérmesék). A *dobrokol* ebbe a rokon értelmű igesorba illeszkedik bele: *dobog, doborog, dübörög, dobban; robog, toporzékol* stb. Éppen napjainkban gyorsult fel a *dobrokol, feldobrokol, eldobrokol* igei alakváltozatok bekerülése a szépirodalmi nyelvbe. Ezt a gyorsuló folyamatot támogatja ennek a valódi tájszónak egyre gyakoribb versbeli jelentkezése is. Az alábbi példatár azt tükrözi, hogy költőink versbeli kulcsszói szerepet is bíznak rá, s ugyanakkor újabb jelentésárnyalattal és hangulati, érzelmi velejáróval dúsítják fel az igelak kifejező, közlő funkcióját: „*Feldobrokol*, s ismét megáll, vagy szárnyát csattogtatja olykor" (Nemes Nagy Ágnes: A lovak és az angyalok). — „S *eldobrokolnak* a kiskapun át" (Nemes Nagy Ágnes: Mihályfalvi kaland). A *dobrokol* tájnyelvi igealak nemcsak a mondanivaló hitelességét erősítő stíluseszköz az alábbi versmondatokban, hanem alkalmas arra is, hogy az olvasót merészebb képzetkapcsolások vállalására is késztesse: „Kukszél fújt a dombokon, *kiscsikóként dobrokolt*" (Cs. Nagy István: Fújt a fön) — „*Dobrokol* a vízen eszelős árnyék" (Kis Benedek: Hangszerből kihajló muzsika).

Kormos István költeményének a címe is eligazítja az olvasót abban, hogy milyen politikai háttere van ezeknek a versmondatoknak: „Nem szipá-

kol, csak szipál / *dobrokolva dirigál*" (Emlékezés Hadurunk korára). Hogy a kulcsszó szerepét vállaló ige az iróniának, a gunyoroskodásnak az érzékeltetésére is mennyire alkalmas nyelvi eszköz a költeményrészlet nyelvi szövetében, csak az az olvasó tudja igazán megérteni és értelmezni, aki szemlélője lehetett a magyar filmhíradók pergő képein jelentkező „hadúri" fehérló *dobrokolásának.*

14. Örvendetesnek ítéljük azt a tényt is, hogy a hagyományos paraszti gazdálkodás, állattenyésztés s a népi kismesterségek szakszókincse is egyre gyakrabban jut közlő, kifejező szerephez napjaink lírai alkotásaiban. Különösen falulról elszármazott költőink írnak olyan verseket, amelyekben ez a tájnyelvi szakszókincs kulcsszói szerepet vállal. Erre a jelenségre és a szakszókincs felhasználásának belső indítékaira vonatkozólag jellemzőnek találjuk Serfőző Simon megjegyzését: „Hisz a szerszámokat, a földművelő ember eszközeit / *orradzót, marokszedő kapircsot, tokmányt,* / én nem a szobasarokból ismerem" (Innen). Valóban furcsa ellentmondást látunk abban, hogy talán divatból vagy sznobizmusból, vagy éppen emberileg megérthető nosztalgiából gyűjtik az emberek a paraszti bútordarabokat, szerszámokat, s szobájuk féltett kincseként őrzik otthonukban. Ugyanakkor e tárgyak megnevezéseire legtöbbször nem is kíváncsiak.

Költőink versekben is hangot adtak annak a meggyőződésüknek, hogy a társadalmi élet és a gazdasági viszonyok megváltozásával, a paraszti életforma felbomlásával a nép nyelve, tájszókészlete és jellegzetes szóláskincse nagy változáson megy keresztül. De arra is figyelmeztetnek, hogy ennek az igen értékes nyelvi örökségnek teljes elpusztulását feltétlenül meg kell akadályoznunk. Hogy miért? Erre a leghitelesebb választ Kányádi Sándor Filológia egy kalangya árnyékában című versében adja meg: „Kihull egy *véka régi szó* | az Idő-rostája kirostálja, | kihal: *kalangya, kéve, asztag,* és | e kedves szép szavakkal együtt | *annyi, de annyi szenvedés*". Azt is meg kell azonban értenünk, ha olykor-olykor költőink ilyen hangot is megütnek a paraszti anyagi műveltség tárgyainak és neveinek elhullása, elvesztése láttán: „Én mégis a régit gyászolom, | a *komoly almáriumokat,* | a *rekeszes sifonokat*" (Csanádi Imre: Első szoba).

15. A nyelvi kiegyenlítődés folyamatát ma már senki sem akarja sem lelassítani, sem elrekeszteni. Annak azonban nem örülhetünk, hogy népünk elhagyja anyanyelvjárásának jellegzetes szavait, nyelvi ízeit, és nem az igényes, színes köznyelvi nyelvhasználatot kapja cserébe, hanem a színtelen, elszemélytelenített nyelvi sablonokat, az üres közhelyekkel telített nyelvi formákat. Csanádi Imre versmondataiban erre a nem kívánatos „nyelvváltásra" is utal: „Jött városról — valahonnan, | mint a *húspiros kardigán, a nadrágtartó, a fényezett luxus-gyerekkocsi:* | s az *iránytvesz,* a *kiértékel*" (A konyhaküszöb előtt).

A változó világhoz nyelvhasználatunkban is igazodnunk kell, de a gyorsan levetett népviseleti ruhadarabokkal együtt ne szabaduljunk éppen olyan gyorsan a népnyelvi szóhasználattól, a nyelvjárások sajátos kiejtési ízeitől. Hogy a modern öltözködés, a választékos elegancia mennyire megfér az anyanyelvjárás értékeit is őrző nyelvi viselkedési formákkal, arról Illyés Gyula bizonykodik Új nép a parton című költeményében: „Fürdőruhában széplépésű nő — | Jó alakja, az eleganciája | Hogy ideillik ! Mily előkelő ! | s mi mindent mond el, ahogy kisfiára | pillantva elkiáltja: „*Hun mész te, Fercsi* ! *Vigyázz, beeső* !"

16. Ebben a közleményünkben elsősorban arról szóltunk, hogy költőink értékes örökségnek tekintik anyanyelvjárásuk hangzásformáit, hangzószíneit, tájszókincsét. Valóban úgy van, ahogyan Fodor András megfogalmazta Pannónia című költeményében: ezt az örökséget hordozzák egész életükben, s a tájnyelvi jellegzetességek áthatják minden alkotásukat. A hangtani nyelvjárásiasság és akusztikum ott bujkál még verseiknek ritmusában, dallamvonalában is. Ezért megértjük, hogy a mai lírai versek szerzői mindig a rokonszenv alapján és oly meleg ragaszkodással vallanak anyanyelvjárásukról.

Bakos József

Megjegyzések a Toldi-szótár tervéhez

Igen örvendetes és elismerést érdemlő az a tervezet, amely egy készülő Toldi-szótárról tájékoztat (Nyr. 106 [1982]: 266–80). A terv a sok szép elgondolás mellett nyitva hagy néhány fontos kérdést, vagy olyan megoldást jelez, amely ellentmond a lexikográfiai alapelveknek, s visszásságuk a próbacikkekben is kiütközik.

Meggyőződésem, hogy a szótár szerkesztője (s a remélhető további hasonló szótárak szerkesztője) sok fölösleges munkától és bosszúságtól mentesülhet, ha az „újfajta írói szótár" kívánalma és egyéni elgondolása mellett mérlegeli és hasznosítja a korábbi szótári gyakorlat tapasztalatait is.

A tervezett szótár „nemcsak tudományos célt akar szolgálni, hanem olyan szótár szeretne lenni, amelyet egyaránt haszonnal forgathat (noha más-más módon) 1. a tanulóifjúság, 2. a felnőtt olvasóközönség és 3. Arany János nyelvművészetének tudós kutatója" (270). Szép és helyeselhető cél. De vajon megfelel-e neki a szótár, ha még a szavak többértelműségét sem tünteti föl az „értelmező szótárakban szokásos arab számú elkülönítéssel" (271)? Az arab számok persze nem fontosak (bár használatuk nagyon jól bevált, általános gyakorlat), de az elkülönítés igen.

„... a Toldi-szótárt a művelődő emberek széles rétegeinek szánom" — mondja a szerző (271). „A szavaknek aprólékos tudományos értelmezése helyett Arany János szavait és mondatait szeretném a középpontba állítani: a szócikkekben övék lesz a fő szerep." Végül: „Kapjon tehát minél nagyobb teret a szótárban — az értelmezésekkel szemben — maga az Arany János-i szöveg!" (271). (Az eredetiben ritkításokkal. — B. L.)

Az írói szöveg középpontba állítása és minél teljesebb bemutatása minden írói szótár alapvető célja. (Sikeres érvényesülése főleg terjedelem, ill. papír kérdése.) De az írói szöveg kiemelésének aligha szerencsés módja az előfordulás rendjében történő puszta felhalmozás. („Úgy gondolom, hogy ez a természetes sorrend jobban dokumentálja a szónak a mű egészében való szerepét, mint ha megbontanám ezt a sorrendet a különböző szójelentések szerinti csoportosítással" 274). Vajon mit nyújt a diáknak vagy a felnőtt olvasóközönségnek a *csak* hsz. 50 előfordulásából kiválogatott 8 idézet (ugyanakkor az egyértelmű *Bence* 30 előfordulását megannyi idézet mutatja be) a jelentések megkülönböztetése nélkül; vagy a *jó* mn. példáinak olyan tömkelege, melyben a *jó öcscsét*, *jó idő*, sőt a *jót kanyarít* (!) egymás mellé kerül, a *jó Isten* három előfordulása viszont szétszóródott a cikkben? Az itt sűrűsödő kérdések megérdemlik a

szerkesztési elvek és szempontok alapos átvizsgálását, a részletkérdések pontosabb tisztázását s a végső megformálás előtt a lehető legcélszerűbb eljárásmódok kimunkálását.

Alábbi megjegyzéseim megtételére az vezet, hogy egy Toldi-szótár elkészítése nem lehet a szerkesztő egyéni gondja. A terv és a remélhető mielőbbi elkészítés érdemét senki sem vitathatja el tőle, de úgy gondolom, nagy hiba volna őt magára hagyni, s majdan a kész mű esetleges fogyatékosságait fejére olvasni. (Aki maga is végigküszködte a szótárszerkesztés akadályait és buktatóit, az természetesen jobban érzi az ilyen értelmű kollektív felelősség súlyát.)

1. A Toldi-szótár jellegét, műfaját tekintve egy költői művet feldolgozó, speciális írói szótár. (A Biblia több száz szótári feldolgozásától kezdve Dante és Goethe művein keresztül se szeri se száma ma már a gépi feldolgozású ilyen típusú szótáraknak.) Fontos azonban, hogy a Toldi-szótár ne glosszárium, ne konkordancia, hanem jóval igényesebb, modern típusú írói szótár legyen, s ennek megfelelő követelményeket teljesítsen. Ezeknek a követelményeknek az általában helyesen megjelölt teljesség és címszójelölés (szófaj, gyakoriság, toldalékok, helyesírás stb.) mellett a szócikkek kidolgozásában kell érvényesülniök.

2. Az értelmezés kérdése a Grimm-szótár óta „örökzöld" dilemmája a szótárszerkesztésnek (vö. Benkő: Az írói szótár. 1979; főleg 154—70). A Toldi-szótár a terv szerint ott közöl szóértelmezéseket, „ahol szükség van rájuk" (276). De ki vagy mi dönti el szubjektív önkényesség nélkül, hogy hol van értelmezésre szükség? Elméleti fejtegetéseket, vitákat mellőzve, a Toldi-szótárral kapcsolatban javasolom az értelmezést, ha 1. a címszó nincs meg az ÉrtSz.-ban, 2. benne van ugyan az ÉrtSz.-ban, de nem köznyelvi szó (tehát *táj, rég, elav,* stb. minősítése van); 3. a köznyelvitől eltérő (új) jelentést v. jelentésárnyalatot kapott szó.

A szinonimával történő (egyszavas) értelmezést — úgy tetszik — a szótár szerkesztője előnyben részesíti a körülírással vagy meghatározással szemben. Tegye, amikor teheti, de szerencsésebbnek tartanám, ha nem szakítja meg vele a költői szöveget, hanem az idézet után közli (vö. *bátor*[2], *csimpalyogva, kel, kél* stb. szócikkeket).

3. A jelentésstruktúra ábrázolását, a jelentések szétválasztását és rendszerezését a tervezet teljes egészében mellőzi. Pedig ezzel a szótár értéke nemcsak nagymértékben csökkenne, hanem létjogosultsága is kérdésessé válna. Hiszen így nem nyújtana többet, mint egy mechanikusan elkészített, nyers állapotú konkordancia. Ugyan mi mutatja meg egy szótárban a (költői) nyelv gazdagságát, „a szóhasználat esztétikumát", a szavak olykor valóban „meglepő, egyéni" (272) egybefűzését, ha nem a jelentések hajlékonysága, árnyalása, új meg új színekbe keverése? Ha a jelentések és jelentésárnyalatok főleg a költői nyelvben érvényesülő színpompás palettájának bemutatását a szótár elmulasztja (vagy legalább megfelelő csoportosítással nem utal rá), és rábízza a tanulóifjúságra vagy a művelődő ember széles rétegeinek felismerésére, aligha nem hibát követ el. A szótár használói kényelmesek és türelmetlenek. Nem azért ütik fel a szótárt, hogy találgassák, vajon van-e és mi a különbség egy-egy címszó különböző felhasználásai között, hanem hogy feleletet kapjanak felmerülő kérdéseikre vagy kételyeikre, rádöbbenjenek a nem is sejtett sokszínűségre. (A szerző fölöslegesnek tartja az *ablak, ajtó, zöld, négy* stb. egyszerű köznyelvi szók értelmezését. Talán igaza van. De kinek jutna eszébe,

hogy pl. a nagyon egyszerű és egyjelentésűnek gondolható *ablak* szónak Juhász Gyula hat, egymástól pontosan elkülöníthető jelentésváltozatát alkalmazza, ha ezeket nem tüntetné fel és példával nem igazolná a szótár (JuSz. 36)?

Az *abrak* címszóhoz — igen helyesen — értelmezést ad a próbacikk: 'szemes vagy egyéb nem szálas takarmány'. De hogy értelmezi az (állattartásból mit sem ismerő) olvasó az idézett példa első sorát: „Bence egy abrakot adott a lovának . . . "? Hogy lehet *egy* abrakot adni? (Az *egy* 'egy etetésre szokásos mennyiséget' jelöl).

A próbacikkeket összeállító szerző — szerencsére — olykor maga is megfeledkezik értelmezésellenes elvi álláspontjáról, s több ízben jelzi a jelentésbeli eltéréseket *(asztal, avval, bátor*[1]*, kél* stb. szócikkekben), sőt — véleményem szerint — fölöslegesen értelmezi a példaszöveg egy-egy szavát: *fával* [= rúddal] a *lát* szócikkében; *től* [= tettél engem] a *között* szócikkében stb. Az ilyen értelmezésekre ti. úgyis sor kerül a megfelelő szócikkekben.

4. A címszót bemutató szövegrész (kontextus) terjedelmének megválasztásában a szerző láthatóan törekszik a kerek, önmagában is értelmes, érthető idézet közlésére. Sőt kiegészítéssel, toldással is él. Az ilyen kiegészítés — úgy vélem — legtöbbször szükségtelen és zavaró, főleg a példaszöveg belsejében: ÁRVA: Széles e világon nincsen *árvább* nála [= Miklósnál]; asztal: . . . asztalnál ült [Miklós] anyja gyászruhában; BENCE: Bence . . tartá a két markát neki [= a pénznek]; Jó: cifra új szerszámot [keresett Toldi] jó Rigó lovának stb.

5. Érthető, hogy Pásztor Emil is (Martinkó András nyomában) idegenkedik a stílusminősítés ingoványos területétől és csapdáitól. Kár is volna erőltetni a csak szubjektíve megalkotható stílusminősítéseket (vö. A stílusminősítések realitása. NyK. 66 [1964]: 141—50). Viszont kétségtelen, hogy minden írói szótár egyúttal stílusszótár is. (Nytud. Ért. 83 [1974]: 87—91), az oktatást, a nyelvművelést segítő, irányjelző és példamutató adattár. De korántsem alkalmas szolgai utánzásra, közvetlen felhasználásra, hanem összehasonlító, mérlegelő eligazításra. Ehhez pedig megfelelő jelzőtáblára van szüksége. Ezért alkalmaz minden igényesebb szótár (főleg írói szótár) bizonyos alapvető stilisztikai jelzéseket, legalábbis a különböző (nem köznyelvi) stílusrétegekbe tartozás — pl. nép, táj, ma már régi, elavult stb. — szempontjából. Erre igen alkalmas alap a gondosan kimunkált és általánossá vált ÉrtSz.-i rendszerezés.

6. Végül még egy szó a szótár formai vonatkozására. A költői idézeteket tipográfiailag is föltétlenül meg kell különböztetni a szótári szövegtől.

Benkő László

Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből

1.0.0. A magyarnak mint idegen nyelvnek a programszerű oktatása — nem számítva a XVII. században kimutatható szórványos kezdeményezéseket (l. erre Szathmári: RégiNytan. 177, 273; Szabó 1980. 708) — több mint két és fél évszázada indult meg. Ez alkalommal csupán nagy lépésekben követve nyomon fejlődését — kísérletet teszünk történetének korszakolására, az egyes korszakok főbb vonásainak vázolására és néhány kiemelkedő munkásának rövid jellemzésére.

A két és fél évszázadot három nagyobb korszakra oszthatjuk. Az első a kezdeteké a XVIII. század végéig. A második a kibontakozásé a XIX. században 1880-ig. Végül a harmadik a kiteljesedésé, az utolsó száz év története, 1882-től 1982-ig.

1.1.0. A magyar mint idegen nyelv oktatásának kezdetei (1720—1800).

A magyar mint idegen nyelv oktatásának kezdeteit, vagyis amikor az anyanyelvi oktatástól tudatosan eltérő céllal, az erre a célra összeállított tananyaggal (tankönyvvel) és sajátos módszerrel kezdik tanítani a magyar nyelvet, a XVIII. századra kell tennünk. A korszak szerzői-nyelvtanítói elsősorban a (hazai és külföldi) német anyanyelvűek oktatásának feladatát tartják szem előtt, s ezért a nyelvkönyvek-grammatikák jórészt német nyelvűek.

1.1.1. A korszakot Bél Mátyás pozsonyi működése, nevezetesen pedig „Der Ungariſche Sprach-Meiſter . . .” (Pozsony, 1729.) című nyelvkönyve nyitja meg.

A szerzőt — könyvecskéje előszavának tanúsága szerint — egészen modern felfogás hatja át abban a törekvésében, hogy a magyar nyelv tanulását az idegenek körében előmozdítsa. Szent Ágostonnak azt a gondolatát idézve, hogy a nyelvek különbözősége elidegeníti az egyik embert a másiktól, Bél annak a nézetének ad kifejezést, hogy a nyelvtanulásnak az a célja, hogy az emberek és a népek egymást megismerjék, és ezáltal közeledjenek egymáshoz. Az európai népek közt — így folytatja — alig találunk olyat, amelyik ne terjesztette volna nyelvét. Magunkban kell tehát a hibát keresni, hogy eddig még azért sem tettünk semmit, hogy nyelvünket legalább a szomszédos népekkel megismertessük, s ezáltal a magyar nemzetet megszerettessük velük. Ezért Sprachmeistere célját abban jelöli meg, hogy a szomszédos német és magyar nép egymásra találjon. Ami a tanulás módszerét illeti, Bél nem kíván merev szabályokat adni, azt viszont hangsúlyozza, hogy a nyelvtan és a szavak tanulásának, továbbá az olvasásnak és a fordításnak a célja a beszéd elsajátítása.

Nem kétséges, hogy Bél Mátyás elevenen élő igényt elégített ki nyelvmesterének megírásával és közreadásával. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint

hogy a könyv — 1774-i editiójától kezdve átdolgozott és bővített formában — nem kevesebb, mint tizennyolc kiadást ért meg. Sikerének legfőbb titka — bizonyosak lehetünk benne — az volt, hogy a magyar nyelv tanításában-terjesztésében az addig szokásos latin helyett élő nyelvet, a németet választotta közvetítő nyelvül. A Sprachmeister az első német nyelvű magyar grammatika.

A Sprachmeister sorsa abban is tipikusnak tekinthető, hogy egyik (1779-i) változatát — megfelelően átdolgozva — a nemzeti iskolák számára magyarra fordították. Így jelent meg a „Magyar grammatica vagy-is haza nyelvnek gyûkeres meg-tanulására való intézet" (Buda, 1781.), az első, nyelvünkön írt rendszeres és részletes magyar nyelvtan (amely 1815-ig tizenkét kiadást ért meg, és kizárólagos használatú tankönyv volt Verseghy iskolai nyelvtanainak megjelenéséig). Mindjárt történetünk elején nyilvánvalóan példázva azt a jelenséget, hogy a magyarnak idegen nyelvként való tanítása során kiérlelt eredmények a magyarnak anyanyelvként való oktatását is szolgálják. (Bél nyelvkönyvére l. még: Szabó 1980. 708; részletesebben pedig: Hegedűs R.: Nyelvtan és nyelv viszonya Bél Mátyás „Der ungarische Sprachmeister"-ében, megjelenik a Nyr.-ben.)

1.1.2. Érthető, hogy Bél Mátyás kezdeménye Pozsonyban nem tűnt el nyomtalanul, hanem követőkre talált, úgyhogy a magyar mint idegen nyelv első műhelyének körvonalai ebben a városban bontakoznak ki előttünk.

A Bél által teremtett hagyományt elsősorban Korabinszky János Mátyás ápolta, ő volt ugyanis a Sprachmeister első átdolgozója. Az átdolgozásra és a bővítésre nyilván a tanítás során szerzett tapasztalatai és a tanulók igényei késztették. Ismeretes ugyanis, hogy 1759-től 1769-ig tartó líceumi tanársága mellett „lakásán leányintézetet alapított, hol növendékeit a szaktárgyakon kívül a francia s különösen a magyar nyelvre oktatta" (Szinnyei: MIr. 6: 978).

1.1.3. Bizonyára mások is voltak még, akik Pozsonyban a XVIII. században idegen ajkúakat tanítottak magyarra, név szerint egyről tudunk még a század utolsó évtizedéből, Szaller Györgyről, aki 1791-től 1797-ig a katolikus gimnázium tanára volt. Ő új tankönyvet írt, mégpedig latinul és németül: „Hungarica Grammatica latine et germanice. Ungariſche Sprachlehre Lateiniſch und deutſch erklärt" Pozsony, 1793 és uo. 1794[2]). Hozzá kiegészítésül a nyelvismeret elmélyítésére — mint maga megjegyezte: a szókincs gyarapítására és a nyelvtani anyag gyakorlására (l. i. m. 1793. 198) — krcsztomátiát is szerkesztett, amely „Külömbféle példázatok és oktatások . . ." (Pozsony, 1793.) címmel egyazon évben két kiadásban is napvilágot látott.

Szaller — mint egy apróságból kitűnik — az 1790—91-es országgyűlésen kifejezett, de meg nem valósult nyelvi követelések szellemében gondolkodik a magyar nyelvtudásról. Nyelvkönyvének „Mindennapi beszélgetések" címet viselő részében „A' Magyar Nyelvről" szóló párbeszédben ugyanis ezeket olvashatjuk:

— A' Magyar nyelv ſzükséges [a] mái világban.

— Bizonyoſſan a' Magyar orſzágnak józan rendeléſi ſzerént kell is azt tudnunk.

— Senki ſe jut ezután valamelly érdemes hivatalyra, hatsak a' Magyar nyelvet nem tudgya.

Szaller működése egyben a második korszak egyik új törekvését is előlegezi, amennyiben a német ajkúak mellett más nyelvű idegenek magyartanulási igényét is figyelembe veszi. Grammatikáját ugyanis előbb szlovák,

majd szerb nyelven is megjelenteti: „Uherská grammatica gazykem slowenksym" (Pozsony, 1794.); „Vengerszkaja grammatika na slaveno-serbstem jazyce" (Buda, 1795.).

1.1.4. A XVIII. század második felében Bécsben megjelent német nyelvű grammatikák közül Adámi Mihály „Ausfürliche und neuerleuterte ungariſche Sprachkunſt" (1760.) című munkája hosszan szolgálta a nyelvtanulást, mert Korabinszky — Bél nyelvkönyvének bővítésére — innen vett át egy sor párbeszédet.

A császári és királyi udvarban nyelvtanárként működő Farkas Jánosnak „Ungariſche Grammatick" (1771.) című nyelvtana tulajdonképpen az ismételt — nevezetesen a Pethe Ferenc (5. kiad. Bécs, 1798.), Márton József (6. kiad. Bécs, 1805.), majd a Révai-tanítvány Szlemenics Pál által végrehajtott — átdolgozások folytán vált használható nyelvkönyvvé, s ily módon élete is meghosszabbodván, a következő korszakba való átmenetet képviseli.

Nagy György „Einleitung in die ungariſch-philosophiſcher Sprachlehre (1793.) című művét viszont inkább a tudományos nyelvtanok sorában kell számon tartanunk (vö. Benkő: FelvIr. 327).

Végül ugyancsak a tudományos szemléletű művek sorában foglal helyet, s mint ilyen nagyra értékelhető (l. Benkő i. m. 328) Beregszászi Nagy Pál „Versuch einer magyariſchen Sprachlehre . . ." (Erlangen, 1797.) c. nyelvtana, amely a szerzőnek, az erlangeni egyetemen a keleti nyelvek rendkívüli tanárának a magyar nyelvről tartott magánelőadásaiból született (vö. Szinnyei: MIr. 1: 293). S aki híven önmagához ebben a munkájában is ki-kitekint a magyarnak a török és a napkeleti nyelvekkel való rokonságára. A munka végén viszont egy húsz lapnyi gyakorlati rész is található „Szólás formáji. Redensarten." címmel, amelynek utolsó mondatából, mintegy a könyv végső tanulságaként, arról értesülhet a jámbor érdeklődő, hogy „Az Magyar nyelvet igen rövid idő alatt meg lehet tanúlni. Mann kann die magyariſche Sprache in sehr kurzer Zeit erlernen".

2.1.0 A magyar mint idegen nyelv oktatásának kibontakozása (1800—1880).

A bíztató kezdetek után a XIX. században, a magyar nyelv jogaiért folytatott nemzeti küzdelemmel szoros összefüggésben, jelentősen továbbfejlődik a magyar mint idegen nyelv tanítása. Amint az egyik grammatika recenzense írja 1840-ben:

„A' magyarosodás szelleme főleg az 1825-diki országgyűlés óta, hazánk nem csak magyar születésű, de [. . .] idegen nemzetü és ajku lakosai között is felébredvén, 's több üdvös törvények és intézkedések által folyvást ébresztvén, a' magyar nyelv tanulásának szükséges volta, naponként érezhetőbbé, és közönségesebbé lőn. Ezen körülmény ismét a' magyar nyelv tanitó könyvek szükséges voltát tevé időről időre érezhetőbbé" (TudGyűjt. 1840. 9: 97).

Bizonyára ez indította Vörösmarty Mihályt is arra, hogy megírja „Kurzgefasste ungrische Sprachlehre für Deutsche" (Pest, 1832.) c. nyelvkönyvét.

A recenzens szavaira visszatérve éppen „nemzeti literaturánk ezen ágában", vagyis a tankönyvírásban, mégpedig az idegen ajkúak számára írt nyelvkönyvek-nyelvtanok számának ugrásszerű emelkedésén lehet kitűnően lemérni a fejlődés lendületét. Ebben a korszakban, csak az első kiadásokat véve figyelembe és a népiskolai kiadványokat nem számítva — az újonnan megje-

lent tankönyvek száma nyolcvan körül mozog. Ezek nagyobb része — közel hatvan — német nyelvű, s az arány még inkább a német nyelvű könyvek javára tolódik el, ha azt is számításba vesszük, hogy több, nemegyszer 6—8—10 kiadást is megértek.

Mindenképpen új jelensége a korszaknak a más nyelveken írt tankönyvek fokozatos térhódítása. A huszonkét ilyen kötet közül szlovákul 7, románul 4, szerbül 2, tehát a nemzetiségi nyelveken 13, a többi nyelven pedig 9 látott napvilágot, ebből olaszul, franciául, angolul 2—2, csehül, oroszul, finnül 1—1. Időrendben a következők szerint alakul a kép:

olaszul: Deáky Zsigmond: „Grammatica ungherese", Roma, 1827.; románul: Meller Péter: „Grammatika ungarica. Magyar-oláh grammatika", Buda, 1832.; franciául: Eiben János: „Nouvelle grammaire hongroise", h. n. 1843.; angolul: Wékey Zsigmond: „A Grammar of the Hungarian Language", London, 1852.; oroszul: Desko András: „Vengerszkaja Grammatika", Szentpétervár, 1855.; csehül: Vodnacsik Ede: „Mluvnice jazyka magyarszkeho", Brünn, 1867.; finnül: Szinnyei József és Jalava Antal: „Unkarin kielen oppikirja", Helsinki, 1880. (l. Ságí 1922. 70—8).

2.1.1. A korszak első felét Márton József munkássága íveli át. „Márton korának legkitűnőbb alakjai közé tartozott" — hogy Pais Dezsőnek ez a megállapítása (Gáldi: Szótir. 513) nemcsak a Gáldi által fölfedezett szótáríróra érvényes, azt Mikó Pálné nemrégiben megjelent, Mártonról szóló, gondos anyagfeltáró munkájából látjuk igazán (l. Mikó 1982.). Ennek alapján Mártont hazai viszonylatban az első — nyelvelméletileg is képzett — alkalmazott nyelvészként tarthatjuk számon. Négy évtizedes nyelvészeti munkásságának a szótárszerkesztés csupán egyik része. Ugyanakkor sűrű egymásutánban publikált nyelvtanoknak és nyelvkönyveknek termékeny szerzője. Tapasztalt nyelvtanár, akinek tájékozottságát az a körülmény is gyarapítja, hogy „két szakos": a német nyelvnek oktatásában éppen olyan jártas, mint a magyarnak németek számára történő tanításában. Német nyelvkönyve: „Német grammatika és olvasókönyv" címmel 1799-től 1840-ig tizenhárom kiadásban látott napvilágot. Ami a magyar mint idegen nyelv oktatását illeti, e téren tankönyvírói munkásságát Farkas János nyelvtanának átdolgozásával kezdi (ez 1805-től 1816-ig több kiadásban jelent meg), majd a magyar nyelvtant táblázatokban összefoglaló munka kiadójaként (1806. és 1839.), valamint egy rövid német nyelvű magyar nyelvtan szerzőjeként (1807.) folytatja. Hogy azután magyar olvasókönyvét önállóan négyfajta változatban jelentesse meg, s végül a legfontosabbat, gyakorlati nyelvtanát, a „Praktische ungarische Sprachlehre" címűt 1810-től 1839-ig 10 editióban adja ki.

Humboldt magyar nyelvmesterének, a bécsi egyetemen felállított első magyar tanszék tanárának, a Theresianumban a testőrök nyelvtanítójának, úgy tűnik föl, legfőbb életcélja az volt, hogy terjessze és megszerettesse a magyar nyelvet. Bél Mátyás a XVIII. század első felében jámbor óhajként vetette föl a gondolatot, hogy a velünk együtt élő idegen ajkúakat megtanítsuk magyarul. Márton József a XIX. század elején, az új törekvésektől áthatva, feltételenül szükségesnek tartja, hogy a közös hazában a nemzetiségek megtanulják a magyar nyelvet, amely képes az együtt élő népeket összefűzni egymással (l. Mikó 1982. 26—8).

Márton abban is újat hoz elődeihez képest, hogy ismételten foglalkozik a tanítás módszertani kérdéseivel. Különösen tanulságosak a fiatal nyelvtanítókhoz intézett tanácsai. Ízelítőül ezekből idézzük az alábbiakat:

Szükséges, hogy a nyelvtanító „Tanítványjának nyelvét Grammatika szerént tudja, és a' Magyar nyelvnek tsupán azokat a' tulajdonságait fedezze fel tanítása közben, mellyek Tanítványjának anyai nyelvében fel nem találtatnak, vagy másképpen vannak. Egy szóval, hogy a' két nyelvet mindenkor öszvehasonlíthassa és megkülönböztethesse természeti tulajdonságaira nézve."

A' betűk 's például adott szók helyes kimondásában és az olvasásban addig kell gyakorolni a' nyelv kezdőt, míg a' nyelve jól hozzá nem törődik és minden szót helyesen és könnyen ki nem mondhat. [...] Ha pedig ezt a' Tanító eleinte elmellőzi, azután Tanítványja se fordítván arra különös figyelmetességet, soha nem fog igazi magyar kimondásra szokni."

„Semmire sem kell a' Tanítónak olly szorossan vigyázni, mint arra, hogy Tanítványja előtt tsak olyan regulákat és jegyzéseket mondjon, a'mellyek közönségesek és elmulhatatlanúl szükségesek. [...] Abban hibáznak többnyire a Nyelvmesterek, hogy Tanítványjaikból Grammatikusokat akarnak formálni, és a' végre a' nyelvnek minden legkissebb szavait is tudományos mód szerént, rámára akarják vonni Tanítványjaik előtt: holott azoknak — tsak az a' tzéljok, hogy érteni, beszéllni, és írni tudjanak, a'mire a' kevesebb regulák és több gyakorlás sokkal rövidebb úton 's kevesebb idő alatt elvezet akárkit is; mint a' több regula kevés gyakorlással." (L.: „A' Nyelvtanítókhoz intézett Elöljáróbeszéd": „Ungariſche Grammatik für Deutſche" Wien, 1816. Zweiter Teil, 6, 8; és Mikó 1982. 112, 114.)

Halála évében megjelent utolsó munkája, a „Gyönyörködtetve Tanító Magyar Olvasókönyv" előszavában azt mondja: „Tzélja a' tanulókat a' magyar nyelvben mulattatva gyakorolni 's gyönyörködtetve tanítani." Bizonyára ez a törekvés jellemezte egész pályáját, azok közé tartozott tehát, akik a nyelvoktatást — Illyés Gyula kifejezését kölcsönözve — „lélekfrissítő, vidám tudomány"-ként művelték.

2.1.2. A korszak második felének kiemelkedő egyénisége Riedl Szende, aki 1854-től 1860-ig a prágai egyetemen, az A. Schleicher javaslatára létesített magyar nyelvi tanszék tanáraként működött (l. Szinnyei: MIr. 11: 981—2). Ő tehát az első, aki kiküldetésben külföldi egyetemen magyart tanít, és a hungarológiát tudományos színvonalon műveli.

Elég pontosan ismerjük egyetemi óráinak tematikáját. Az 1854—55-i tanév első félévében „Magyar nyelv és kereskedelmi stílus" („Ungarische Sprache und Geschäftsstyl") címmel heti 5 órában tart kollégiumot. „A következő félévben Riedl hetenként három kollégiumot hirdet: egy háromórásat, amelynek tárgya rendszeres magyar nyelvtan, egy kétórásat a közéleti fogalmazványok és a kereskedelmi élet nyelvéről és egy egyórásat, mely félévről félévre változó tárgyú s ebben előad mitológiát, tárgyalja a magyar költészet történetét a XVIII. század végéig, a magyar szépirodalom fejlődését a 19. században vagy akkor újszerű nyelvészeti kérdésekkel, így az ural-altaji nyelvek összehasonlító nyelvtanával, a magyar és a finnugor nyelvek viszonyával s a magyar nyelv történetével foglalkozik egy-egy szemeszteren keresztül" (Sas 1937. 134).

Egyetemi oktatómunkája eredményeként egymás után jelennek meg prágai tartózkodása idején tankönyvei. Nevezetesen az „Ungarische Geschäftsstyl" (Prága, 1856., majd Wien, 1866.), alighanem az első, amely külföldieknek magyar szaknyelvi ismereteket nyújt; továbbá a „Mutatványok a magyar irodalomból, egyszersmind olvasmányok serdültebbek használatára" (Prága, 1856.), valamint a „Magyarische Grammatik" (Wien, 1858.) és a

„Leitfaden für den Unterricht der magyarischen Sprache" (Wien, 1858.). Megemlítjük még, bár valamivel később keletkezett, a bibliográfiákban nem szereplő „Ungarische Grammatik für den Schul- und Selbstunterricht" c. kötetét (Pest, 1866. Verlag von Adolf Hartleben) és a hozzá tartozó „Aufgaben-Schlüssel"-t.

Ugyancsak prágai korszakában keletkezett kora legjobb színvonalán álló nyelvelméleti munkája: „A magyar nyelvrendszer alapvonalai. Magyar hangtan" (Prága és Lipcse, 1859.), amely első részében a nyelvészet alapfogalmait tárgyalja (vagyis „bevezetés a nyelvtudományba", vö. Bárczi: Bev. 128), s csak második része leíró fonetika, ill. történeti hangtan (a függelékben ehhez csatlakozó „írástan"-nal). Az elméleti rész fejtegetései arról tanúskodnak, hogy Riedl nyelvtanítási és nyelvtanítói tevékenysége jól átgondolt alapokon nyugszik. A nyelvtanulásról szólva különbséget tesz az anyanyelv és az idegen nyelv elsajátítása között. Azt mondja, hogy az idegen nyelvek tanulásában „hiányzik a természeti kötelék, melly a nyelvet az emberhez csatolja; az idegen nyelv külső holt anyag, mellynek a tanuló mesterséges úton életet adni kénytelen". S bár az „idegen nyelvek tanulási módja különböző lehet, valamint azon célok is, mellynek elérése végett az idegen nyelveket tanuljuk, különbözők" — ez is fontos és korát megelőző felismerés —, mégis úgy tartja, hogy a legalkalmasabb tanulási mód a gyakorlati, amelynek során „a tanulóban külömbféle ismételt gyakorlások által bizonyos, az idegen nyelvre vonatkozó nyelvérzéket" ébresztünk. „Azon nyelvtanok — folytatja —, mellyek ezen módszert követik, t a p a s z t a l a t i l a g g y a k o r l a t i n y e l v t a n o k n a k n e v e z t e t n e k". Velük szemben áll „az e l m é l e t i vagy t u d o m á n y o s n y e l v t a n" (i. m. 54).

Amint látjuk, megjelenik itt a 'pedagógiai grammatika' fogalma; az elméleti megkülönböztetést pedig tankönyvei példázzák. Az egyazon évben megjelent „Magyarische Grammatik" és a „Leitfaden für den Unterricht in der magyarischen Sprache", főképp pedig az „Ungarische Grammatik für den Schul-und Selbstuterricht" ugyanis éppen mint tudományos és gyakorlati nyelvtanok térnek el egymástól.

A magyarnak mint idegen nyelvnek a szemlélete természetesen új felismeréseket hozott Riedl számára a nyelv leírásában is; ezek hazatérte után megjelent munkáiban érlelődtek meg. Elég itt a főnév- és az igeragozásban kezdeményezett korszakalkotó újításaira, illetőleg nézeteire vetnünk egy pillantást.

„Kisebb magyar nyelvtan"-ában (Pest, 1866.) találjuk azt a, nyelvtanírásunk történetében elhatározó fordulatot, „ami a kevés esetű rendszerről a sok esetű rendszerre való áttérést jelenti". A munka Viszonyragozás című fejezetében „22 ragot találunk együtt, s ezeket a szerző egységesen állítja szembe a névutókkal". Felfogása „kisebb-nagyobb módosulásokkal ugyan, de napjainkig élő hagyomány". Állásfoglalásának „lényege, hogy minden elem, amely főnévi tőhöz járulhat, s amelynek képző volta nem egészen nyilvánvaló, az esetragok közé sorolandó". Vélekedésével e tekintetben „a latin nyelvtan bilincseinek utolsó nyomai tűnnek el" nyelvtanírásunkból (Antal L.: A magyar esetrendszer. NytudÉrt. 29. sz., 1961. 109—10; vö. még: Kovács F.: MNy. 64 [1968.]: 26—7).

Nyilvánvaló, hogy prágai tanítási gyakorlata késztette Riedlt arra is, hogy az ikes ragozás kategóriáját felülvizsgálja. Már akkor, említett nyelvelméleti munkájában, a hagyományos (logikai alapú) nyelvtanokat bírálva,

arra vonatkozólag, hogy „a nyelvtan elmélete igen sokszor összeütközésbe jön a nyelvszokással", megjegyzi: „a magyar bölcselmi nyelvtanok *olvasasz, nézesz* stb. tanítanak, holott azokat a nyelvszokás: *olvasol, nézel* ejti ki" (i. m. 55). 1872-ben, élete végén, előadást tart az akadémián „Van-e elfogadható alapja az *ik*-es igék külön ragozásának" (AkNyÉrt. III/11, Bp., 1873.) címmel, és a feltett kérdésre határozott nemmel válaszolva azzal az indítvánnyal áll elő, „hogy az úgynevezett *ik*-es ragozás, mint külön igeragozási minta, elvetendő" (i. m. 51). Ezzel, az akkor eredménytelenül végződött kezdeményével csaknem egy évszázaddal előzte meg nyelvtanírásunkat és nyelvtanításunkat.

2.1.3. „Egyébiránt igen örvendetes, hogy a' mindennek tudásában buvárkodó Angol, végre literaturánkat is, majd legutolsót a' mivelt Európában, világgal ösmertetni indúl. Hasznosabb könyvet e' czélra Fenyéry, 's Toldy Kézi-könyvénél nem vehet, mellynek második kötete néhány nap mulva elhagyja a' sajtót, 's midőn ránk nézve igen nagy hiányt fog betölteni, egyszer'smind a' tudós külföld figyelmét csak valamennyire is hozzánk fordítja, 's ha nemzetről lesz szó, tán nem fog üresen elhangzani nevünk." Vörösmarty írta ezeket a sorokat „Külföldön a' magyar Literaturának terjesztése" című cikkében (TudGyűjt. 1828. 5: 125). Szavai híven tolmácsolják a reformkor íróiban fölébredt aggodalmat amiatt, hogy hazánkról oly keveset tudnak Európában, s a felcsillanó reményt, hogy irodalmunknak külföldön való terjesztésével országunk is kilép az ismeretlenség homályából. Ennek az elgondolásnak a jegyében indulnak útjukra a bevezető tanulmánnyal ellátott német antológiák, előbb Mailáth Jánosé, a „Magyarische Gedichte" (Stuttgart és Tübingen, 1825.), majd Toldy Ferenc nevezetes „Handbuch der ungrischen Poesie"-je (Pest és Wien, 1828.). Ez a két antológia szolgált alapul ahhoz, hogy John Bowring kiadja „Poetry of the Magyars, preceded by a Sketch of the Language and Literature of Hungary and Transylvania" (London, 1830.) című gyűjteményes kötetét (Bowringra l. Czigány L.: „A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában 1830—1914", Bp., 1976. 27—8).

Mindez szorosan történetünkhöz tartozik, mert a magyar irodalom megismertetése, fordítások és tanulmányok útján való terjesztése, a hungarológiának ez a legsajátosabb alkotórésze ettől kezdve egyre inkább teret nyer a nyelvkönyvekben, majd önálló kötetekben és az oktató munkában is helyet kap. Ezek sorában az első Császár Ferenc „Gramatica [!] ungherese" (Pest, 1833.) című, a fiumei gimnáziumi oktatás céljára készített nyelvkönyve, amely — nyilvánvalóan a munka kéziratát bíráló Toldy hatására — „Breve prospetto della letteratura ungarica nel secolo XIX" címmel 82 oldalon 18 korabeli költő és író munkáiból összeállított szemelvénygyűjteményt tartalmaz magyar nyelven, egy-egy szemelvény előtt a szerzőt néhány sorban jellemző olasz nyelvű bevezetőkkel. Bowring hagyományát követi viszont egyfelől Wékey Zsigmond „A Grammar of the Hungarian Language" (London és New York, 1852.) c. könyvében, amikor Vörösmarty, Petőfi, Bajza és Eötvös néhány versét eredetiben és angol fordításban hozza, másfelől Csink János, aki „A Complete Practical Grammar of the Hungarian Language" (London, 1853.) c. könyvének második részében „Historical Sketch of Hungarian Literature" címmel 40 lapos áttekintést ad a magyar irodalom fejlődéséről, majd szemelvényeket közöl, fordítás nélkül, XVIII. és XIX. századi költők és prózaírók műveiből (l. Czigány i. m. 134—5; Cushing 1977. 77, 81—2).

Ezekben az összeállításokban a tankönyvírókat már nem pusztán az a szándék vezeti, hogy a nyelvgyakorlásra anyagot adjanak, hanem az is,

hogy a külföldi tanulók megkedveljék és megismerjék a magyar irodalmat. ezt a célt Riedl Szende „Mutatványok a magyar irodalomból" c. olvasókönyvének előszavában világosan meg is fogalmazza.

Riedl különben Prágában magyar nyelvű irodalmi folyóiratot indít. Az itt közzétett „Magyar irodalom külföldön" c. cikkében azt az óhaját fejezi ki, bár akadnának olyan szerzők, „kik a fordításokon és életrajzokon kívül alapos, rövid értekezésekben a magyar irodalomnak egész egyes korszakait s irányait fejtegessék, s a nemzeti szellem fejlődésének történetét, amint az az irodalomban nyilatkozik, a német közönséggel megismertetnék" („Irodalmi Lapok", 1860. 1. füzet. 44). Bár ez az óhaja nemsokára részben teljesült, amikor Toldy két műve német fordításban megjelent: „Geschichte der Ungrischen Dichtung von den ältesten Zeiten bis auf Alex. Kisfaludy" (Pest, 1863.) és: „Geschichte der Ungrischen Literatur im Mittelalter" (Pest, 1865.), igazában történetünk harmadik korszakában készülnek majd a külföldiek számára és már nemcsak német nyelven ilyen — Riedl által joggal óhajtott — összefoglaló művek.

3.1.0. A magyar mint idegen nyelv oktatásának kiteljesedése (1882—1982).

A harmadik korszak az 1880-as évektől napjainkig tart, és az 1882-től eltelt száz évet foglalja magában. A kezdeti évszám arra a reformmozgalomra utal, amelyet a nyelvtanításban Brassai Sámuel kezdeményezett „Reform des Spachunterrichtes in Europa. Ein Beitrag zur Sprachwissenschaft" (Kolozsvár, 1881.) című cikkével, de amely valójában W. Viëtornak — Brassai cikkének hatására keletkezett — „Der Sprachunterricht muss umkehren! Ein Beitrag zur Überbürdungsfrage" (1882.) c. röpirata nyomán indult meg. Vagyis az idegennyelv-oktatásnak arra a megújulására célzunk, amelynek voltaképpen máig is részesei vagyunk.

Ebben a száz évben célszerű három, önként adódó időszakot megkülönböztetni; mégpedig az elsőt, amely kb. 1920-ig, a másodikat, amely 1950 tájáig tart, s végül a harmadikat, amely az 1952-vel kezdődő utolsó három évtizedet foglalja magában.

3.1.1. Az 1882-től 1920-ig tartó időszakban érdeklődésünket először is a Fiumében, olasz anyanyelvűek számára négy évtizeden át folytatott magyaroktatás vonja magára.

A fiumei magyaroktatás annak a folyománya volt, hogy a várost és környékét, a „magyar tengerpart"-ot, 1870-ben közvetlenül a Magyar Szent Koronához csatolták. Nincs itt terünk arra, hogy ennek a történetnek a részleteibe bocsátkozzunk. Elég lesz talán jellemzésül annyit elmondanunk, hogy amit a régi Magyarország épp ebben az időszakban a nemzetiségi területeken nyelvi politikájában elhibázott, azt itt Fiumében jól oldotta meg. Az ún. elemipolgári iskolában és a gimnáziumban a magyar nyelv csupán kötelező tárgyként szerepelt, az oktatás nyelve azonban az olasz maradt. A tanítók és tanárok, kinevezésük előtt, kötelesek voltak ösztöndíjjal egy-két évet Olaszországban eltölteni, hogy az olasz nyelvet elsajátítsák. A magyar nyelv és kultúra terjesztése az oktatáson kívül is folyt, például a gimnázium önképzőkörében, a város társadalmi egyesületeiben, sőt mint látni fogjuk, esti tanfolyamokon is. De nem erőszakosan, inkább barátságosan, s ennek következtében az olasz és a magyar nyelv békés együttélése, a két nép kultúrájának egymást megtermékenyítő, harmonikus szimbiózisa alakult ki, elővételezve azt a hídszere-

pet, amit korunkban a nemzetiségeknek szánnak. Az olasz—magyar irodalmi kapcsolatoknak, nevezetesen a kölcsönös fordításirodalomnak első virágkora alakult ki Fiumében. (L. Éder 1983.)

Ami magát a nyelvoktatást illeti, a segédeszközök tekintetében az alábbi eredményekkel gazdagodott: hét olasz nyelvű nyelvkönyv, két olasz—magyar és magyar—olasz középszótár (kötetenként 400—500 lapos), és egy olasz—magyar nagyszótár (1382 lapos). A nyelvtanok bibliográfiai adatai a következők:

Györök, Leo Giorgio: „Elementi di grammatica ungherese, 1ª parte: Etimologia" (Fiume, 1878.); Gresits, Massimiliano: „Grammatica della lingua ungherese" (Fiume, 1879.); Györök, L. G.: „Grammatica metodica della lingua ungherese con esercizi pratici. Vol. I: Proposizioni semplici e ridotte" (Fiume, 1880).; Lengyel, Giovanni: „Corso teorico-pratico di lingua ungherese ad uso scolastico e privato" (Fiume, 1883.); Kőrösi Sándor: „Grammatica teorico-pratica della lingua ungherese scritta ad uso delle scuole e dello studio privato. Parte I: La proposizione semplice" (Budapest, 1891., 1893., 1903., 1918.); Donáth, Emerico: „Grammatica ungherese e libro di lettura" (Fiume és Budapest, 1892.; Fiume, 1898., 1905.); Kőrösi S.: „Grammatica teorico-pratica della lingua ungherese scritta ad uso delle scuole e dello studio privato. Parte II: La proposizione composta" (Budapest, 1893.). (L. Pálinkás 1970. 3; Sági 1922: több mint a felét nem ismeri; a szótárak közül nem ismeri a következőt: Gelletich V.—Sirola F.—Urbanek A.: „Dizionario italiano—ungherese e ungherese—italiano", voll. 2, [Fiume, 1914.] 486; 446).

3.1.2. A nyomtatásban ránk maradt anyagok közül nem hagyhatjuk említetlenül azokat a cikkeket, amelyek a fiumei magyaroktatás tapasztalatairól, módszereiről számolnak be. Ezúttal egyet emelünk ki, amely a maga nemében alighanem az első a magyar mint idegen nyelv oktatása történetében.

Az előzményekről, pontosabban a körülményekről annyit kell följegyeznünk, hogy „A fiumei m. kir. áll. elemi-polgári fiúiskola 1889—1890. évi értesítőjé"-ben „Corso serale di lingua ungherese" címmel az igazgató arról ad hírt, hogy a felsőbb tanügyi hatóságok engedélye alapján szeptemberben ingyenes magyar nyelvtanfolyam indult felnőttek számára, amelyre 42 hallgató iratkozott be. Az oktatást, amely két csoportban folyt, heti 3 órában, Kavulyák György és Benkő Kálmán tanítók látták el. Az esti tanfolyamról a következő évi értesítőkben folyamatosan olvashatunk beszámolót. Épp e tanfolyam számára készítette már idézett nyelvkönyvét maga az igazgató, Donáth Imre. A szóban forgó felnőttoktatás azonban jóval előbb megkezdődhetett, mert Kavulyák Imre már 1886-ban „A nem magyar ajkú felnőttek oktatása a magyar beszéd oktatása érdekében" címmel kétrészes cikket tett közzé az egyik tanügyi folyóiratban, cikkét Fiuméból keltezve (l. „Iskolai Szemle", Csurgó, 6, 1886. 71—5, 95—9, 5—6. sz.).

A szerző először is a célt jelöli meg cikkében a következőképpen: „A cél . . . , hogy a nem magyar ajkú felnőttek a magyar nyelvet annyira elsajátítsák, hogy azt beszédül is használhassák; azaz magyarul társalogni s gondolataikat magyarul leírni megtanulják." Ezután bemutatja a hat hónapra heti háromszor két órára tervezett tanfolyamnak nyelvtani anyagát, az anyagnak időben való elosztását, valamint leírja a kiejtés, az olvasmánytárgyalás, a nyelvtan feldolgozása, a gyakorlatok lefolytatása, a feladatok ellenőrzése és végül az ismétlés módszereit. Ízelítőül a nyelvtantanítás módszereire vonatkozó megállapításaiból idézünk részleteket.

A nyelvtani szabályokat induktív módszerrel tartja legcélszerűbbnek tanítani; az egyes nyelvtani jelenségek feldolgozására nézve pedig ezt jegyzi meg: „Ezek tanításánál fősúlyt fektetünk tanítványaink anyanyelve s a magyar nyelv közti hasonlóságok és különbségek, valamint a magyar nyelv speciális sajátságainak feltüntetésére, mert ezen összehasonlítások folytán a magyar nyelv természetét megvilágítjuk, s így hozzáférhetőbbé és biztosabbá tesszük. Elegendő természetesen, ha tanítványaink ezen magyar nyelvtani ismereteket a magyar beszédben csak alkalmazni tudják; azokat meghatározni s értelmezni elég anyanyelvükön tudniok." Arról szólva, hogy a kezdőknek csak a könnyebb nyelvtani anyagot tanítsuk, a bonyolultabbakat pedig későbbre hagyjuk, hozzáfűzi: „A ritkábban előforduló ragozási eseteket, a nagyon összetett birtokviszonyokat s általában a közéletben nem igen használt nyelvtani alakokat a haladókkal sem szükséges gyakorolni."

Fontos elvet mond ki az ismétlések fontosságát hangsúlyozva: „Ismétléseket nemcsak a tanfolyam végén, hanem minden nagyobb szakasz befejezése után tartunk, sőt az egész tanításunkat úgy intézzük el, hogy a már eltárgyalt dolgok a tananyag feldolgozásában való előrehaladásnál újból meg újból szőnyegre kerüljenek. [...] Az összefoglaló ismétléseknél pedig nem arra vagyunk főtekintettel, hogy tanítványaink a szabályokat elmondani tudják, hanem hogy azok alkalmazásában biztosak legyenek." Nem győzi hangsúlyozni, hogy „tanítványaink a magyar nyelvet olyan mértékben s úgy sajátítsák el, amint ez a magyar nyelven való társalgáshoz szükséges, s amint ezt a közélet megköveteli. Óvakodjunk tehát az ismétléseknél és összefoglalásoknál pl. az ilyen kérdésektől: »Hogy van várni igének első személye jelentő mód, alanyi ragozás, múlt időben?« Ehelyett inkább az életből merített megfelelő mondatot fordíttassuk le. Általában arra ügyeljünk, hogy a felnőtteknek nem mint tudományt tanítjuk a magyar nyelvtant, hanem mint a magyar beszédnek a közéletben szükséges eszközét." Végül leszögezi, hogy az ilyen fajta gyakorlati célú nyelvoktatás sikere a tanár tudatos, előre megtervezett munkájától függ.

3.1.3. Az 1882-től 1920-ig tartó időszaknak néhány új, előremutató vonásáról kell még megemlékeznünk. Ebben az időben szélesedik ki a magyar mint idegen nyelv oktatásának mögöttes területe azáltal, hogy az ország kulturális élete több vonatkozásban kiszabadul korábbi elzártságából, s egy-egy ablakot nyit a külföld felé. Ilyen jelenség az, hogy idegen nyelvű tudományos folyóiratok indulnak, mint a német nyelvű „Ungarische Revue" (1881–1895.) Hunfalvy Pál szerkesztésében, a francia nyelvű „Revue de Hongrie" (1908–1918.) Huszár Vilmos szerkesztésében, s a valamivel korábban keletkezett „Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok" — „Acta Comparationis Litterarvm Vniversarvm" (1877–1888.) Brassai Sámuel és Meltzl Hugó szerkesztésében (itt látott napvilágot Brassainak a nyelvoktatás megújítását szorgalmazó cikke). Ezek a folyóiratok nemcsak a magyar műveltségnek külföldi terjesztői, hanem egyben az ekkor alakuló hungarológia műhelyei is. Ugyancsak ez időben jelennek meg a főbb nyugati nyelveken először jelentősebb irodalomtörténeti összegezések, mégpedig olaszul: Zigány Á.: „Letteratura ungherese" (Milano, 1892.); franciául: Kont I.: „Histoire de la littérature Hongroise" (Paris, 1900.); angolul: Riedl Fr.: „A History of Hungarian Literature" (London és New York, 1906.); németül: Kont I.: „Geschichte der ungarischen Literatur" (Leipzig, 1906., 1909.); Riedl Fr.: „Die ungarische Literatur" (Berlin és Leipzig, 1908.). Ekkor lát napvilágot külföldön az első nagyobb szabású ösz-

szefoglalás nyelvünkről, Simonyi Zsigmond munkája németül, a „Die ungarische Sprache. Geschichte und Charakteristik" (Strassburg, 1907.).

Végül akad egy hungarológus Kont Ignác személyében, aki működését külföldre helyezi, és élete utolsó másfél évtizedét egészen a magyar művelődés terjesztésének szenteli. Több úttörő jellegű munkát publikált, mint amilyenek: „La Hongrie littéraire et scientifique" (Paris, 1896.); „Etude sur l'influence de la littérature française en Hongrie 1772—1896" (uo., 1902.); „Bibliographie française de la Hongrie 1521—1910" (uo., 1913.); és kézikönyveket készít az oktatás számára, egy nyelvkönyvet: „Petite grammaire hongroise" (uo., 1908.) és egy antológiát: „Chrestomathie hongroise" (uo., 1909.). Szívós munkájával eléri, hogy előbb (1902-től) magántanárként, majd (1907-től) hivatalos minőségben rendkívüli tanárként (1912-ben bekövetkezett haláláig) tanítsa a magyar nyelvet és irodalmat a Sorbonne-on (l. Kiss 1935. 5).

Az ő párizsi egyetemi működése, valamint a magyar állam által alapított Berlini Tudományos Intézet (1916.) és a berlini egyetemen szervezett magyar tanszék, Gragger Róbert vezetésével, jelzi a magyar nyelv és kultúra terjesztésének újabb irányát.

3.2.0. Az 1920-tól 1950-ig tartó időszakban több tekintetben olyan kezdeményezések indulnak, amelyek korunkat készítik elő, és olyan törekvések jelentkeznek, amelyeknek eredményei jelenünkre is kihatnak.

3.2.1. Ezek között elsőnek kell említenünk a külföldön — Bécsben, Berlinben, Párizsban, Rómában, Stockholmban — működő magyar intézetek szerepét és ezzel összefüggésben a nyugati egyetemeken kibontakozó magyaroktatást. Az új kezdeményezés jelentőségét nem lehet eléggé értékelni, hiszen a magyarságtudomány fejlődésének lehetőségei ezzel jelentős mértékben megnövekedtek; a külföldön létesült műhelyekben külföldi szakemberek kapcsolódtak be a munkába, ill. készültek fel az új feladatokra. Természetes következménye ennek az új folyamatnak az idegen nyelveken megjelent magyar vonatkozású publikációk nagyarányú megnövekedése.

3.2.2. A nyelvkönyv- és nyelvtanirodalom az új igények hatására újabb lendületet kapott. A legtöbb grammatika Olaszországban jelent meg, ahol tizenkét egyetemen tanították a magyar nyelvet: Várady E.: „Grammatica della lingua ungherese" (Roma, 1931.); Márffy O.: „Breve grammatica della lingua ungherese" (Torino, 1934.); Tóth L.: „La lingua magiara" (Napoli, 1939.); Tassy F.: „Corso pratico di lingua ungherese" (Torino, 1941.); Várady E.: „Grammatica della lingua ungherese" (Firenze, 1949.). Németországban új tankönyv: Boronkay A.: „Einführung in das Ungarische" (Leipzig, 1940.); újabb kiadásokban jelenik meg Nagy, A.: „Kleine ungarische Sprachlehre" (Heidelberg, 1940.[6]). Ugyancsak hatodik kiadásban, de teljesen átdolgozva lát napvilágot (s az átdolgozásban Farkas Gyula és Keresztury Dezső működik közre) Berlitz „Magyar nyelvkönyv"-e (London, Paris, Buenos Aires, Berlin, New York, 1931.). Változatlan kiadásban (hibáival együtt) jelenik meg viszont Kont I.„ Petite grammaire hongroise" c. munkája (Heidelberg, 1926.). Teljesen új szemléletet érvényesít a magyar nyelvleírásban Lotz J. „Das ungarische Sprachsystem" (Stockholm, 1939.) c. műve. Londonban az egyetemen 1937 óta folyik magyaroktatás; ez bizonyára közrejátszhatott abban, hogy kiadót talált egy kitűnő gyakorlati nyelvkönyv: Whitney, A. H.: „Colloquial Hungarian" (London, 1944.; 1979-ig tízszer publikálták).

Az Amerikai Egyesült Államokban még a század elején jelent meg az

első angol nyelvű magyar nyelvkönyv: Braun, I.: „The English Hungarian-Teacher in Fifty Lessons" (Cleveland, Ohio, 1913.; l. Kerek 1979.; Sági 1922. nem ismeri). Részben az amerikai strukturalizmus, részben a háborús nyelvi program egy egész sor új magyar nyelvtant, ill. nyelvkönyvet hívott életre, mégpedig: Hall, R. A.: „An Analytical Grammar of the Hungarian Language" (Baltimore, 1939.); Tihany, L. C.: „A Modern Hungarian Grammar" (Washington, 1942.); Hall, R. A.: „Hungarian Grammar" (Baltimore, 1944.); Sebeok, T. :„Guide's Manual for Spoken Hungarian" (h. é. n.); Uő.: „Spoken Hungarian" (New York, 1945.).

Nyelvünk térhódításaként könyvelhetjük el, hogy már nem csupán magyar származású nyelvészek írnak szakszerűen nyelvünkről. Ebből a szempontból értékelendők a következő munkák is: Tagliavini, C.: „La lingua ungherese (Cenni storici e caratteristiche") in: „L'Ungheria" (Roma, 1929. 251—70); Uő.: „La lingua ungherese e il problema delle origini dei magiari", Corvina 21—24, 1931—32. 92—113; Skalička, V.: „Zur ungarischen Grammatik" (Prága, 1933.); De Marassovich, A.: „Caratteristiche fondamentali della lingua ungherese" (Milano, 1936.); Garvin, P.: „Pur-relational Suffixes and Postpositions in Hungarian", Language 21. 1945. 250—5.

Végül jegyezzük föl, hogy a külföldi egyetemi magyaroktatás jellegzetességeiről és feladatairól írt tanulmányt Tóth L. „Olaszországi magyartanítás" (Bp., 1942.) címmel. Arról pedig, hogyan folyt a gyakorlatban a nyelvoktatás, Kosztolányi Dezső számolt be „Magyaróra a berlini egyetemen" című helyszíni tudósításában (K. D.: „Európai képeskönyv", gondozta Réz P., Bp., 1979. 170—6).

3.2.3. A két világháború közti időszak bámulatosan gazdag eredményeket hozott a magyar művelődés idegen nyelven való terjesztésében. Nincs itt lehetőségünk arra, hogy az angol—francia—német—olasz nyelvű folyóiratokat, irodalomtörténeteket, antológiákat, történeti munkákat, négy-ötszáz lapos magyarságismereti műveket (amilyen pl. az „A Companion to Hungarian Studies", Bp., 1943. 532 l.) akár szemelvényesen is fölsoroljuk, különben is bibliográfiájuk összeállítása még a jövő feladata. Ehelyütt egyetlen szerzőt emelünk ki, aki véleményünk szerint a legtöbbet tette ebben az időszakban a magyarság megismertetéséért, Hankiss János-t. Ilyen tárgyú munkái a következők: „Panorama de la littérature hongroise contemporaine" (Juhász Gézával együtt; Párizs, 1930.); „Lumière de Hongrie" (Bp., 1935.); „Anthologie de la poésie hongroise"—„Anthologie de la prose hongroise" (Molnos Lipóttal együtt: Párizs, 1936. és 1938.); „A kultúrdiplomácia alapvetése" (Bp., 1937.); „Storia della letteratura ungherese" (Torino, 1937.); „A magyar géniusz" — „Il genio ungherese" (Bp., 1941. és 1943.); „Európa és a magyar irodalom" (Bp., 1943.).

3.3.0. Az 1952-től 1982-ig terjedő három évtizedben, a Magyar Népköztársaság külpolitikájának eredményeképp a magyar mint idegen nyelv oktatása addig nem tapasztalt méretekben bontakozott ki. Az utóbbi években pedig a fejlődésnek újabb lendületet adott a helsinki záróokmánynak a „kevéssé elterjedt", illetőleg az UNESCO-nak a „kevéssé oktatott" nyelvek tanításának fejlesztésére vonatkozó javaslata (l. erre Szépe 1981. 9—11).

Korunkban két színtéren folyik a magyarnak mint idegen nyelvnek az oktatása: külföldön és Magyarországon.

3.3.1. Nem véletlen, hogy történetünkben a második és harmadik időszak határául nem az 1945-ös évet jelöltük meg. A magyar mint idegen nyelv

GRAMMATICA
UNGHERESE
AD USO
DEGL' ITALIANI.

Linguarum diversitas alienat hominem ab homine, et propter solam linguarum diversitatem nihil prodest ad consociandos homines tanta similitudo naturæ. S. Augustinus.

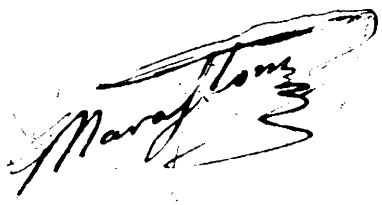

R O M A
PRESSO FILIPPO E NICCOLA DE ROMANIS
MDCCCXXVII.
Con Licenza de' Superiori.

1. kép. Az első olasz nyelvű magyar grammatika címlapja

Kurzgefaßte

ungriſche Sprachlehre

für

Deutſche.

Nebſt einer Auswahl

deutſch-ungriſcher Uebungsſtücke.

Aus

der ungriſchen Handſchrift

des

Michael Vörösmarty.

Peſth, 1832.

Verlag von C. A. Hartleben.

2. kép. Vörösmarty Mihály nyelvkönyvének címlapja

3. kép. Az első orosz nyelvű magyar grammatika illusztrációja („Egyszerű ember")

4. kép. Az első orosz nyelvű magyar grammatika illusztrációja („Nemes ember")

VI. évfolyam. Csurgó, 1886. junius. 6. szám

Iskolai Szemle.

Nevelés-oktatásügyi közlöny.

Megjelenik minden hó 10-én, (julius és augusztus hónapokat kivéve,) egy ivnyi tartalommal. *Előfizetési ár 1 frt 60.* Egy évnél kevesebbre nem nyitunk előfizetést.

Felelős szerk. és kiadó: **Adorján Miklós.** Főmunkatársak: **Bárány Gy. Pethes J.**

Az előfizetési pénzek **Bárány Gyula** tanárhoz küldendők Csurgóra (Somogymegye.) A lap szellemi részét illető küldemények a szerkesztő nevére (Csurgó) czimzendők. Pályázat és hirdetés jutányos áron számittatik.

A nem magyar ajkú felnőttek oktatása a magyar beszéd elsajátitása érdekében.

(Vége.)

Arra nézve, hogy a nyelvtani anyagból mennyit nyujtsunk a felnőtteknek, az elérendő czél adja meg a felvilágositását Hogy tanitványaink magyarul lehetőleg helyesen beszélni és irni megtanuljanak, okvetlen szükséges, hogy anyanyelvükön több nyelvtani fogalmat és szabályt, mint általában szükséges, nyelvtani ismeretet visszaidézzünk emlékezetükbe; igy fölelevenitjük időközönkint a beszédrészeket, az egyszerü puszta, bővitett, összevont és összetett mondat fogalmát és a mondat részeit. Ezeken kivül a magyar nyelvtanból átnyujtandók nekik: a többesrag, a fokrag, a birtokviszony, a mondat tárgya és ennek ragja, az igeragozás minden alakja és módja, a határozó mondattagok a ragokkal és a névutókkal, a személyes névmások ragozva, a szórend a magyarban, a szótagolás, a szók származtatása, a mondattagok egymáshoz való viszonyának sajátságai és azoknak kifejezésmódja a magyarban. Ezek tanitásánál fősulyt fektetünk tanitványaink anyanyelve s a magyar nyelv közti hasonlóságok és különbségek, valamint a magyar nyelv speciális sajátságainak feltüntetésére, mert ezen összehasonlitások folytán a magyar nyelv természetét megvilágitjuk s igy hozzáférhetőbbé, a tudását pedig határozottabbá és biztosabbá tesszük. Elegendő természetesen, ha tanitványaink ezen magyar nyelvtani ismereteket a magyar beszédben csak alkalmazni tudják; azokat meghatározni s értelmezni elég anyanyelvükön tudniok.

5. kép. Módszertani cikk a felnőttek magyaroktatásáról 1886-ból

DAS UNGARISCHE SPRACHSYSTEM

JÁNOS LOTZ
DIREKTOR DES UNGARISCHEN INSTITUTS
IN STOCKHOLM

1939

UNGARISCHES INSTITUT — STOCKHOLM

6. kép. Lotz János Stockholmban megjelent művének címlapja

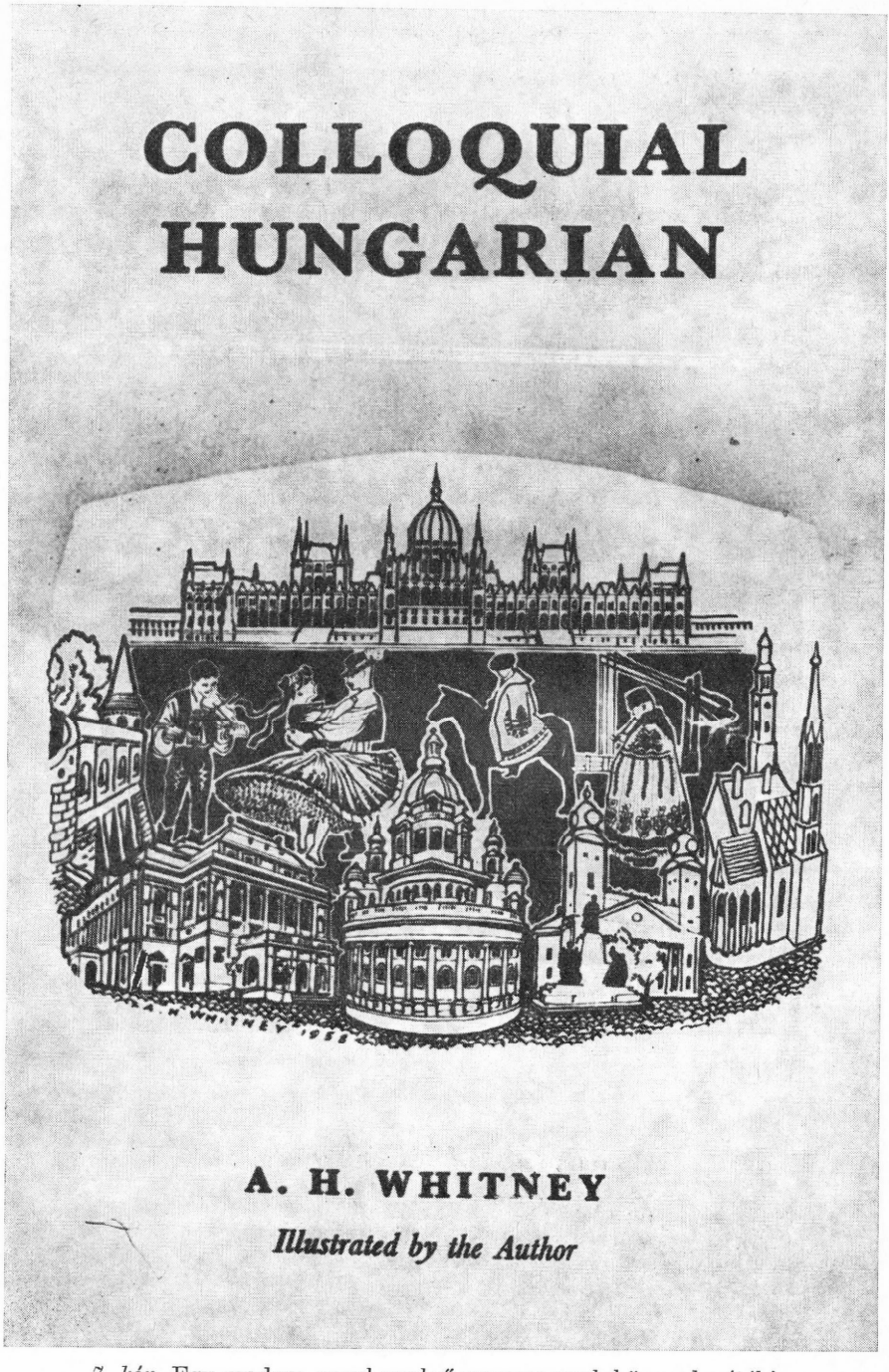

7. *kép.* Egy modern angol nyelvű magyar nyelvkönyv borítékja

BIBLIOTHÈQUE
DE L'ÉCOLE DES LANGUES ORIENTALES VIVANTES

AURÉLIEN SAUVAGEOT

PROFESSEUR DES LANGUES FINNO-OUGRIENNES
À L'ÉCOLE NATIONALE DES LANGUES ORIENTALES VIVANTES

PREMIER LIVRE
DE HONGROIS

Ouvrage publié avec le concours
du Centre national de la Recherche scientifique

IMPRIMERIE NATIONALE
LIBRAIRIE ORIENTALISTE PAUL GEUTHNER
PARIS - 1965

8. kép. A. Sauvageot nyelvkönyvének címlapja

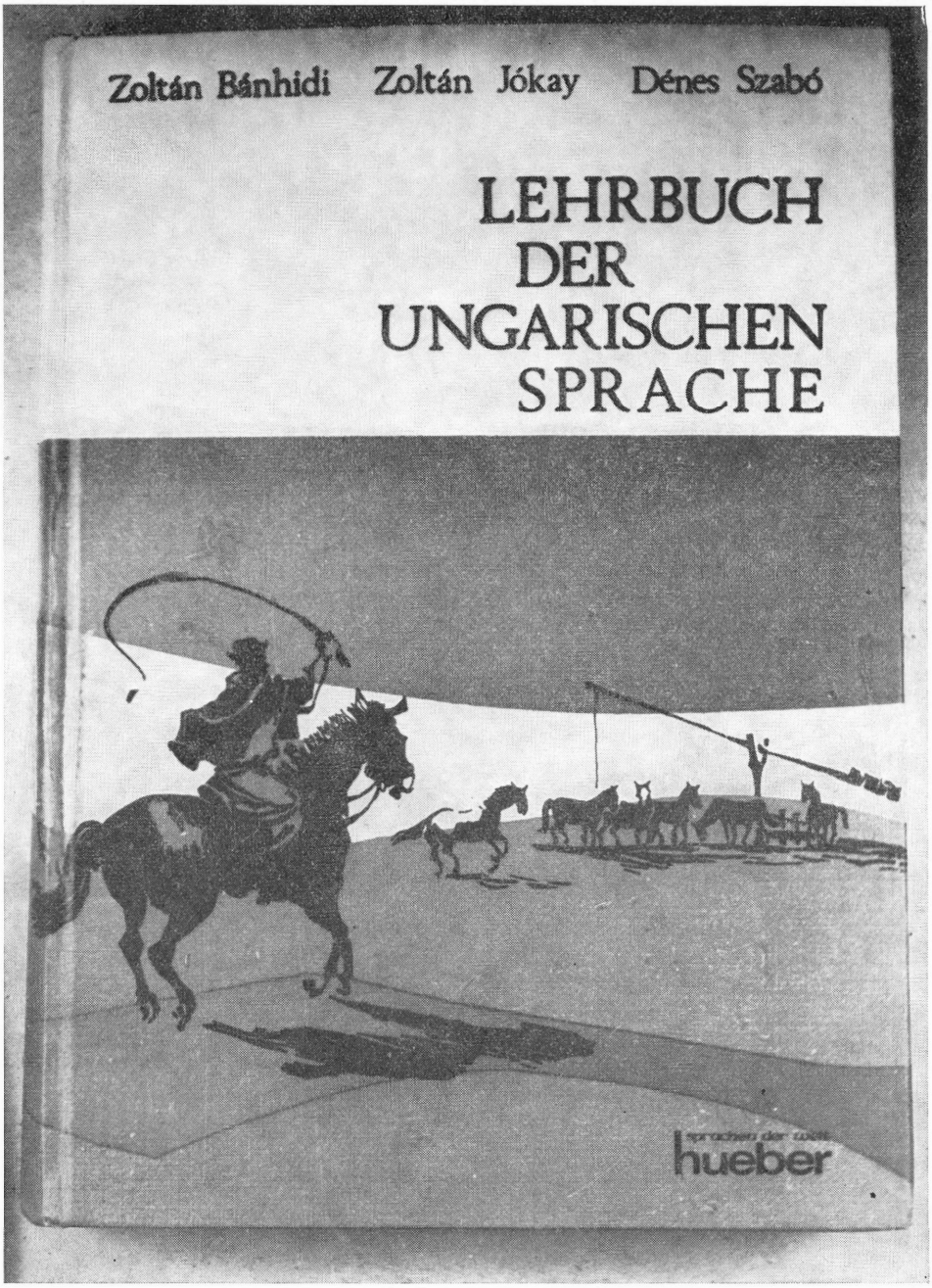

9. kép. Magyar szerzők külföldi kiadású nyelvkönyvének borítékja (München, 1964.)

oktatásában ugyanis 1945 és 1949 közt lényeges változás nem történt. A háború befejeztével a munka nagyjából a régi keretek közt folytatódott, helyenként esetleg némi módosulással, mint pl. Franciaországban, ahol ezekben az években nemcsak a párizsi finnugor tanszék, hanem vidéken, Grenobleban, Lilleben, Lyonban és Nizzában is működött magyar lektor (l. Oláh T.: LektKonf. 1974. 60).

Változás 1949-ben, majd 1950-ben a fordulat évével, ill. a hidegháború kezdetével állt be, amikor Magyarország visszahívta lektorait, ill. nem töltötte be a nyugati egyetemek magyar oktatói állásait. Ez a helyzet a hatvanas évek közepétől ismét normalizálódott, s azóta az újonnan megkötött államközi kulturális egyezmények szabályozzák és fejlesztik a világban folyó magyaroktatást. A kelet-európai országokban, továbbá más országokban és földrészeken is csak 1950, méginkább 1960 után létesültek új oktatóhelyek.

Ami a jelenlegi helyzetet illeti, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1980-ban közzétett tájékoztatója szerint, 23 ország 78 egyetemén folyik a magyar filológia oktatása (l. Domokos 1980.).

A nem magyar származású tudósok közül a magyar nyelv megismertetéséért a legtöbbet A. Sauvageot tett 1931-től 1966-ig tartó párizsi egyetemi tanársága idején. Magyar nyelvészeti munkái: „Esquisse de la langue Hongroise" (Paris, 1951.); „L'edification de la langue Hongroise" (uo., 1971.); nyelvkönyve: „Premier livre de Hongrois" (uo. 1965.).

3.3.2. A magyarnak mint idegen nyelvnek Magyarországon való intézményes oktatása korunk vívmánya. Történetünk utolsó időszakának kezdetét 1952-re tettük: ebben az évben létesült, és kezdte meg működését ugyanis az ELTE Bölcsészettudományi Karán az az intézmény, a Központi Magyar Nyelvi Lektorátus, amely a hazánkba felsőfokú tanulmányok végzésére érkező külföldiek magyaroktatását volt hivatva ellátni. A külföldiek számának növekedése s ezzel a feladatok szaporodása és differenciálódása hívta életre később a társintézményeket. Először 1957-ben a mai Nemzetközi Előkészítő Intézetet, amelynek fő feladata, hogy a hallgatókkal a magyar nyelv alapjait elsajátíttassa, és ezáltal képessé tegye őket felsőfokú tanulmányaik megkezdésére. 1969-ben alakult a BME Nyelvi Intézetének Magyar Csoportja, amely eleinte csak a Budapesti Műszaki Egyetem külföldi hallgatóinak, 1975-től kezdve pedig országos viszonylatban is a műszaki egyetemek és főiskolák külföldi hallgatóinak szaknyelvi továbbképzését biztosítja. A Központi Magyar Nyelvi Lektorátus ennek megfelelően ma az ország egyéb egyetemein és főiskoláin tanuló külföldi hallgatók nyelvi továbbképzését irányítja, és oktatói közvetlenül a budapesti bölcsészkar hallgatóinak magyaroktatását látják el. Intézményeink sorában tartjuk számon a TIT keretében működő Debreceni Nyári Egyetemet, amely elsősorban a nyugati egyetemisták nyelvi továbbképzésében végez értékes munkát. Újabban pedig a Magyarok Világszövetségét, ill. az Anyanyelvi Konferencia Védnökségét, amelynek tevékenységében — a külföldön élő honfitársaink második és harmadik generációja körében — egyre fokozottabb mértékben kerül előtérbe — a nyelvmegőrző-nyelvápoló munka mellett — a magyarnak idegen nyelvként való tanítása.

Az említett intézmények évente mintegy háromezer nyelvünket tanuló külföldit fogadnak.

3.3.3. Hátra van még — ami a legnehezebb feladat —, hogy vázlatos áttekintésünk végén, ha röviden is, értékeljük a magyar mint idegen nyelv oktatása terén hazánkban végzett három évtizedes munkát.

Ha megelégszünk a sommás véleménynyilvánítással, akkor ennyit mondhatunk: örvendetes, hogy létrejött hazánkban ez a szép szakma. Ha valamivel árnyaltabban akarjuk megközelíteni a valóságot, akkor legalábbis a következő részletekre kell kitérnünk.

Nagy eredménynek tekinthetjük, hogy a hazánkba érkező nagyszámú külföldi oktatását el tudjuk látni akkor, amikor erre a speciális, sőt egyre inkább specifikus feladatra nem képeztek szakembereket.

Az eredmények sorában tarthatjuk számon a megjelent tankönyveknek minden eddiginél nagyobb számát. A korábbi korszakokhoz képest több szempontból új típusú tankönyvek is készültek. Mégpedig az általános nyelvismeretet adó mellett egyrészt tekintélyesen kifejlődött a specifikus célú, tehát szakirányú, szaknyelvet oktató könyv. Másrészt ezzel párhuzamosan a pusztán kezdő fokon használható könyvek mellett megszületett a célnyelvi környezetet felhasználó és a haladó szintű nyelvtudás igényeit kielégítő nyelvkönyv típusa.

Végül ugyancsak eredményként könyvelhetjük el, hogy kifejlődött a magyar mint idegen nyelv oktatásának módszertani irodalma, amelyről a múltban — egy-két egyéni kezdeményezést leszámítva — nem beszélhetünk.

Az eredmények mellett — a továbbfejlődés érdekében — nem húnyhatunk szemet a hiányosságok felett sem. Az első, amit kifogásolnunk kell, az utánpótlás formája, ill. a tulajdonképpeni tanárképzés hiánya. Teljesen lehetetlen helyzet, hogy az oktatók ma is úgy verbuválódnak erre a munkára, mint a szakma hőskorában. Vagyis a magyar szakos tanár belép valamelyik intézménybe, és speciális előképzettség nélkül kezdi tanítani a külföldieket, s évek, esetleg csak évtizedek során szerzett tapasztalatai alapján válik szakemberré. Nyilvánvaló, hogy a huszadik század utolsó évtizedeiben ezt a fényűzést nem lehet sokáig fenntartani.

Ha a szakmai képzésnek és utánpótlásnak ezt az elmaradott formáját tekintetbe vesszük, akkor nem lepődhetünk meg azon, hogy az oktató munkát, különösen pedig a módszertani publikációk nagy részét — tisztelet a kevés kivételnek — az elméleti igénytelenség, a külföldi eredményekben való tájékozódás hiánya, valamint a szűk prakticizmus jellemzi.

A tájékozódásban való módszeres képzettség és az új befogadására való készség hiánya mutatkozik meg — főképp a kétnyelvű — tankönyvek zömén is. Ezeknek egy része nem tud kiszabadulni a megszokott formákból, másik része pedig csak külsőségekben szimulálja a modern felfogást, így is meg úgy is torz képet nyújtva a nyelvi valóságról. Általában a tankönyvírásban nem tapasztalunk fejlődést sem a szemléletben, sem a kivitelezésben. Ennek egyik oka az, hogy a nyelvkönyvek autentikus kritikája teljesen hiányzik.

Végül nem hallgathatjuk el, hogy igen gyenge lábon áll a hungarológiai oktatás. Ebben azonban a szakma inkább csak károsultja a magyarságtudomány művelésében évtizedeken át elkövetett és nehezen helyrehozható mulasztásnak. Amely mulasztásnak csupán egyik külső jele, hogy nem tudunk korszerű hungarológiai könyveket adni a külföldiek kezébe.

3.3.4. A Művelődési Minisztérium, a budapesti bölcsészkar korábbi felterjesztésére, 1982-ben engedélyezte a „Magyar mint idegen nyelv tanári szak"-nak posztgraduális képzés formájában való létrehozását. A szak célja, hogy a szakma tudományos alapjait kimunkálja, hogy a hallgatókat a magyar mint idegen nyelv oktatásának sajátos feladatára felkészítse, és a kutató munkába

bevezesse. A Központi Magyar Nyelvi Lektorátus — fennállásának marmincadik esztendejében — 1982 őszén megindította a szakon az oktatást.

Reméljük hogy már az ezredfordulón arról számolhat be az utánam jövő krónikás, hogy a szak a diszciplináris képzés céljait maradéktalanul megvalósította . . .

Bibliográfia

Benkő Loránd 1976, Österreichisch—ungarische Beziehungen in der Sprachwissenschaft, Annales, Sectio Linguistica, Budapest, VII, 99—107.

Cushing, G. F. 1977, The Two Earliest Hungarian Grammar for English Students, AngFilTan. XI, Debrecen, 73—82.

Domokos Péter 1980, Tájékoztató a magyar nyelv és irodalom egyetemi és főiskolai műhelyeiről, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest.

Éder Zoltán 1983, Simbiosi della lingua e cultura italiana ed ungherese nella citta di Fiume, „Fiume, Rivista di Studi Fiumani", Padova, 5: 47—63.

Fülei-Szántó Endre 1978, Nemcsak mi beszélünk magyarul, Nyr. 102: 86—92.

HungOkt. 1983, Hungarológiai oktatás régen és ma, szerk. M. Róna Judit, Tankönyvkiadó, Budapest.

Kerek, Andrew 1979, Bibliography of Hungarian Linguistic Research in the United States and Canada, Hungarian Reference Shelf 5., American Hungarian Foundation, Oxford, Ohio.

Klaniczay Tibor 1974, A magyar filológia helyzete külföldön: LektKonf. IV, 6—19; újra: K. T., Hagyományok ébresztése, Bp., 1976. 40—56.

Kiss Sándor 1935, Kont Ignác, Debrecen.

Lakó György 1962, A magyar nyelv és nyelvtörténet oktatása a finn egyetemeken, Nyr. 86: 155—60.

LektKonf., Magyartanítás külföldön I—IV., szerk. Ginter Károly, ill. Magyar nyelv külföldieknek V., szerk. Giay Béla és Ruszinyák Márta, (A magyar lektori értekezletek anyaga), Művelődésügyi, ill. Művelődési Minisztérium és Nemzetközi Előkészítő Intézet, Budapest, 1969—70—72—74, ill. 1981.

Mikó Pálné 1981, Márton József a magyar nyelvért, ELTE, Budapest.

Pálinkás, Ladislao 1970 (a cura di), Avviamento allo studio della lingua e letteratura ungherese, Bibliografia italiana, Napoli.

Sági István 1922, A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete, MNyTK. 18. sz.

Sas Andor 1937, Riedl Szende hídverési kísérlete a cseh és a magyar szellemiség között a Bach-korszák Prágájában (1854—1860), Bratislava — Pozsony.

Szabó Dénes 1980, Betekintés a magyar nyelvkönyvek írásának történetébe: NytudÉrt. 104. sz., 707—11.

Szende Aladár és Szépe György 1978 (szerk.), A magyar mint idegen nyelv [Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságának 1977. jún. 21-i ülése], Nyr. 102: 299—332 és klny.

Szépe György 1981, A „magyar mint idegen nyelv" néhány diszciplináris kérdése: LektKonf. V., 9—27.

Tóth László 1942, Olaszországi magyartanítás, Budapest.

Trócsányi Zoltán 1950, Magyar Nyelvtan orosz nyelven 1855-ből, Nyr. 74: 7—14.

Várady Imre 1966, Das Studium des ungarischen und finnisch-ugrischen Sprachwissenschaft an italienischen Universitäten, UAJb 37: 125—35.

Éder Zoltán

Kismácsédi tájszavak

1.. A község fekvése, lakói. Kismácséd a galántai járásában, Diószegtől (ma Sládkovičovo) 3 kilométerre északra, a szlovák-magyar nyelvhatáron fekvő, körülbelül 800 lelket számláló kisközség. Mai neve: Malá Mača. Csehszlovákia autóstérképén nincs feltüntetve. Lakói 1947-ig, a lakosságcsere-egyezményig valamennyien magyarok voltak. Ma már több szlovák szót hallani ott, mint magyart, és azoknak a szavaknak, kifejezéseknek a többségére, amelyeket lejegyeztem, már ma is csak a legidősebbek emlékeznek. 15—20 év múlva teljesen kivesznek szókincsünkből.

A kismácsédiak beszéde hasonlított (ma már csak múlt időben mondhatom) a palóc nyelvjáráshoz, de nem annyira, mint a szomszéd nagymácsédiaké. Mindkét Mácsédot csúfolták is a diószegiek: kanyók voltak ezek is, azok is, de a kismácsédiak csak a nagymácsédiakat tartották kanyóknak. Kompromisszumként aztán a diószegiek emlegettek kis kanyót és nagy kanyót. És talán nem is a községek nagysága alapján, hanem a kiejtés különbsége miatt volt a megkülönböztetés.

2. A tájszavak lejegyzésének körülményei. A lejegyzés módja. Kismácsédon születtem 1919-ben. Húszéves koromig ott éltem, én is az ottani tájszavakat használtam, de mint a pozsonyi gimnáziumba és tanítóképzőbe naponta bejáró diák, összehasonlíthattam nyelvemet a pozsonyival, szencivel, diószegivel, galántaival. Most nyugdíjas magyar-történelem szakos általános iskolai tanár vagyok.

Gyűjtőmunkát tehát nem kellett végeznem. Ma már nem is végezhetném el ezt a feladatot, mert sokan Magyarországra, főleg Baranyába kerültek onnan, és az ottmaradtak sem úgy beszélnek már, mint elődeik az 1950-es évek előtt. Baranyai látogatásaim során azért hallhattam még a kismácsédi beszédet a 61 éves, segédmunkás öcsémtől, annak téesztag, 56 éves feleségétől, de legízesebben a 75 éves, háztartásbeli Dicsér Gyulánétól, Lojza ángyomtól.

A tájszavak lejegyzése hosszú időt vett igénybe. 1981. őszén készítettem íróasztalomra a papirost és a tollat, hogy amint eszembe jut egy-egy szó, azonnal lejegyezhessem. Gyakran az ágyamból is fölkeltem ilyen céllal, de utazásaim során sem hagytam elveszni szavakat, ha jutottak eszembe.

Hogy a nyelvészetben kevésbé jártas emberek is némileg érzékeljék a kismácsédi nyelvet, nem használom a nyelvészek finom árnyalatokat is megkülönböztető jeleit az egyes hangokra, hanem úgy írom le a szavakat, ahogy azokat egy másik vidéken élő hallja. Kivételt teszek a hosszú nyílt *ē* hanggal és az illabialis *ä*-val, mert ezt másképp nem tudom érzékeltetni. (Elmentem helyett azt mondják: *ēmēntem*, apám helyett *äpám*.)

Tájszójegyzékemben találhatók olyan szavak, amelyek másutt is használatosak, de ezek többségének Kismácsédon más jelentése is van, vagy egészen más a jelentése.

3. A kismácsédi tájnyelv fontosabb jellemzői:

a) A hosszú *á* magánhangzót nem ejtik annyira zártan, mint a palócok, vagyis nem hasonlít annyira az *ó*-hoz, de zártabb, mint a köznyelvi *á*.

b) A palóccal ellentétben az illabialis *à* hangot csak akkor használják, ha utána hosszú á következik. Azt, hogy *apa, anya, kapa, kasza, kaszamankó*, stb. éppen úgy ejtik, mint az irodalmi nyelvet beszélők, de az apám, anyám, kapál, kaszál már így hangzik: *àpám, ànyám, kàpál, kàszál.*

c) A szavak belsejében és a végén az *a* helyett gyakran *o*-t ejtenek: *Kàszátom herét a disznóknak. Bevittem a pàjtábo.* Szabályként állapítható meg az is, hogy a szavak végén csak akkor mondtak *o*-t, ha a szó utolsó előtti szótagjában hosszú az *á; szobábo, hiábo, asztáfiábo, Dudvágbo*, másutt megmaradt az *a; tëmplomba, pitarba, istállóba.*

d) Másik mássalhangzó mellett nem szerették a **l** mássalhangzót. Helyette az előtte álló magánhangzót nyújtották meg: elvágtam helyett *ēvágtam*, első ház helyett *ēső ház*, elvégeztem helyett *ēvégesztem*, oltár helyett *ótár*, ültet helyett *ütet.* Kivétel: *fölhő.*

e) A toldalékokat az alábbi módon ejtették: -ból, -ből: *-bú, -bű. Nézem a szobábú a fölhőt, de ebbű nem lësz ső.* -ról, -ről: *-rú, -rű. Gyere le a pállásrú! Vëdd le a szómát a keszkenyőmrű!* -tól, -től: *-tú, -tű. Në fé a lótú! Váloszd ē a borjút a tehéntű!* -hoz, -hez, -höz: *-ho, -he, -hö. Në mënj közē a lóho, tehénhë, ökörhö!* -nál, -nél: *-ná, -né. Pàpná vótá vagy a mestërné?*

f) Az *az* névelőt nem használták, csak felindult állapotban, szitkozódáskor az utána következő szóhoz ragasztva a *z*-t.

Ez a kés a àpámé. Letëszëm a asztára. A ziskoláját!

g) A hosszú magánhangzókat kissé hos zabban ejtették, mint a köznyelvet beszélők.

4. Tájszójegyzék

acucjézuska Akkor mondták, ha a kisgyerek tüsszentett.
ágácsfa 'akácfa'
ágyfej 'az ágynak az a része, ahol a benne fekvő feje van'
ágyláb 'az ágynak az a része, ahol a benne fekvő lábai vannak'. Nagyobb családoknál a gyerekek ágylábtól feküdtek. Ott volt a fejük.
ajak 'áll', *ajkam* 'állam'. A köznyelvi ajak csak egyszerűen száj volt.
áklás kënyér 'a kemencében sülés közben megrepedt, kissé nyersen maradt kenyér'
Anësz Az Anasztázia becézése.
Angyël Az Angelika becézése.
arpakávé 'pörkölt árpa'. Házilag szokták pörkölni, az egyik ezermester (Sidó Imre) készítette pörkölőben. Tejjel, a szegényebbek magában (vízzel készítve) itták reggelire.

báb 'baba'. *Szép a bábod.*
bagó 'bagoly'. (De pipából is bagót vertek ki, és az öregebb férfiak a szájukba tették. Bagóztak.)
bakter 'éjjeliőr a faluban'. Este 9-től éjjel 2 óráig minden órát „kiáltott".
balog 'bal'. *Mëllik a balog kezed?*
batri 'elem, elemlámpa'. *Éjjel batrival vëlágítunk a úccán.*
batta 'ebadta'. Enyhe káromkodásféle.
Bazin Elmégy ám! Bazinba! Fingot köszörűnyi! — Vagyis: Nem mész sehová! Bazin egy kisvároska, nem messze Kismácsédtól.
bēső 'a jobb oldali ökör, tehén a szekérben'
bóha 'fából készített egyszerű gyerekjáték'. 10—12 cm hosszú, 2 cm átmérőjű, a két végén kúposra faragott. Bottal ütve a végét ugrik, mint a bolha.
bolog 'járkál'. *Ne bologj má annyit!*
borsó 'bab'
borsólé 'bableves'. *Savanyó borsólé* a tejfölös, *párázsótt borsólé* a rántott bableves. A zöldborsó csak 1938. után jött divatba. Ezt cukorborsónak hívták.
boszorkányszél 'forgószél'
botolás 'fűzfákról, jegenyékről a vastag ágak levágása fejszével'
bőrök 'bürök'. *Mennyi bőrök van a Várhëbe!*
'buborka' 'uborka'
búcsófia 'kisebb ajándék a búcsúból'
búcsóhetfő 'búcsúvasárnap utáni hétfő'
búcsószombat 'búcsúvasárnap előtti szombat'
bugyogó 'nadrág'. A nadrág szót nem használták. *A ünneplő bugyogódot vëszëd fő?*
bumbumbácsi 'katicabogár'

búrfa 'fenyőfa'
burító 'vesszőből font kosárforma a kiscsibék, kiskacsák mozgásának korlátozására'

cënzál 'közvetítő az eladó és a vevő között, főleg a vásárokban'
cukkorborsó borsó'
curikk 'a szekér visszatolatása lovakkal, a lovak visszaléptetése'

csëffad 'fonnyad'
csëttëgető 'dízel motor a cséplő gép hajtására'
csehméh 'darázs'. *Tudok csehméhekët egy fábo!*
csëndít 'harangoz a lélekharanggal, amikor meghalt valaki'.
cséza 'kisebb, nyított hintó'
csigaliga 'csiga'. *Mennyi csigaliga van a kerbe!*
csihi indulatszó a lovak balra irányításához
csikmák 'mákos, túrós, darás metélt'. *Túrós csikmákot fősztem.*
csikmákrázó vëlla 'hosszú nyelű, vasból készült villa a csikmák keveréséhez'
csillingó 'a kisfiúk hímvessző je'
csingér 'vizes bor'
csóvány 'csalán'
csöndér 'csendőr'. *Gyünnek a csöndérëk!*
csukolládé 'csokoládé'
csuszkora 'csúszkapálya'
csuszli 'ruhából varrt, ujjra húzható, a sebet védő alkalmatosság'. A csuklón kötötték meg.

dërëgle 'derelye, barátfüle'. *Dërëglét főztem.*
dërkam, dërkad 'derekam, derekad'
dobol 'úszás közben páros lábbal a vizet csapkodja'. *Még csak dobóva tudok úsznyi.*
dolka 'a fánkhoz hasonló étel'
dorozsba 'vőfély'
dorozsbabot 'fehér szalaggal feldíszített nádpálca'
dunyhahaj 'dunnahuzat'

ebrëg 'hadar'. *Ne ebrëgj annyira!*
Egésséggel a ebédët! — a vacsorát — a fölöstökömöt Ezt mondta a vendég, ha evés közben érkezett..
Tessék velünk! — volt a válasz, de egyik fél sem gondolta komolyan.
ëccsöpöt 'keveset, kicsit, rövid ideig'. *Mënj tovább ëccsöpöt! Ëccsöpöt várok még, ëccsöpöt falok, osztán mëgyëk.*
ëgyfi 'fiú egyke'
ekeló 'kétágú fa'. Sáros időben erre tették az ekét, úgy húzatták a határba. Kímélték a kocsit (szekeret).
embër 'nős férfi'
Ërá Az Erazmus becézése. *Ërá bácsinak tëttük fére a bagót.*

ësőház 'az utcára néző (tiszta) szoba'
ësszi 'össze'. *Esténkint ësszimëntek a szomszédok.*

fánk 'csörgefánk'. A köznyelvi fánk ott *siska* volt.
farkapénz 'tehén, ökör, ló eladásakor a gyereknek kialkudott néhány korona, forint, pengő'
farsangfarka 'a farsangvasárnaptól hamvazószerdáig tartó 4 nap'
fékető 'főkötő'. A fejkendő alatti, kézimunkázott ruhadarab.
firinnyi 'fürödni'. Csak a Dudvágban meg a Polvában! *Hová mëntëk firinnyi? Mink má mekfirittünk!*
folva 'rögtön'. *Ëmëhecc, de folva gyere vissza!*
fosnya 'palló, vastagabb deszka'
fosztás A tollfosztáson kívül volt közös törökbúzafosztás is. Ha valaki pirosat talált, aludni mehetett. A gyerekek éltek is vele, a felnőttek nem.
föheny 'homok'
fölöstököm 'reggeli'
fönt van 'ébren van'
Fridël A Friderika beceneve.
függő 'fülbevaló'

ganca 'törökbúzalisztből vagy krumpliból készített étel. Tejjel leöntve fogyasztották.
Gazi A Kázmér becézése. *A susztër Gazi csináto a csizsmámot.*
Gazimérék Az egyik család neve.
gáznáció 'gaz náció, rossz gyerek'. — A tanítónk (Bocz Imre) szavajárása volt.
gëlëszta 'giliszta'
Géni A Genovéva beceneve.
gëpli 'cséplőszerkezet'. Állatok hajtották.
gerádics 'lépcső, padlásfeljáró'
gërény 'görény'
gínyolódik 'csúfol'. *Ne gínyolódj!* A nyelvöltögetésre is mondták a gyerekek.
görhöny kukoricalisztből készített sült tészta'
guba 'bunda'. Csak a bakterok viselték.
gumipuska 'csúzli'
guriga 'karika'

gyerëk Csak a fiú volt gyerek. *Van egy gyerëkëm meg egy lánkám.*
gyugó 'dugó'
gyújtó 'gyufa'
gyuk 'dug'. *A gyerëkëk is szoktak gyuknyi.*
gyűkör 'tükör'

haj 'héj, huzat' *kënyérhaj, almahaj, dunyhahaj, vánkushaj*
hajt 'hajít'. Kövecset hajt.
harmadebéd 'uzsonna'
hárodék 'a marokszedő után elmaradt kalászok'

hatos 'húszfilléres'. *Hozz egy hatosér élesztőt!*
hátúsó fërtál 'segg'. *Régi jó tanítónk vert a hátúsó fërtálunkra.*
hásztövе 'a ház alja kívülről'. *Minden nyáron besározom a háztövit.*
hejk Indulatszó az ökrök, tehenek jobbra irányításához.
hengyál 'hangya'
here 'lucerna'
hibázás 'mosás utáni öblítés'
himper 'málna'
hirgál 'összesöpör'. *Hirgád ësszi a kënyérmorzsát!*
hirinna 'hinta'. Énekelve kisgyerekeknek mondják: *Hirinna, baronna!*
hojde Indulatszó a tehenek, ökrök balra irányításához.
hott Indulatszó a lovak jobbra irányításához.
höjkmeg Indulatszó az ökrök, tehenek hátraléptetéséhez.
höntörgő 'henger a szántóföldi hantok eltöréséhez'
höntörög 'fekve gurul'. *Lehöntörgünk a dombrú.*

Iccsi Az István becézése.
inné 'innen'
ipam, ipad, ipa 'apósom, apósod, apósa'
írigy 'fösvény'. A fösvény szót nem használták.
írósvaj 'vaj'. Megkülönböztetésül attól, amit kisütve eltettek későbbre.
iskátula 'skatulya'
istálló A zistállóját! Talán a legnagyobb káromkodás — „az istenit" helyett használták.
isten uccsa Esküvés, bizonyítás.
istrázso 'a bakter segítőtársa'. A tűzoltók parancsolták és sorba ment házról-házra, egy éjjel kettő-kettő.
izgó 'parázs'. *Ki ne pottyanjon a sporhëltbű a izgó!*

János, szëmëd igen ámos, feleségëd fingos, idd meg, szëgény János! A Jani nevű gyerekeket csúfolták így.
jegy A libák lábát megjegyezték, hogy megismerjék. Behasították a talpukat, levágták a körmüket. *Az én libám jegye: ... balog lábán be-eső tápa, középső körme, jobb sarka.* Aki nem tudta libái jegyét, így csúfolták énekelve:
Ki libájo?
Mi a jegye?
Job lábo hasított, bal lábo taszított.
Farka alatt luk van.
Fëri ora ott van.
Jëró A Jeromos becézése.
jószág 'gabonafélék'. *Eső köllene a jószágro!*
Jusztin A Jusztina beceneve. *A Jusztin nénémné vótam.*

kálász A kukoricának (törökbúzának) is kalásza volt, nem csöve.
kalongya 'boglya'
kanyó A mácsédiak csúfneve. A kismácsédi kiskanyó, a nagymácsédi nagykanyó.
karaplé 'esernyő'. Nem volt divatos. A gyerekek féltek tőle, ha a pap vagy a tanító kezében nyitva látták. Másnak nem volt.
káré 'kulló'
kaszálódik 'készülődik'. *De lassan kaszalócc el!*
kaszamankó 'a kasza két fogantyúja'
kasznyi 'szekrény'. Csak a 20-as években jött divatba. Nászajándékba adták a fiatalasszony szülei. (De csak egyet!)
kenděrhaj 'kenderkóc'
kënyérhaj 'kenyérhéj'
kergűnek a halak A Dudvágban dögledeztek a halak a nagyszombati cukorgyárból beleengedett mérgező anyagtól. Ezeket kézzel kiszedhettük. Jó falatokat ettünk belőlük.
kesőce 'híg lekvár'. Bodzából vagy szilvából főzték.
keszkenyő 'fejkendő, vállkendő, zsebkendő, nagykendő.' A télikabátot nem ismerték.
këtény 'kötény'
kijó 'kígyó'
kilis 'kelés'. *Kilises, bóhás ne légy az új esztendőben!* Ezzel a szöveggel *mustárótak* (korbácsoltak) a gyerekek aprószentek napján.
kínyëskëdik 'teszi magát (afektál)'
kisasszony Csak a tanítónőt hívták így.
kisház 'hátsó szoba'
kíső 'a bal oldali ökör, tehén a szekérben'
kocsi 'szekér. *Mámo csak 1 kocsi ganajt vittem ki.*
kódóskáso 'disznóülési étel'. Hasonlít a véreshurka töltelékéhez. Nem töltötték bélbe.
kokasfácán 'fácánkakas'
kokaspóka 'pulykakakas
kolësz 'széles ülőkéjű pad, az aljában fekhellyel. Gyerek aludt benne.
Kolos A Skolasztika beceneve
komp 'kukoricatorzsa'
kókó 'kankus, ijesztő'. *Gyün a kókó!*
korc 'gumi nadrágtartó'. — Későbbi eredetű szó.
kóró 'kukoricaszár és a sűrűre (csalamádénak) vetett kukorica'
kóróízék 'az állatok jászlából kiszedett, lerágott kukoricaszár'. Főzésnél tüzeltek vele. *Szúrj kóróízékët a tűzre!*
kosár 'véka'. A véka és a zsombor szót nem ismerték.
kőtés 'rozs- és búzacsíra keverékéből készített (bőjti) eledel'. Palócvidéken *biracs, csiripiszli, szalados* néven is ismert.
kötő 'zsúpból font kötél a gabona kévébe kötéséhez'

kötőfa 'aratásnál a kéve bekötéséhez használt, símára csiszolt bot'
Kövecses A Dudvág egy szakasza. *A Kövecsesné firittünk.*
kövécs 'kavics'
kucsër 'göndör'
kukorodj le! 'guggolj le !'
kula 'előre álló szarvú tehén, ökör'
kúpickodik 'összehúzza magát'
kurvaszíva 'éretlen korában megsárgult, eldeformálódott szilva'. A gyerekek megették.
kutács 'piszkavas'

lajbi 'zakó' — *nagylajbi* 'nagykabát'
lampi 'petróleumlámpa'. *Fújd ē a lampit!*
lánko 'kislány'
lapítus 'a laskánál vastagabb, nagyobb tészta'. Töltelék nélkül ették.
laska 'a palacsintához hasonló étel'. A tűzhely lapján szárították, sütötték meg. Mákkal, túróval töltötték.
lependék 'lepke'
Libór Férfinév.
lófaszkörte 'hosszúkás (Alexander) körte'
lóg a äpád lábo! 'lóg a taknyod !'
Lojza Az Alojzia becézése.
Lőrinc beléhuggyozik a vízbe Augusztus 10-e után hideg a Dudvág vize. *Nem lëhet firinnyi.*
lötyme 'híg sár'
lükked 'billen'

mácsonya 'szúrós gyomnövény (acat)'
mázsár 'famozsár máktöréshez'
mázsártörő 'méteres vasrúd a máktöréshez'
méc 'fából készült űrmérték a gabona méréséhez
mëdula 'ostorral hajtott, fából faragott gyerekjáték'. Más vidéken *csiga.*
mëg 'ismét'. *Má mëg it vagy?*
méhel 'műhely'
mesebefejezés Ëttek, ittak, tögbe szartak, a meseházatónak is attak. más: *Még a kutyák is feketekávét ittak!*
mesztéláb 'mezítláb'
mező 'a lekaszált fű és a legelő'. A határt nem nevezték mezőnek ! *Mezőt attam a nyúlaknak. Mezőre jár a tehenyünk.*
mindënszentëki rúzsa 'krizantém'
mór 'nyerstégla'. *Mink is kivettëtük má a mórt. Csak eső në lëgyën!*
motor 'autó'. *Egy motor gyütt a faluba. Négyen únek benne.*
mulár 'kőműves'
mustár '8 szál vesszőből font korbács'. Aprószentekkor ezzel *mustárótak.*
muzsika 'hegedű'. A *tanítónk orgonányi më̈g muzsikányi is tud.* De a kocsmában is *muzsika* ('táncmulatság') van.

nagylajbi 'nagykabát'
napam, napad, napa 'anyósom, anyósod, anyósa'
nenne 'néni'. *Gyün a Jëró nenne.*
néném, néné, nenne Ha hozzá beszélek: *néné,* ha róla: *néném.* Az idősebb asszony: *nenne. Vótam a Mári néménné, és mekkérdesztem: „Mári néné, a Tarzsi nenne ithon van?"*
No, Jézus segíts! Így indultak ökörrel, lovakkal munkába.
nyél 'szőlőfürt'. *Adj ëgy nyél szőllőt!*
Nyëszti Az Ernesztina beceneve. *Te a Nyëszti gyerëke vagy?*

olasz 'kelkáposzta'. *Mámo olaszt főzök.*
óma 'alma'
ómahaj 'almahéj'
omácsko 'főzelék'
ómáriom 'konyhaszekrény'
onné 'onnan'
Otël Az Ottilia beceneve.
ótvar 'csúnya seb'
óvasó 'rózsafűzér'. *Bőtbe közösen montuk a óvasót.*

ő 'maga, ön'. *Apa, ő is vót katona?*
Öregdudvág Határrész, ahol a Dudvág a szabályozás előtt folyt.
öreg lábom úja 'hüvelykujj a lábamon'

pálláson korpa van benne Ha kérdezték, hogy valaki hol van, viccből ezt válaszolták.
pállázik 'futásban versenyez'. *Pállázzunk, ki ér oda hamarébb!*
palozsna 'záptojás'. A fészekbe tették, hogy a tyúkok oda járjanak tojni.
Pancius 'Pontius'. *A kutya Panciusát!* A legnagyobb káromkodások egyike.
pápaszem 'szemüveg'
papho mënnek Bejelentkeznek házasságkötésre. *Má vótak a päpná!*
papkíve 'a gabonakereszt tetején lévő (legnagyobb) kéve'
paraj 'gyomnövény'
párkány 'deszkakerítés'
pási 'dédszülő' *pásimama, pásipapa*
Patri A Patricius beceneve.
pattogátás A legények az ádventi esteken pattogattak az utcán egy nagy ostorral.
Pëtil A Petronella beceneve.
pësztuvál 'dajkál'. *Pësztuvád ëccsöpöt a gyerëkët!*
petrezse 'petrezselyem'
pëzsgő 'szódabikarbóna'
pi-ha! 'pfújj'. *Piha, de piszkos vagy!*
plejbász 'ceruza'
pík 'cicakaka az orrban'
pilisz 'penész'. *Pilisznyës ez a kënyér!*
pippany 'aranka, élősdi a lucernásban'. *Igen pippanyos a herém!*
pitar 'pitvar'
pocik 'egér'
póka 'pulyka'

Polva A Gidra-patak neve.
polvás 'pajtaféle, de szegényesebb'
polvaluk 'cséplésnél az a hely, ahol a polyva jön ki'
pondrohó 'pondró'
prosició 'körmenet'
pruszlik 'mellény'
purgál 'kerget' *Purgád ki a mácskát a szobából.*
purhás 'pudvás'
púri 'póréhagyma'
puruttya 'csúf'
puttony 'vödör'. Hozz egy puttony vizet!

rágyás 'szeplős'. Az anyák szégyellték a szeplős gyereket. A szeplőt petrezselyemzöldjéből főzött lével próbálták eltűntetni.
Rajmon Hedvi Egy Raymund keresztnevű férfi Hedvig nevű lánya.
rékas 'mosatlan edények'
ritkakálács 'kelt üres kalács'
rongyás 'ószeres'

sajt A túrót néhány napig pohárban érlelték, közben összenyomkodták, miután paprikát, sót, tejfölt, köménymagot tettek bele. Ez volt a *sajt*. Az igazi sajtot nem ismerték.
sálátoomácsko 'salátafőzelék'. A fejessalátát nem ismerték.
serpenyő 'lábas'
sifli 'négyzetre vágott levestészta'
simla 'egyszerű gyerekjáték'. (A Dunántúlon *pilicke* vagy *bilicke*.) Kb. 15 cm hosszú, másfél cm széles ferde hasáb, a két vége olyanformán vágva, hogy ráütve ugorjon.
siska 'fánk'. Szilvalekvárral töltötték.
Somodi A Somogyi nevet így ejtették. A Somodiékná vótam.
srot 'dara'
srotol 'darál'. A dara szót nem használták
srotoló 'daráló'
strejfa 'lovak közé tett elválasztó rúd'
sükállódik 'késlekedik (totolász)'
sükeretlen 'nehéz felfogású'

szarvas 'kifli'. *Öregapa, hozott szarvast a vásárbú?*
Szaló Női név, a Szalóme beceneve.
Szent Márton fehér lovon gyün. November 11-én hó szokott esni.
szëcskő 'szöcske'
szélëngyáz 'körbe forog'
szerdék 'aludttej'
szerető 'kedves'. Soha nem rossz az értelme!
szërha 'háztető'. *A szërhán becsurog a eső!*
szërha alja 'ereszalja'
szira 'hódara'
szobor 'oszlop'. *A kerítésszobrokat má leástuk!*
szőllőkötöző 'raffia'. *Van ölég szőllőkötöző a tarisznyádbo?*
szúlánk 'szulák'. *Szúlánkot më mácsonyát szëttem a disznóknak.*
szúr 'rak, tesz' *Szúrj a tűzre!*
szurdik 'a tűzhely alatti lyuk a tisztogatóeszközöknek, esetleg fának'

tápészkodik 'bámészkodik'
Tarzsi A Tarzicia beceneve. *Mënjünk el a Tarzsi nénémhë!*
tengëri bodza 'orgonavirág'
térbekőnyi 'térdelni'. *Térbekő le!*
Tërëzka A Teréz becézése.
tézsla 'vontatórúd'. Szántáskor erre a rúdra akasztották az ekét.
tizedës 'tűzoltó, aki az éjjeliőröket parancsolta, rendelte ki'. Minden este tűzoltóruhában ment a 2—2 házhoz parancsolni. A gyerekek nagy tisztelettel néztek rá.
tonkakés 'nem hegyes kés'
torha 'váladék a gégéből'
tögző 'kaszakőtartó tokmány'. A gatya derekára akasztották kaszálás közben.
tökkápuszta 'tökfőzelék'
törcs 'fatuskó'
törögbúza 'kukorica'. *A tanítónak naty csomó törögbúzát kő annyi!* (Régi időből megmaradt szokás volt.)
tőrök 'dróthurok'. A vadorzók használták.
tőttés A Dudvág megemelt partja. *A tőttésen mëntem Diószëgre.*
tövis 'tüske'
tövisbukor 'csipkebokor'
tragacs A talicska változata. A talicska zárt, a tragacs rácsozott.
truccol 'dacoskodik'
trupka 'a tűzhely sütője'. *Tëdd a étët a trupkábo!*
tukacs 'turcsi orrú' *Nem szép a Maris. Igen tukacs.*
Tula, turbula, tojásos a valaga! A Gyula nevű gyerekeket csúfolták így.
tüzes 'gőzgép'. *Mink a tüzessel masinálunk.*

tyukfi 'csirke'

ubony 'női egész ruha'

vádász 'erdész, vadőr'
vajalla 'a lesütött vaj alja'. *Vájállás kenyeret ettem.*
vakarcs 'kenyértészta vakarékából sütött cipó'
vánkushaj 'vánkoshuzat'
vasút 'vasútállomás'. *Kimëgyëk a vasútra.*
vér 'ver'. *Megvér anyád, ha rossz leszö!*
vonyogó 'szalma-, szénavonó'

zábálló csütörtök 'hamvazószerda utáni csütörtök'. Akkor ehettük meg a farsangról maradt húst. Utána jött a szigorú böjt.
zabba a lovak! Akkor mondták, ha valaki elbóbiskolt.

Zahorákék Az egyik Somogyi család házi neve. Valószínű, az egyik régebbi, Zahorák nevű szlovák szolgáról nevezték el így őket.

zsëbrák 'csavargó, szegény, koldusféle, de lusta, aki nem érdemli a sajnálatot'
zsëcskó 'zacskó'. *Tedd a cukrot a zsëcskóba!*

Somogyi Ferenc

Pontatlan jelentésmagyarázatok tájszótárainkban

1. E néhány sor egy félreértés tisztázásának a szándékával íródott. Tárgya: pontatlan jelentésmagyarázatok regionális és tájszótárainkban. Mivel itt és most csupán a jelenség fontos, szándékosan elhagyom a szótárak címeit és a szerzők neveit (a locusok alapján meg lehet állapítani őket).

2. Mi a regionális és a tájszótár feladata? Az, hogy egy vagy több nyelvjárásnak a szótárba kerülő szavait abban az alakban és abban a jelentésben közölje, ahogy az adatközlők a gyűjtés idején ismerik és használják őket. Ez azt jelenti, hogy a tájszótárak írói abból, amit adatközlőik megnyilatkozásaiból leszűrnek, semmit el nem vehetnek, s ahhoz semmit hozzá nem tehetnek. Ha tehát a tájszótár írója nyelvtörténeti, nyelvjárási, néprajzi vagy egyéb ismeretei alapján tudja is egy — mondjuk — visszaszorulóban (vagy terjedőben) levő nyelvjárási szóról azt is, amit adatközlői már (vagy még) nem tudnak, neki akkor is az a kötelessége, hogy az adatközlői által ismert s közvetített — az ő szempontjából ez esetben hiányos, pontatlan — jelentést írja le. Ezért nem érthetünk egyet a következő típusú, tájszótárakról írott — egyébként őszintén jószándékú — észrevételekkel: „Kár, hogy . . . gyakran megelégszik az ilyen jelentésmeghatározással: **delizsánsz** + *dëlizsánc* fn. 'egy fajta kocsi'. Az ÉKsz. meghatározása: lófogatú, személyszállító postakocsi. Még inkább szükség lett volna a szintén kihalt *jukkër* ('egy fajta úri kocsi') meghatározására. A szó és a tárgy egységének elve azt követeli, hogy az ilyen szavak jelentését, néprajzi hátterét tömören megfogalmazva örökítsük át az utókorra. Pl. *nímëthárom* 'egy fajta gyermekjáték'. Hasznos volna tudnunk a játék lényegét, mert bizonyára világot vetne e különös összetétel elemeinek *(német* és *három)* eredetére is' (Nyr. 1981. 368—9). Vagy: „Nem helyeselhetők azok az értelmezések, amelyek e példákkal szemléltethetők: *kreáca* 'egy szőlőfajta'; *tusakgomba* 'egy gombafajta'" (MNy. 1982. 507).

A szótár használója — hadd tegyem hozzá: az írója is — jobban s joggal örülhet annak, ha nem találkozna efféle jelentésmegadásokkal; s annak is, ha például minden egyes növény- és állatnév latin szaknyelvi névvel is értelmeztetnék. Dehát ha egyszer a kérdéses nyelvjárásban csak így „ismerik" a szót (illetőleg a vele jelölt fogalmat, dolgot), akkor a szótár írója előtt bizony becsapódnak a pontos jelentésmagyarázat és az azonosítás lehetőségének ajtói. Azon persze nem csodálkozhatunk, hogy bizonyos szavak — hol lassabban, hol gyorsabban — elindulnak s idővel esetleg teljesen ki is csúsznak nyelvi tudatunkból. Ez mindig így volt, s így is lesz, nyelvváltozatokra való tekintet nélkül.

3. Minden olyan esetben pontatlan a regionális és a tájszótárak jelentésmagyarázata, amikor az nem tükrözi pontosan a kérdéses szónak a nyelvjárásban egy bizonyos időszakban használatos, illetőleg ismert jelentését. Bizonyos, hogy kivétel nélkül mindegyik regionális és tájszótárunkban vannak — és lesznek — ilyen jelentésmagyarázatok is. Nem mentségként, de tudnunk kell azt, hogy a pontos jelentés megállapítása és leírása, a szó használati körének a megbízható minősítése nehéz, gyakran nagyon nehéz. Ennél már csak egy valami nehezebb, mert lehetetlen: íróasztal mellől eldönteni, hogy egy regionális vagy tájszótár valamely jelentésmagyarázata pontos-e vagy pontatlan.

Kiss Jenő

Schuchardt nem angol volt

(Megjegyzések Dániel Ágnes Szaknyelv vagy szakmai nyelvhasználat? c. cikkéhez)

1. Dániel Ágnes nyugtalanítónak tartja, hogy könyvem (NytudÉrt. 109. sz.) címében és több helyén is *orvosi nyelv* szerepel ott, ahol pontosabb lenne az *orvosi nyelvhasználat* kifejezés. Ő írja azt is, hogy e „pongyola szóhasználat olyan általánossá vált, hogy a hibás gyakorlatnak még az sem tud ellenállni . . . aki éppen a szakszókkal foglalkozik" (Nyr. 106. 337). Mentségemre szóljon, hogy nem vagyok rossz társaságban. E nyugtalanítóan pongyola szóhasználatnak nem tudott ellenállni Bárczi Géza, aki a MNyÉletr. 365. oldalán ezt írta: „A XX. századtól kezdve jelentkezik nagyobb mértékben a szaknyelvekből, csoportnyelvekből a köz- és irodalmi nyelvbe áramló szavak tömege." A pongyola szóhasználatot terjesztették, illetve „*nyelv* és *nyelvhasználat* közléstartalmának akaratlan egybemosását" segítették elő többek között Fónagy Iván és Soltész Katalin, akik a *mozgalmi nyelv*-ről írtak 1954-ben, Grétsy László és Wacha Imre, amikor a *műszaki nyelv műveléséről* írtak 1961-ben, vagy Grétsy akkor, amikor *Szaknyelvi kalauz*-át tette közzé 1964-ben. Ide sorolható még az ÉKsz., a Nyelvművelő kézikönyv majdan megjelenő II. kötete (az I. kötetben ugyanis *csoportnyelvek* alatt utalás van a *szaknyelvek*-re), és az egyetemi leíró nyelvtani tankönyv (MMNy.), amelyben ilyen fejezetcímek olvashatók: *A csoportnyelvek vagy szakszókincsek. A mozgalmi nyelv. A tolvajnyelv.* A példákat vég nélkül lehetne tovább sorolni.

Nyelv és *nyelvhasználat* valóban nem azonosak. Én mégsem nyugtalankodom, mert úgy vélem, hogy ha a *nyelv* szót ennyien h a s z n á l j u k *nyelvhasználat* értelemben is, akkor nagy baj nem lehet.

2. Írásának 5. pontjában D. Á. elismeri, hogy dolgozatom csupán ü r ü g y e annak, hogy a szöveg és a funkcionális stílus összefüggéseit taglalja. Ha tudomásul vesszük, hogy *orvosi nyelv*-en *orvosi nyelvhasználat*-ot, *szaknyelv*-en *szakmai nyelvhasználat*-ot értek, s hogy a szaktudományos nyelvhasználatot — sokakhoz hasonlóan — szókészleti kérdéssé egyszerűsítettem (nem tagadom), akkor nyilvánvaló, hogy D. Á.-nak dolgozatom ahhoz is csak ürügyül szolgált, hogy a 4.1. és 4.2. pontokban kifejtett nézeteit előadhassa.

3. D. Á. szerint „m i n d e n f é l e n y e l v h a s z n á l a t c s a k a diskurzus, a s z ö v e g s z i n t j é n r a g a d h a t ó m e g" (338). Aztán kimutatja, hogy az a korpusz, amivel dolgoztam, nem felel meg a szöveg általa felsorolt kritériumainak. Ebből az következik, hogy nem „ragadtam meg" az orvosi nyelvhasználatot. Dehát akkor egy olyan korpuszvizsgálat, amelyet elvégeztem, nem kecsegtet semmilyen eredménnyel?

4. Helyes lett volna tisztáznom — írja D. Á. —, hogy a szinkrón vizsgálat milyen időszakot ölel fel. A bevezetőben (6) azt írom, hogy „kicéduláztam mintegy félszáz orvosegyetemi tankönyv . . . indexeiben föltüntetett angol szavak, szókapcsolatok minden lényeges szövegbeli előfordulását". Az említett tankönyvek Forrásmunkák cím alatt pontosan fel vannak sorolva az 56. és 57. oldalon, innen tudja D. Á. is, hogy a legrégibb tankönyv 1958-ban, a legkésőbbi 1972-ben jelent meg. Amit nem tudhat, mert kimaradt a bevezetésből, az az, hogy a felsorolt 51 tankönyvet olyan alapon választottam ki, hogy vizsgálatom felölelje az összes olyan tankönyvet, amelyet orvostanhallgatóink 1972-ben használtak. Így jön össze a feldolgozott tankönyvek kiadási ideje közötti „durván másfél évtized", melynek kezdő évét és záró évét maga D. Á. is helyesen állapította meg könyvemből.

5. Anyaggyűjtési módszeremből következik, hogy a *lower nephron nephrosis*-t és a *létért folyó küzdelem* tükörkifejezést is tárgyalom. A bevezetőben ezt írom: „Nyilvánvaló tehát, hogy a kölcsönzések vizsgálatában mind a diakrón, mind a szinkrón leírásnak megvan a maga fontos szerepe" (6). Ha azt vizsgáltam, hogy az 1972-ben használt orvosi tankönyvek szókészletében mik az angol eredetű elemek, nem hagyhattam figyelmen kívül, hogy a Kiszely György szerkesztette Biologia című tankönyv (Medicina, 1970.) 493. oldalán ez áll: *A létért folyó küzdelem („struggle for life") lehet activ, egymás ellen folyó valóságos élethalálharc* . . . Endes Pongrác Pathologia című tankönyve két évvel később jelent meg a Medicinánál, a *lower nephron-nephrosis* abban szerepel, a 320. oldalon. A négyszerzős Biologia és az egyszerzős Pathologia nyilvánvalóan különböző szövegvilágok. A két kifejezés átvételének ideje is jócskán különbözhet, nem is állítottam, hogy nem. Csak azt mondtam, hogy a *létért folyó küzdelem* tükörkifejezésünk, mely előfordul a vizsgált korpuszban, angol eredetű. Rónay Jáczint 1864-ben kiadott Fajkeletkezés című könyvét azért említem, mert a darwini *struggle for life* magyarításában úttörő próbálkozás volt az övé. *Életküzdelem*-nek és *életutáni törekvés*-nek fordította azt, ami ma *létért folyó küzdelem*.

D. Á. egynemű korpuszt kér tőlem számon, s közben a kiegészítő forrásmunkaként feltüntetett 1864-es Fajkeletkezést implicite az átvizsgált orvosi tankönyvek közé sorolja a 339. lapon.

6. Példaanyagom egy részét — írja Dániel Ágnes — „megtalálhattuk volna más tárgyú, orientációjú, a személyközi érintkezés különnemű helyzeteiben fogant sokféle szövegben" (339). Ezt sem tagadtam soha, de implicite állítottam is könyvem 55. oldalán, ahol az orvosi nyelvünkből vagy abból is (kiemelés az eredetiben) köznyelvivé vált szavakat soroltam fel, többek között a *sztressz*-t és a *teszt*-et.

7. Dolgozatom a következő mondattal zárul: „Aligha kétséges, hogy orvosainknak, biológusainknak, a szerkesztők és lektorok táborának összefogása, közös akaraton nyugvó, megfontolt terminológiaszabályozó tevékenysége megelőzheti, illetve megszüntetheti azt a H. Schuchardt megfogalmazta veszélyt, amit Ullmann (1957. 4) idéz: 'Terminological uncertainties have the same effect on research as fog has on shipping.'" Schuchardt nem volt angol szerző, aminek Dániel Ágnes véli, amikor írásában erre a mondatra utal (337). Egyébként Ullmann sem volt egészen az, hisz angolabb volt az angoloknál, mivel magyar volt.

Kontra Miklós

A jelentésváltozás nem logikus lépéseiről

(A *szól* ige jelentéskörének vizsgálata)

1. A vizsgálat anyagának kiválasztásában azt az utat követtem, amelyet D. T. Langendoen a nyelvészeti adatok „intenzív" — viszonylag kis anyagon történő beható — elemzésének nevez, s amelyet a nagy anyagot áttekintő, „extenzív" vizsgálat mellett ugyancsak jogosnak tart.[1] Eljárásom célszerűségét az alábbiak maguk kell, hogy megmutassák. A *szól* ige kiválasztása a jelen összefüggésben véletlen;[2] sem egyedileg, sem kategoriálisan nem határoltam be azoknak a szavaknak rendkívül széles körét, amelyeknek az életében okkal kereshetjük ugyanazokat a folyamatokat. Annak a benyomásnak, hogy vizsgálatom az ún. szószemantika körébe tartozna, illetve, hogy meg kellene határozni közelségét a szószemantikához vagy a mondatszemantikához, dolgozatom nem tesz eleget. (A szó- és a mondatszemantika különállását különben is csak addig volt érdemes hangsúlyozni, amíg a jelentéselemzés modern hullámát újdonsága miatt el kellett határolni a hagyományos jelentésfelfogástól. Azaz a *szó-* és a *mondatszemantika* elnevezés nem azt a szembenállást fedi, amelyet a két összetétel motivációja sugall.) A *szól* ige jelentéskomplexumát ugyanis olyan mechanizmusok megnyilvánulásaként szeretném feltárni, amelyek hatóköre feltehetőleg mind az alacsonyabb, mind a magasabb, nyelvi és nem nyelvi mozgásformák irányában túlterjed a nyelv szemantikai szféráján (l. alább). A szónak valamiféle kommunikációs vákuumban való vizsgálatát azonban nem tartom lehetségesnek, s ennyiben dolgozatom „mondatszemantikai" alapon áll. A kontextuson kívül említett *szól* stb. értelmezésem szerint mindig utal az elméleti beszélőnek arra a „Cela est !" műveletére, amellyel a szót valamely kommunikatív helyzetben a valóságra vonatkoztatja.[3]

Természetesen bármily kis anyag vizsgálata is feltételezi a maga „kutatási univerzumát": elméleti keretét és összefüggéseit, amelyekbe a szerző tudatában vagy anélkül objektíve beilleszkedik. A jelen esetben két okból is kívánatos a vizsgálat keretét, ha csak vázlatszerűen is, minél teljesebben teoretikussá tenni: egyrészt a téma által érintett jelenségek mennyisége mérhetetlenül felülmúlja az elemzett adatok mennyiségét; másrészt, ha vannak is művek, amelyek a jelen dolgozat elméleti alapjaihoz igen közel állnak[4], mégsem mutathatok rá számomra kiindulópontként készen adott szemantikai elméletre.

[1] D. T. Langedoen: The Study of Syntax. Holt, Rinehart and Winston, New York—Chicago etc., 1969. 6—16.

[2] A beszélésigékkel több dolgozatban foglalkoztam, l. főként Molnár Ilona: Hangutánzó igék tranzitívvá válása a magyarban. MNy. 70: 181—192, 298—307; uő: A *Dicsekszik, hogy . . .* mondattípusról. Nyr. 98: 398—405; uő: A tartalmatlan *hogy* kötőszós összetett mondatok típusai szemantikai szempontból. NytudÉrt. 94., Budapest, 1977.

[3] Vö. E. Benveniste: La phrase nominale. Bulletin de la Société de Paris 46: 19—36.

[4] Ilyen mindenekelőtt Fónagy Iván: Nyelvek a nyelvben. ÁNyT. XII., Budapest, 1978. 61—105. Fónagy itt a beszéd kettős kódolásával kapcsolatos kutatásait foglalja össze és fejleszti tovább.

1.1. A nyelvészeti szemantika csak az elmúlt évtizedben vett észrevehetően olyan irányt — fokozatosan megváltoztatva ezzel viszonyát a múltbeli és a kortárs tudományossághoz is —, amely a nyelv reális helyének kijelölését igényli az anyagi rendszerek hierarchiájában. Újra kimondatik a nyelv struktúrájának „nem komplett" volta.[5] S a „mondatnyelvészet" határának átlépésével, a nyelvi megnyilatkozásoknak a pszichikus tevékenységbe, a jelező viselkedésbe, a cselekvésbe, a nagy kulturális formációkba ágyazásával, másrészt a nyelv biológiai szintű szerveződése iránti érdeklődéssel a nyelvészet áhított közeledése a természettudományhoz ma a korábban elképzeltnél sokoldalúbban látszik megvalósulni: nemcsak a módszertani színvonal emelkedését foglalja magában, hanem tényleges tartalmi kapcsolatok kiépítését is jelenti más tudományágakkal (a kutatások fejlődésétől különvált, mintegy „házi használatú", maga csinálta pszichológia, szociológia stb. felváltását az előbbiekkel).

1.2. Nem kétséges, hogy egy átfogó elméletben a nyelvi tevékenységet — azt is mondhatjuk: a nyelvet — az emberi organizmus produkciójaként, elsősorban e szervezet központi információhordozó szervének, az agy működésének eredményeként kell felfognunk. A nyelvi folyamatok központi szerve az agy; amikor nyelvi viselkedésről, verbális közleményt cserélő személyiségekről, adóról, vevőről, kódról beszélünk, agyi folyamatokról beszélünk.[6]

A nagyon sok forrás alapján evidens — igaz, egyelőre sok ismeretlenű — összefüggést nem fölösleges hangsúlyozni. Valószínűleg a nem adekvát antipszichologizmus (strukturalizmus) maradványa a nyelvészetben az a napjainkban is felbukkanó objektivista nézet, amely szerint az emberek az „objektíve (itt értsd kb.: az egyedeken kívül levő tárgyként) létező" nyelvet csupán fölhasználják, agyukkal tükrözik, igazodnak hozzá, de nem maguk csinálják, nem szervezetük hozza létre. Ez az ellentmondásos, álmaterialista felfogás láthatóan abból a téves feltevésből ered, mintha az egyedi emberi organizmusok nem társadalmi szinten volnának meghatározva, hanem tisztán egyéni fejlődés eredményei volnának; így a szociális természetű nyelvvel az egyes ember gondolkodása (és egész szervezete) mint nem szociális fejlemény állna szemben. Az a törekvés, hogy a nyelvi mechanizmusokban mindenekelőtt az agy funkcionálása során létrejött mintázatokat keressünk, a fenti szemszögből természetesen pszichologizmusnak minősül. Azonban, ha a fenti formában feltett kérdést mint megvitatásra alkalmatlant elejtjük, az általam követett felfogásnak megítélésem szerint semmiféle szaktudományos vagy filozófiai akadálya nem mutatható ki.

A mondottak a legkisebb mértékben sem ütköznek a nyelv viszonylagos önállóságát, sajátos nyelvi törvények létezését kimondó tételekkel. Jól mutatja ezt egyebek között az is, hogy a szemantikának a pszichológia és a gnoszeológia felé fordulása a nyelvészek számára, akik a nyelvi jelentést voltaképp mindig a megismerés részének tekintették, nem megnehezítette, hanem megkönnyítette a természetes nyelvi kód megkülönböztetését és viszonyítását a gondolkodás más „nyelveihez" (mindenekelőtt

[5] T. G. Bever: Perception, thought and language, l. J. B. Caroll—R. O. Freedle (szerk.): Language comprehension and the acquisition of knowledge. New York, 1972. 100. L. még Molnár Ilona: Milyen anyagból van az anyag? Mi van anyagból ?(A mindennapi szemantika és filozófiai gondolkodásunk hibás kapcsolódásairól) Magyar Filozófiai Szemle 1982/5, 668-696.

[6] Az élőlények kommunikatív viselkedésének szintjeiről l. D. O. Hebb: A pszichológia alapkérdései. Gondolat, 1975, 98—100, 293—295. Az emberi szervezet energetikai és információs-szemantikai folyamatainak összefüggéséről l. A. P. Лурия: Основные проблемы нейролингвистики. МГУ. 1975. 4—50; Г. Х. Шингаров: Условный рефлекс и проблема знака и значения. Москва, 1978.; Szentágothai János: Elmélkedés egy általános agyelméletről. Valóság 1982/9. 1—9.

a tudományos ismeretrendszerekhez).[7] De minden bizonnyal igaza van Singarovnak abban, hogy az ún. második jelzőrendszer pszichológiai-gnoszeológiai vizsgálatának a mai napig nincs kidolgozott adekvát elmélete és metodikája. Így tulajdonképpen érthető, hogy a nyelvészeti módszerek nagyrészt egy „önálló" nyelvre való tekintettel fejlődnek, a „fekete doboz" elvén alapulnak, s determinált összefüggések vizsgálatára nemigen alkalmasak. Ezt a helyzetet azonban átmenetinek tekinthetjük, annál is inkább, mivel a mai nyelvtudományban ellentmondás feszül a törvényszerűségek keresése és eredményül a manifesztációk megragadása között.[8]

2. A logikus és a nem logikus problémája a nyelvben — éspedig az ún. mindennapi nyelven kívül a költői és a tudományos nyelvben is — a legnehezebb pszichológiai, ismeretelméleti és nyelvészeti kérdések egyike. A nyelv kétségtelenül logikus, mert például az *Almát szeretnék enni* mondat helyett sohasem mondhatom: *Körtét* v. *krumplit* v. éppenséggel *almafát szeretnék enni;* s kétségtelenül nem logikus, mert az almafát és egy ügy eredménytelen kimenetelét ugyanazon rendszeren belül ugyancsak nevezhetem *almá*-nak. E helyzetet tükrözi, hogy a 'logikus' fogalma maga is kidolgozatlan. A mindennapi nyelv az ésszerűt, célszerűt nevezi logikusnak. A szemantikában egy ideje tért hódít az ún. természetes logika fogalma.[9] Ch. S. Peirce szerint a logika voltaképp a szemiotika. U. Weinreich hasonlóan szívesebben mond „szemiotikai formát" „logikai forma" helyett, hogy elkerülje — mint rámutat — a következő eredményt: némely logikai forma nem logikus. A marxista filozófusok egy része logikán dialektikát ért.[10] Tisztázatlan a 'nem logikus' és a 'pragmatikus' terjedelmi viszonya. Mindamellett adottnak vehetjük, hogy a nyelvben vannak nem logikus összefüggések legalábbis abban az alapvető értelemben, hogy n e m f e l e l n e k m e g a f o r m á l i s l o g i k a i k ö v e t k e z t e t é s s z a b á l y a i n a k. A 'nem logikus' fogalmát tanulmányomban én is ilyen értelemben használom.

[7] Mellőzve a kérdés történetének bemutatását, csupán arra utalok, hogy az évszázada érlelődő fontos elméleti felismerés ma már a nyelvészet különféle területein nélkül lözhetetlen módszertani szerepet is betölt; l. pl. В. Н. Ярцева (szerk.): Принципы и методы семантических исследований. Москва, 1976.; А. В. Бондарко: Грамматическое значение и смысл. Ленинград, 1978. főként 3—71; Antal László: A jelentés világa. Budapest, 1978.; Fónagy i. m.; Sz. Bakró-Nagy Marianne: Rekonstrukció és jelentésváltozás. NyK. 83: 29—42; M. Halle—J. Bresnan—G. A. Miller (szerk.): Linguistic Theory and Psychological Reality. MIT, 1978. Feltétlenül meg kell említeni még a következő tanulmány- és szöveggyűjteményeket a szöveg- és kommunikációkutatás területéről: ÁNyT. XI. (1976.) és XIV. (1982.); Horányi Özséb (szerk.): Kommunikáció 1—2., Budapest, 1977—78; Pléh Csaba—Terestyéni Tamás (szerk.): Beszédaktus—kommunikáció—interakció. Budapest, 1979. (a szerkesztők bevezető tanulmányával); Szépe György (szerk.): Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért. Budapest, 1979.

[8] Általános rendszerelméleti tételekkel is megegyezni látszik, hogy a determinált összefüggések kutatása a kutatás előrehaladottabb szakaszában lehetséges. Vö. Somogyi István: Bonyolult rendszerek kutatási stratégiája. Valóság, 1967/11. 11—24. A tanulmány szerint egy rendszer viselkedésének meghatározása azoknak az utaknak (gráfoknak) meghatározásában áll, amelyeken az állapotváltozások zajlanak. A megállapítás, úgy tűnik fel, megfelel annak a nyelvészeti kívánságnak, hogy a rendszer megismerése a változási folyamatok megismerése révén történjék. Vö. Г. П. Щедровицкий: «Языковое мышление» и его анализ. Вопросы Языкознания 1957/1. 56—68; P. Kiparsky: Linguistic Universals and Linguistic Change. E. Bach—R. T. Harms (szerk.): Universals in Linguistic Theory. London, New York etc., 1970. 171—202.

[9] A fogalom megjelenéséről l. Kiefer Ferenc: Irányzatok és problémák a mai jelentéstudományban. Jubileumi különlenyomat a NyK. 77. kötetéből, 53—5.

[10] Vö. Horányi Özséb: A nyelvről való gondolkodás történetének egyik állomása: Charles Sanders Peirce. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIII. (1981.): 65—90; U. Weinreich: On the Semantic Structure of Language, l. J. Greenberg (szerk.): Universals of Language. Cambridge, 1966. 142—216; E. Iljenkov: A dialektikus logika. Történeti és elméleti vázlatok. Kossuth, 1977.

2.1. Nyelvészek és logikusok egyaránt nem logikus, de legalábbis „rendellenes" összefüggéskomplexumnak tartják a poliszémiát, illetve a poliszémiához vezető jelentésváltozások folyamatait, amelyeket átfogóan metaforikus folyamatoknak lehet nevezni.[11] E ponton két összefüggő kérdés merül föl; *a)* pontosan miben állnak ezek az összefüggések és folyamatok; *b)* ha nem logikusak, hogyan lehet azokat tudományosan leírni?

A második kérdés megválaszolásával kezdem: minden további meggondolás előtt azt kell figyelembe vennünk, hogy a hibás következtetéseket is le tudjuk írni, s meg tudjuk jelölni, miben hibásak. — A metaforikus összefüggéseknek különféle közelítéseivel és leírásaival találkozunk. A tapasztalt nyelvtörténész sokszor már intuitíve tudja, hogy két jelentés összefügghet-e egymással vagy nem, s az összefüggés értelmezéséhez az ismert jelentésváltozás-tipológiák valamelyikét (a magyar nyelvészetben főként a gomboczi tipológiát), továbbá analógiákat, parafrázisokat stb. használ fel. A formális szemantikában a metaforát számos szerző — nem eléggé szerencsésen — szemantikailag összeférhetetlen nyelvi elemek kapcsolatának tekinti. A leginkább elfogadott leírásmódok egyike a halmazelméleti fogalmak és ábrák segítségével való leírás; Károly Sándor például ilyen módon tárgyalja a jelentésváltozást, illetve a poliszémiát. Weinreich a kijelentéskalkulus műveleteinek segítségével a következőképpen írja le a poliszémiát: $[(c^1 \cdot c^2)\ V\ (c^2 \cdot c^3)\ V\ (c^3 \cdot c^4) \ldots]$, ahol c = componens. T. A. van Dijk egy mély szerkezeti hasonlatból törlési műveletekkel hozza létre a metaforát és a metonímiát.[12] A fenti értelmezések és eljárások jogosultsága vitathatatlan. A nyelvészet említett módszertani ellentmondása azonban többé-kevésbé az idézett művekben is megjelenik, ti. abban a formában, hogy a szerzők a nem logikusnak, nem szabályosnak stb. tételezett jelenséget igyekeznek mégis valamilyen logikai formára hozni. Éppen ezért — nézetem szerint — adekvátabbak azok a magyarázatok, amelyeket szerzőik szövegesen — esetleg épp metaforikus kifejezések alkalmazásával — tárnak elénk, s amelyeknek nem nyelvészeti fogalomkészlete főként a pszichológiából és a filozófiából való. Gombocz, mint ismeretes, Wundt nyomán pszichológiai terminusokat alkalmazott *(asszimiláció, komplikáció* stb.). Korunk nyelvészetében is eléggé elterjedt a nyelv „hajlékonyságának", „képlékenységének" régisége ellenére is heurisztikus fogalma. W. L. Chafe „a szemantikai struktúra és a szimbolizáció eltávolodásának" folyamatáról beszél; Antal László a metaforában a denotátum szabálytalanságát látja. Trubacsov „szemantikai szinkretizmusról" és nyelvi emlékezetről, Károly Sándor „a jelentés elmozdíthatóságáról" szól; Zsilka János a metaforikus jelentést szemantikai integráció eredményeként elemzi, és a folyamatot spirálvonallal ábrázolja. Fónagy Iván (nem előzmények nélküli) pszichológiai-logikai meghatározása, amelyet vizsgálatomban alapul veszek, így hangzik: „A hasonló dolgok, többé-kevésbé analóg jelenségek azonosítása . . .", a hasonlóságnak azonosság formájában való kifejezése. Az azonosított új denotátum belépése a kognitív folyamatba a szó használati szabályainak átalakulásához vezet.[13]

[11] A szóképek közös természetére vonatkozóan l. Fónagy i. m., főként 63, 89; Kemény Gábor: Albert Henry: Métonymie et métaphore. Paris, 1971, NyK. 76: 478—83. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy egy szó jelentése kizárólag metaforizáció útján változhatna meg.

[12] Károly Sándor: Általános és magyar jelentéstan. Budapest, 1970; U. Weinreich i. m. 207; Van Dijk elméletéről és a kérdés újabb fejleményeiről l. Szabó Zoltán: A szövegnyelvészet stilisztikai jelentősége, l. uő (szerk.): A szövegnyelvészet új útjai. Kriterion, Bukarest, 1982. 83—147.

[13] Gombocz Zoltán: Képzettársulás és jelentésváltozás (Adalék a nyelv lélektanához). Összegyűjtött művei I., Budapest, 1938. 23—33; W. L. Chafe: Meaning and the Structure of Language. Chicago—London, 1971. 53—64; Antal László i. m. 106—8; О. Н. Трубачев: Этимологические исследования и лексическая семантика, l. Ярцева (szerk.), i. m. 147—9; Károly Sándor: A nyelvi produktivitás jelentősége. Nyelvészeti

2.2. Bár a pszichológusok váltig állítják: a nyelvi tevékenység agyi mechanizmusairól még alig tudunk valamit, nyelvész szemmel nézve mégis nagyon jelentősnek mutatkozik az a többlet, amely a pszichológiából a jelentéselmélethez, annak fogalmaihoz, egyebek között a metaforikus folyamatok értelmezéséhez is meríthető. Ha Freudnál kezdjük (akire Fónagy is nagymértékben támaszkodik), a memória eltolásos mechanizmusainak leírását említhetjük mindenekelőtt. Vigotszkijnál szempontunkból különösen értékes a fogalmi gondolkodás fejlődési szakaszainak elemzése, s ezzel kapcsolatban a spontán és a tudományos fogalmak eltérő tárgyi viszonyának jellemzése. Vigotszkij és Wittgenstein sokat emlegetett „közös" kifejezését alkalmazva, egy poliszemantikus szó jelentéseit nem logikailag azonos kapcsolatok fűzik össze, hanem „családi hasonlóság". Wallonnak az ún. molekuláris gondolkodással, a prekategoriális azonosítással kapcsolatos gyermeknyelvi példái a szemantika kutatóját lenyűgözhetik. Lurija és Vinogradova ismert művükben az agy reális szemantikai mezőit vizsgálták. A fiziológiai kiindulású Hebb modellje az ún. közvetítő folyamatokra kísértetiesen hasonlít egy poliszemantikus szó jelentésváltozásainak elképzelt modelljéhez. Az ugyancsak fiziológiai alapozású Singarov explicite tesz nyelvészeti kijelentéseket a feltételes reflexek „átkapcsolási" mechanizmusai és a poliszémia közötti összefüggésről. Különösen behatóan foglalkoznak a tudatos és tudattalan kognitív folyamatok és a nyelv összefüggéseivel a grúz kísérleti pszichológiai iskola kutatói: Uznadze, Natadze, Bzsalava, Ramisvili, Gerszamija és mások. Számos kísérletet folytattak kisgyermekekkel a tárgyak osztályba sorolását (pl. fű-e egy adott növény?), a besorolás tudattalan támpontjait-kritériumait és lefolyását illetően.[14] Különösebb elmélyülés nélkül is észrevehető, hogy a metaforikus folyamatokra nyelvészek által használt szakkifejezések és fél-szakkifejezések, valamint a modern pszichológia fogalmai között rokonság van. Ez azt a reményt kelti, hogy a jelentésváltozás nem logikus mechanizmusait jelenleg már le lehet írni olyan pszichológiailag releváns fogalmak felhasználásával, amelyek a nyelvtudomány számára is elérhetőek. Dolgozatom kísérlet kíván lenni ebben az irányban.[15]

2.3. Az elmondottak figyelembevételével a *szól* ige jelentéskörét olyan módon fogom feltárni, hogy az ige történetileg feltételezhető kiinduló jelentését alapul véve, a jelentésváltozás állomásait két egymáshoz legközelebb álló jelentés közé

Dolgozatok. Szeged, 169., 5—22; Zsilka János: De constructione. Történet és állapot egysége a nyelvben. Budapest, 1982., főként 35—43; Fónagy Iván i. m., főként 63, 95.

[14] S. Freud: A mindennapi élet pszichopatológiája. Budapest, 1958.; L. Sz. Vigotszkij: Gondolkodás és beszéd. Budapest, 1967., főként 133—323; H. Wallon: Válogatott tanulmányok. Gondolat, 1971., főként 174—83; A. R. Lurija—O. Sz. Vinogradova: A szemantikai rendszerek dinamikájának objektív vizsgálata, l. A. R. Lurija: Válogatott tanulmányok. Gondolat, 1975. 213—244; D. O. Hebb i. m.; Г. Х. Шингаров, i. m., főként 170—92; Dr. Molnár István (szerk.): A beállítódás pszichológiája. Budapest, 1971.; Д. И. Рамишвили (szerk.): Психология речи и некоторые вопросы психолингвистики, Тбилиси, 1979.

[15] Itt említem meg: a szakemberek elemzései szerint a szemantikai, grammatikai vagy egyéb „átkapcsolások", „vágányváltások" lehetnek nyelvileg kifogástalanok, de lehetnek nyelvhelyességi szempontból helytelenek is. Továbbmenve: a nyelvileg kifogástalan átkapcsolások is okozhatnak megértési zavart vagy egyéb zökkenőt a beszélő közösség életében. Ladó László (Magyar Tudomány. 1982/8—9. 671) szerint a *töltőtoll, áruház* szavak utótagja egy ideig gátolta a jelölt tárgyak célszerű alakjának, szerkezetének kifejlesztését. Hasonló példákat már Sapir és Whorf hoztak fel. Hozzá kell fűzni: logikailag kifogástalan konklúziók követése is lehet cselekvésnek ostobaság. A nagyon érdekes, ugyanakkor szerteágazó kérdéskör különböző aspektusaihoz l. Buda Béla és Kelemen János tanulmányait az anyanyelvi oktatás korszerűsítésének problémáiról: Szépe György (szerk.), i. m.; Szende Tamás: A szó válsága. Gondolat, 1979.; Grétsy László: Kentaur-mondatok. Magyar Sajtó, 1980/9.; Lőrincze Lajos: Emberközpontú nyelvművelés. Budapest, 1980., főként 7—60.

iktatott „ha ... akkor" formájú hibás következtetéssel érem el. A hibás következtetés eszerint a szokásos nyilak — a hagyományos terminológia vonatkozásában pedig az „asszociáljuk", „azonosítjuk", „átmegy" stb. elnevezések — helyét foglalja el. Jelentősége nem pusztán formális: pszichológiai is; bár eléggé bonyolult feladat volna eldönteni, hogy a beszélő valóban tesz-e hasonló következtetést. Az általam rekonstruált hibás következtetések mindenesetre csupán reprezentatív értékűek. Alapjuk egyrészt az, hogy a beszélő kétségkívül következtetések útján jut el valamely tárgy azonosításához; másrészt, következtetéseiben jelen vannak a mindennapi gondolatfűzésnek a lélektan és a logika által többé-kevésbé máris feltárt jellegzetes, a logika szabályaitól eltérő lépései is (bár nem tudni, hogy ezek mikor mennyire felelnek meg egy adott kor vagy személy valóságos ismeretszintjének, illetve, hogy mikor mennyire tudatosak vagy tudattalanok).[16]

3. A *szól* ige a *szó* tő *-l* képzős származéka. A tő eredetére nézve ugor kori átvétel a törökből. A török megfelelők 'szó, beszéd', 'történet', 'hír', 'üzenet', 'hírnév', az obi-ugor megfelelők 'hang', 'szó, beszéd', 'kiáltás', 'ima', 'énekhang', 'dallam' jelentésűek.[17] A történeti adatok lehetővé teszik, hogy a szemantikai elemzést egy történetileg is valószínűsíthető (nemcsak szemantikailag kikövetkeztetett) kiinduló jelentésből indítsuk. Megfigyelhető, hogy a *szó, szól* szavaknak egyetlen jelentése vonul végig e szavak egész történetén, s ez a jelentés a magyar adatokra mennyiségileg is rányomja bélyegét: 'beszédbeli megnyilatkozás során hallható szöveg', illetve 'beszédben megnyilatkozik'. A mai magyar nyelvben a nem specifikált *szó, szól* a mai napig is csak verbális megnyilatkozásra (vagy társalgásra, annak szövegére, illetve aktusára) utalhat, vö. *Szavak hallatszottak; Szóltak.* Szerencsés eset, hogy a történeti adatok által mutatott és a szemantikailag rekonstruálható kiinduló jelentés — az utóbbi érvényességének az alábbi elemzésben kell igazolódnia — egybeesik.

Az '[ember] a beszéd egy hosszabb vagy rövidebb aktusában megnyilatkozik' jelentésű, kiinduló *szól* igét konkrét, komplex *szól*-nak nevezem. Alább ennek jellemzése, majd fejleményeinek levezetése következik a korábban megjelölt szempontok és módszer szerint.

I. A konkrét, komplex *szól* és „jelentésen belüli mód osulásai".

A *szól* ige kiválasztásával teremtődött helyzet abban is rendkívül szerencsés, hogy ezúttal az ige kiinduló jelentése mint a „nyelvi világkép" (a nyelvi jelentésrendszer) eleme

[16] Az újabb történeti korokra vonatkozóan teljesen meggyőző állítás, hogy a beszélőknek a nyelvi szimbolizációhoz való viszonya változik: a különféle kódok (és szerepek) egyre tudatosabbá válnak. Vö. A. Gehlen: Az ember. Természete és helye a világban. Budapest, 1976., főként 402—16; М. В. Попович: Философские вопросы семантики, Киев, 1975., főként 203—9. A beszélő egyre inkább tudja, hogy egy-egy átvitt jelentésű szó használatával valami nem reálisat, valami játékosat, valami fantasztikusat is mond.

[17] L. MSzFgrE.; TESz. A főnév első biztos adata az Ómagyar Mária-siralomból való, jelentése 'valaki által mondottak, valaki szavai'. A TESz. a szó 'hang', 'beszéd', 'szó' (egység), 'beszélgetés' jelentéseit tartja ősi örökségnek. A *szól* ige nagyobb mennyiségben a Jókai-kódextől kezdve fordul elő. Az adatokban a XVI. sz. elejéig túlnyomórészt verbális aktust jelent (direkt formában vagy stilizáltan, pl. *szól szám).* Jelentéséről és grammatikai szerkezetéről l. E. Abaffy Erzsébet: A mondást, közlést jelentő igék szerkezete a XVI. században. MNy. 78: 153—9. A kódexirodalomban a latin megfelelő túlnyomórészt *loquor.* Ugyanitt megtalálható a LOQUOR — DICO kettősségnek megfelelő *szól — mond* kettősség (vö. Keresztes László: A beszélést és gondolkodást jelentő igék az obi-ugor nyelvekben, NyK. 69: 245—82); méghozzá nemegyszer *szól* szerepel ott is, ahol ma inkább *beszél*-t mondanánk. De néha *szól* áll a mai *mond*-nak megfelelő helyen is.

— eltérően attól a helyzettől, ha pl. a *szónokol* vagy a *kiabál* igét elemeznénk — találkozik tudományos világképünk fontos elemével, a lélektani értelemben vett 'beszédcselekvés' fogalmával. A *szól* I. tudniillik az egyes kommunikatív aktusokról ad számot; ugyanazokat az eseményeket jelöli ki, amelyeket a pszichológia beszédben végzett valóságos cselekvési aktusoknak tekint.[18] Így legalábbis rögtön az elején nem merül föl — ismert nehézségeivel együtt — a jelentés komponenciális elemzésének szükséglete. (A későbbiekben külön analízis nélkül is látni fogjuk, miként hajlik el — a tudományos fogalommal különben sem azonosítható — nyelvi jelentés alakulása attól a struktúrától, amelyben az emberi beszéd a tudomány mai állása szerint a valóság szerkezetében helyet foglal. Viszont — hozzá kell tenni — ez a szétágazás a komponenciális elemzésnek legalábbis rendelkezésre álló eszközeivel nem is volna követhető.)

Példák a *szól* I.-re: *Péter mindig kedvesen szól a húgához; Figyeljetek! — szólt Péter; Látom, Mária is akar szólni! Az előadó az előzményekről csak röviden szólt;* stb. Az I. szemantikai alkatát mindenekelőtt kiegészítői nyilvánítják ki: gyakori idézet-kiegészítője, (többé vagy kevésbé minden történeti korszakban korlátozott) tárgya, a beszélés különféle aspektusait gazdagon kifejező határozói vonzatai és jellemző határozói (melyek közül nemegy egészen korai): *vkinek, vkihez, vkivel, vmihez, vmiről, vhogyan, vmennyit* stb. E jegyek a karakterisztikus tevékenység kiemelésére és tetszőlegesen részletező megjelenítésére alkalmas *szól* igét írják körül. Bináris jegyekkel nem jellemezhető, olyan ige áll előttünk, amely kb. annak megfelelően viszonyul más beszélés- és cselekvésigékhez, ahogyan a beszélést magát a mindennapi életben felfogjuk (tudásunk, tapasztalataink, céljaink alapján). (Ez semmiképp sem jelenti az ige egyetlen nyelvrétegbe való besorolását; a *szól* I. pl. lehet közömbös, népies és választékos színezetű is. Tudományos szakszóvá azonban a *beszél* vált. Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy a beszédcselekvés tudományos fogalmához olyan szempontból a *szól* I. áll közelebb, hogy többnyire a legmindennapibb beszédcselekvésekre, a legfeljebb néhány mondatból álló megnyilatkozásokra alkalmazzuk.) Az említett rendszertani hely által való meghatározottság, ezzel együtt a cselekvés alkalomhoz illő sokoldalú konkretizációjának lehetősége értelmében nevezem a *szól* I.-et konkrétnak és komplexnek.[19]

Mivel a nyelvhasználatban nem fejeződik ki minden egyes esetben a teljes szemantikai struktúra, az alkalmazás során a komplexum tényezőinek (cselekvő, partner, tárgy stb.) olyan csoportosulásai jönnek létre, amelyek helyzeti energiák forrásai, s jelentésváltozás kezdeményeinek tekinthetők. A *vki ellen* vagy *vki mellett* határozó például a mai napig lehet a komplex *szól*-nak ugyanolyan jelentéstartó aktualizálója, mint a *vkihez* vagy a *vmiről*. Feltehetjük azonban, hogy a különféle tényezők hatására memorizált *vki ellen* vagy *mellett szólni* kifejezés jelentésváltozás elindítója, kezdőpontja lett.

Mint az előbbi példa is érzékelteti, a *szól* jelentéskörében indokolt különbséget tenni a kiinduló jelentés típusos, „jelentésen belüli" módosulásai és a jelentés megváltozása között. Jelentésen belüli módosulásról beszélek, ha a kiinduló helyzethez képest manifeszt (strukturálisan megnyilvánuló) — az igenemet nem érintő — eltolódás következik be a jelentésben, de az új jelentés implikálja a kiinduló jelentést. A *szól* aktív jellegének megváltozását jelentésváltozásnak tekintem akkor is, ha a jelentésből következik, hogy beszédbeli megnyilatkozás történt. Jelentésváltozásról

[18] A beszédbeli megnyilatkozás elemi aktusának mint cselekvés-szerkezetnek — ti. a cselekvés pszichológiájának fogalmaiban való — elemzése a legkövetkezetesebben a Vigotszkij-iskola munkásságában található meg. Úgy tűnik fel, az Austintól származó beszédaktus-elmélet sajátos, nem pszichológiai fogalmaival ugyanazt a tárgyat közelíti meg.

[19] A beszélésigék jelentős részének nincsenek meg a fenti tulajdonságai, vö. Molnár Ilona i. m. 1974. 305—6.

beszélek továbbá, ha a kiinduló és az új jelentés között kizáró viszony van: az új jelentésből következik, hogy a jelölt esemény nem foglal magában beszédbeli megnyilatkozást. A logika szabályainak megsértése már a módosulásokban kimutatható.

Alább a *szól* I. legfontosabb módosult változatait mutatom be. Mégpedig először szövegesen igyekszem megadni a módosult jelentést, és példákat sorolok fel rá. Majd a módosult jelentés strukturális és — a bevezetett szempontok szerinti — logikai elemzése következik.

a) '[Ember] egyáltalán megnyilatkozik beszédben, nem hallgat'. Pl.: *Nem jól hallottam, te szóltál? — Én szóltam! Péter nem szólt, csak mutogatott; Szólt valaki, vagy az ág reccsent?*; stb.

Az *a)* a beszélés előfordulásának, illetve ezt jelző hallhatóságának absztrakciója. Mint ilyen oppozíció-jellegű viszonyokba kerül. Vö. főként: *szól—hallgat* 'nem beszél', míg a komplex *szól* és a 'nem beszél' nem zárja ki egymást (a komplex *szól* eseteiben a beszédszüneteken kívül még akár a cselekvés hosszabb szüneteit is figyelmen kívül hagyhatjuk, pl. *Az előadó az ifjúság problémáiról szólt* [nem fontos, hogy közben tíz percre kihívták]. Az *a)*-ra az alanyon kívül más körülménynek vagy a mondott szövegnek a konkretizációja nem jellemző, s inadekvát is lehet; fölöslegesen bőkezű pl. a válasz itt: *Szólt valaki, vagy az ág reccsent? — Péter szólt Évához.*

Az *a)* implikációi lefedik a kiinduló jelentés teljes komplexumát abban az értelemben, hogy *a)* megengedi a *szól* I. bármely esetét. Másrészt, a kiinduló jelentésből is következik *a)*. De a két jelentés nem azonos. Ennek kimutatására előre kell bocsátani, hogy a *szól* I. komplexuma belsőleg ellentmondásos struktúra; például, mint láttuk, a *valaki ellen szól* és a *valaki mellett szól* egyaránt lehetnek az I. esetei, de ugyanabban a vonatkozásban egyszerre nem. A *szól* I. tehát elméletileg is e s e t e k b ő l épül föl. Mármost a *szól* I. bármely esetéből következik az *a)* jelentés, de az *a)* jelentésből nem vezethető le az I. egyetlen esete sem, csupán az, hogy egy — bármely, talán még sohasem tapasztalt — esete érvényes.

A kiinduló és a módosult jelentés viszonya ezúttal nem késztet arra, hogy logikai szempontból tovább elemezzük, ugyanis egy más típusú összefüggésre emlékeztet: a konkrét és az elvont filozófiai viszonyának dialektikájára. Elhamarkodott dolog volna azonban a fenti összefüggéseket közvetlenül a nyelv dialektikája megjelenésének tekinteni (l. még alább).[20]

b) '[Ember] élőszóban minősítőleg, rendszerint rosszallóan reagál valamire'. Pl.: *A tanár látta, hogy Mari kifestette a száját, de nem szólt semmit; Apám mindenért szól!; Ne törődj azzal, mit szólnak majd az emberek!*; stb. A jelentést a rosszallás explicit leírásából eredeztethetjük, annak eufemisztikus vagy a közömbösebb fogalmazást célzó rövidítéseként. Hogy ez a *szól* csak a *b)* típusú aktust jelöli, mutatja, hogy például a szájkifestésre nem reagáló tanár egyéb tartalmú megnyilatkozását a fenti példamondat nem zárja ki. A *szól* I. és a *b)* tehát nem azonos. Próbáljuk megkeresni, hogy a bekövetkezett azonosítás (mindkét jelentést a *szól* képviseli) milyen elv alapján történt. Rosszallását az ember többféleképpen kifejezheti; nevezetesen a *b)* esetében a szólás a rosszallás módja, eszköze.

[20] Itt és a továbbiakban felmerül a következő kérdés is: miután kimutattuk a kinduló és az új jelentés közötti strukturális különbséget (más-más vonzatkör stb.), nem dőlt-e el máris, hogy a két jelentés nem azonos? Nézetem szerint abban a vizsgálati összefüggésben, hogy milyen mechanizmusok útján történik a jelentésváltozás, nem. Egy jelentés használatát, mint utaltam rá, ezúttal úgy fogom fel, mint egy a valóság valamely részletére vonatkozó ítéletet: „Ez a valami, amit ez az ember most csinál: *szólás*"; „Ez a valami, amit most ez a csengő csinál, szintén: *szólás*"; stb. A vonzatkör ekkor nem tekinthető a nominatív kifejezés részének; más szóval, a jelentés strukturális átalakulása mintegy utólag megy végbe.

Ennek alapján a *szól* I. és a *b)* között a következő hibás tétel rekonstruálható: „Valamely cselekvés azonos végrehajtásának módjával". Következtetés formájában:

„Ha *szól* I. megfelelhet szóbeli rosszallásnak, már pedig így van (pl. *Ezt rosszul tetted — szólt Péter)*, akkor 'szóbelileg rosszall' lehet a.m. *szól.* (Ha pedig lehet, akkor legyen!)"[21] Ugyanakkor elmélkedhetünk: valóban mi is a különbség „rosszallva szól" és „szólva rosszall" között; miért lehet elfogadható vagy éppenséggel hasznos a beszélők számára a két jelentésárnyalat együttélése? Végső soron — meglehet — azért, mert a beszélők sejtik: ez az összefüggés sem nem örök, sem nem egyedül való, és e b b e n u g y a n o l y a n, mint a kiinduló feltétel — „a *szól* I. megfelelhet szóbeli rosszallásnak" — volt? Figyelemreméltó, hogy a rekonstruált elvet — a cselekvés és módja azonosítását — a nyelv más esetekben is alkalmazza *(poharaz, szemez, súg az iskolában* stb.), de messzemenően nem következetesen; sőt az utóbbi eljárás nem is volna lehetséges. Az elv rendszertelen követése a nyelv további formális ellentmondása. De a rendszeres követés l e h e t e t l e n s é g e már a formális logika kompetenciáján túlmenő, dialektikai probléma részének látszik.

c) '[Ember] előszóban akaratlagos figyelmeztető akciót hajt végre'. Pl.: *Szólj, ha elég!; Amikor verekedés tört ki, szóltam a rendőrnek; Szóljak Péternek?;* stb. A *Szól a rendőrnek* mint a *c)* alá tartozó mondat nem érvényes arra az esetre, ha valaki közlekedés tájékoztatást kér a rendőrtől, noha valamit akkor is szól neki. A *c)*-ből tehát következik, hogy I. valamely esete érvényes, de az nem lehet bármelyik. — Feltehető, hogy a *c)* az explicit *Szól valaki mellett, valaki érdekében, valamilyen ügyben, céllal* kifejezések révén jött létre. Az eufemizáló tendenccia működésére mutat, hogy a *szól c)* némelykor a nyersebb *rászól* szinonimája: ha egy gyermek tép virágokat a parkban, *Szólj rá!*-t, ha egy felnőtt, *Szólj neki!*-t mondunk.

A kiinduló és a *c)* jelentés összefüggése lényegében ugyanúgy értelmezhető, mint az előző esetben: a cselekvés a cselekvés módjának megnevezésével jelöltetik.[22]

A II.-től kezdődően a konkrét, komplex *szól* jelentés v á l t o z á s á n a k állomásait tekintem át.

II. '[Ember] írásban, írásműben verbálisan megnyilatkozik'. Pl.: *Erről a kérdésről a következő fejezetben szólok; A versben a költő öccséhez szól;* stb. A *szól* II. a konkrét, komp-

[21] A mindennapi jellegű redukció élő példáit az iskolai logika-tankönyvek elmarasztalt feladat-megoldásai között már megtalálhatjuk. Továbbmenve, vö. a következő egyenlősítést: „Ha Kovács Péter a zenekar legfiatalabb tagja, akkor *a zenekar legfiatalabb tagja* a. m. *Kovács Péter.*" Valójában *Kovács Péter* és leírása nem tekinthető ekvivalensnek. Az ismert logikai antinómiára utaló példával arra is szeretnék rámutatni, hogy a *szól* ige használatának nem logikus vonásait milyen logikai problémával hozom összefüggésbe (anélkül, hogy a nyelvi és a logikai problémát együtt kívánnám elemezni). A kérdéshez l. Altricher Ferenc: Buridan és a név-reláció antinómiája. ÁNyT. XIII. 5—34, főként 7—11.

[22] Mintegy az I. függelékeként arra a kérdésre kell választ adnunk: vajon az állathangot jelölő *szól* nem a konkrét, komplex *szól* egyszerű kiterjesztése-e az állatokra, vö.: *Regélni, rekegni, békáúl szóllani Kurittyolni* (Takáts R.: Told. L. r., 1795 kör., az Akadémiai Nagyszótár adattárából). Ezt ,mint látjuk, nem lehet kizárni. De két meggondolás alapján valószínűbb, hogy a *szól* I. állathangra való átvitelét megelőzik az emberre vonatkozó egyes eltolódott jelentések. 1. Közvetlen kiterjesztés esetén a *szó, szól* feltehetőleg azokkal az állatokkal kerülne kapcsolatba, amelyek az emberrel a leggyakrabban „szólnak". Azonban a *kutyaszó, macskaszó, lószó, kecskeszó* stb. nagyon szokatlan. Ellenben a *kakukkszó, pacsirtaszó, tücsökszó* azt mutatják, hogy az ember az állatot hangja szempontjából inkább jellegzetes hangot — olykor tevékenységébe beépülő jelet — kibocsátó lényként, mint kommunikáló partnerként fogja fel (vö. még *kakasszó, szól a puli).* 2. Közvetlen kiterjesztés esetén a hangadás tartama (és távolsága?) feltehetőleg közömbös volna. Azonban a *szó, szól* szavakat zömmel a tartós vagy ismétlődő, illetve távoli jelként értelmezhető állathangokra alkalmazzuk.

lex *szól* következménye (létrejöttéhez az ige egyetlen más jelentését sem kell közvetítő ként feltennünk). Az I., *a), b), c),* valamint a II. együttélésében a II. által tagadva van, hogy: 1. a szólás a beszédszervek használata, 2. a *szól* használatának elegendő feltétele már a beszéd felhangzásának érzékelése is anélkül, hogy részleteit ismernénk (vö. *a)*). Ellenkezőleg, a beszédszervek működésének elejtése miatt figyelmünk most csakis nem hallható dolgokra irányulhat.[23]

A fentiek értelmében a *szól* I.-től a *szól* II.-höz vezető hibás következtetés:

„Az írásbeliség ténye azt mutatja, hogy a *szól* I. lényege: valaki egy nyelv szabályai szerint megnyilatkozik. Az utóbbinak pedig megfelelhet írás is. Eszerint a dolgok lényegét tekintve 'egy nyelv szabályai szerint írásban megnyilatkozni' lehet a.m. *szólni.*"

Megfigyelhetjük: az ige jelentésének a beszédhang nélkül zajló cselekvések „vágányára" való áttolódása azon az áron valósult meg, hogy a 'hangosság' mint lényegi vonás ellentmondásba került az 'egy nyelv szabályai szerinti megnyilatkozás'-sal mint lényegi vonással. Ez alighanem úgy történhetett meg, hogy e két vonás a *szól* I.-ben még egységként, összenőtt komplexumként értődött, mint viszony még nem jelent meg a nyelvtudatban. Felteszem, hogy hasonló komplexumok a jelentésváltozás további menetében is szerepet játszanak.

III. '[Némely állat] jellemző figyelemkeltő hangját hallatja'. Pl.: *Szól a csalogány; Szál a kakas; Szól a tücsök;* stb. Már a példák is figyelmeztetnek rá, hogy a kifejezés formailag jelentősen leszűkült. Ennek magyarázatát nézetem szerint elsősorban nem valóságbeli körülményekben kell keresnünk (pl. az állatok „beszédének" korlátozott voltában), hanem abban, hogy a *szól* III.-ban egy absztrakció folytatódik, ti. az, amely a hangzóságot elvonatkoztatja a megnyilatkozás konkrét értelmes részekre tagolt voltától és más konkrét körülményeitől. A hibás következtetésnek így a III.-hoz legközelebb álló *a)*-ból kell folynia:

„Ha *szól* lehet a.m. 'ember nem hallgat', függetlenül minden konkrét beszédrészlet érzékelhetőségétől, akkor mindegy, vannak-e ilyen beszédrészletek egyáltalán. S ha ez mindegy, akkor más — nem beszélő, de szervezetükből hangot adó — lények is *szól*hatnak".

A III. előzményéhez képest tagadja az emberi jelleget; illetve, csupán annyiban őrzi, hogy főleg az emberi beszédszervekhez hasonló szervek adta hangokra érvényes; s talán abban is, hogy az állat jellemző, figyelemkeltő, jelszerű hangjára vonatkozik. Azonban nincsen kiterjesztve e kategória egészére. — A *szól* III.-tól megkülönböztetendő a megszemélyesített állatok beszéltetése (főként mesében), pl. *Én nem félek! — szólt büszkén a nyúl.*

A *szól* II. és III. sorrendjének nincs elvi jelentősége.

IV. '[Tárgy: hangszer vagy jellemző figyelemkeltő hanggal működő eszköz] hangot ad'. Pl.: *Valahol szájharmonika szól; Szólnak a harangok délre; Nekünk szól a csengő; Nagyot szólt a puska;* stb. Annak ellenére, hogy élettelen tárgyakat érint, a *szól* IV. struktúrája láthatóan emberiesebb, mint a *szól* III.-é; nagyobb számban jelennek meg a vonzatok *(vmihez, vmire, vkinek* stb.). Ennek magyarázatát alább próbálom megadni.

A *szól* IV.-et a *szól* III. folytatásaként értelmezem. Az átvezető hibás következtetés:

„Ha az emberi szóbeliség kritériumát el lehetett ejteni, és át lehetett térni a kibocsátott hang jellegzetes, figyelemkeltő voltának kritériumára, már pedig a III.-ban

[23] Felmerül a kérdés: az általam megállapított jelentésviszonyok vajon nem egy meghatározott jelentéssorrend függvényei-e; akkor pedig realitásuk valószínűsége csökken. Ez a szubjektív mozzanat kétségtelenül fönnáll. De az egymásból egy bizonyos sorrendben levezetett jelentések együttélése kétségtelen. így logikai viszonyaik részben függetlenek a sorrendtől. (S a sorrend megállapításának is vannak objektív támpontjai.)

lehetett, akkor mindegy, milyen forrásból jön a hang, ha jellegzetes, figyelemkeltő. A hangszerek és egyes más eszközök ilyen hangot adnak, ezért *szólnak*."

E ponton már arra is érdemes felfigyelni, azaz visszatekinteni, hogy a későbbi fejlemény — most a IV. — elejt egy olyan mozzanatot, amely az előző fejleményt segített létrehívni, ti. az emberi beszédszervekhez való hasonlóság mozzanatát. E lépést azonban a nyelv visszamenőleg nem korrigálja, s a *szól* III. és IV. együtt él tovább. Így a *szól* jelentéskörében ellentmondások rendszere bontakozik ki.

Amint az állathangok gyakran valami emberileg fontos dolog jeleként értelmeztetnek, hasonlóképp a szóló eszközöket emberileg fontos célokra megszólaltatják. Eszközök megszólaltatása mintegy az ember másodlagos beszéde. Feltevésem szerint ezen alapul, hogy a *szól* I. vonzatai átjönnek a szól IV.-hez. Újabb ellentmondás: a *szól* IV. onnan veszi vonzatait, ahonnan létrejöttével szinte minden olyan elemet kiejtett, amely ott a vonzatokat indokolta. Számolni kell emellett más rokon jelentésű és funkciójú igék *(jelez, hív* stb.) kiegészítőinek belépésével is. Igaz, a *szól* I.—IV. ellentmondásossága ellenére is egy új, nyelvileg releváns fogalmat látszik körülírni: a közlést. Ez az értékes nyelvi találmány azonban ugyancsak nem érvényesül következetesen (vö. *Pipa szól; Ágyú szól),* s a folyamatot végül is a kommunikáló hangkikapcsolásának mozzanata dönti el és — mint látni fogjuk — viszi tovább.

V. '[Hangadásra nem hivatott tárgy] figyelemkeltő hangot ad'. Pl.: *Jó nagyot szólt a léggömb, amikor kipukkadt!* Előzménye a *szól* IV. Az átvezető hibás következtetés:

„Ha lehetséges volt, hogy bizonyos tárgyak *szólnak,* amikor figyelemkeltő hangot adnak, már pedig a IV.-ben így volt, akkor egyéb tárgy is *szól*-hat, ha figyelemkeltő hangot ad."

A *szól* V. teljes mértékben függetlenedett a hang nyelvszerűségtől, jelszerűségtől, hivatásszerűségtől: szólásnak minősül az a hang, ti. a zaj, amelyet korábban oly fontos volt a szólástól elkülöníteni! Az I.—III.—IV.-ben fennforgó kritériumkomplexumból most a 'figyelemkeltés' mozzanata kiválik ,önállósul (kifejletét a VII.-ben látjuk).

VI. '[Olyan hang, amelynek forrásáról mondható, hogy szól], figyelemkeltően hangzik'. Pl.: *Az előbb valaki más beszélt, de most ugyanaz a hang* [ember] *szól; Szól a zene* [zenekar, hangszerek]; *Szól a fürj hangja* [a fürj]; stb. A VI. a *szól* jelentésváltozásának az a fordulópontszerű állomása, amelyen és amely után az aktív igéből fokról fokra mediálissá váló ige mediális jellege mintegy igazolódik: az alany már nem a hangforrás, hanem maga a hang. *A hang szól:* tautológia.[24] A VI. több előzményt foglal össze. A hozzá vezető hibás következtetés:

„Ha nemcsak élőlény, hanem bármily fizikai tárgy is *szól*-hat, pusztán azért mert fülünkre figyelemkeltően hat, már pedig így van, akkor 'fülünkre figyelekeltően hat' lehet a.m. *szól.* Némely hang így hat fülünkre, ezért *szól*-hat."

VII. '[A valódi hangforrások bármily közvetítésű áttétele] fülünkre figyelemkeltően hat'. Pl.: *Nagyot szólt az ütés; Szól a falu vidém zaja; Pezsgett a szív, szólott a hegy* [szüretkor] (Gyulai P.: Költ. 88., az Akadémiai Nagyszótár adattárából); stb. Ezzel a fokozattal kívánom jelezni a VI. olyan kiteljesedését, amikor az alany szemantikai szóródása már igen nagy lehet, és kiszámíthatatlan. Azonban — a II. kivételével — mind ez ideig hangos eseményekről volt szó. A továbbiakban a *szól* e tekintetben jelentősen átalakul.

[24] Apró adalék a tárgyas szerkezetek jelentéstanához: ha az *A rigó szól* és *A fütty* [a rigó füttye] *szól* egyaránt érvényes, *A fütty szól* pedig a. m. '[a fütty(öt)] hallható v. hallom', akkor a *Hallom a füttyöt* mellett érvényes lehet a *Hallom a rigót* is. A *Hallom, hogy szól valami* pedig tautológiát rejt magában. Az utóbbi azonban valóban csak rejtett logikai lehetőség; a nyelvhasználatban a nem tautologikus esetek serege valósul meg, pl. *Olyan halkan szólt a zene, hogy nem is hallottam.*

VIII. '[Írásmű] valamilyen tartalmat közvetít'. Pl. *A regény Rembrandt életéről szól; A levél arról szól, hogy . . .*; stb. A VIII. a II. és a mediális fordulat együtteséből vezethető le. Az előzmények és közötte ilyen hibás következtetés rekonstruálható:

„Ha az ember *szól*-hat írásban is, másrészt "bármi" *szól*-hat, amennyiben fülünkre figyelemkeltően hat, akkor az ember hangos szavai *szól*-hatnak, a hangos szavaknak pedig megfelelhetnek írott szavak, így az írott szavak is *szól*-hatnak. Azaz egy írásmű, bár nem hangos, *szól*-hat."

Megfigyelhetjük: a következtetés ellentmondó fogalmak — 'hangos' és 'nem hangos' — alkalmazásával jött létre. Elemzésem szerint ennek az ellentmondásnak köszönhető a jelentésváltozás következő lépéseként feltüntetett jelentés.

IX. '[Közlemény, szöveg] függetlenül hangzó vagy nem hangzó formájától valamilyen nyelvi formával, valamilyen tárggyal vagy tartalommal bír'. A *Hogy szól a mondat?* a.m. 'Mi a mondat pontos nyelvi formája?'. L. még: *Írd meg nekem pontosan, hogy szól a hőtan három fő tétele; A mese a farkasról szól; A beszámoló főleg arról szólt, hogy . . .*; stb. Mint látjuk, a *szól* itt már akkor sem utal hangra, ha az alany jelölte dolog valójában hangzik. Következtetés formájában:

„Ha a hangosság hol fontos volt, hol nem volt fontos, a közlemény mindenképpen *szól*-hatott, akkor egy közlemény *szól*-hat, bármi is a helyzet hangzóságát illetően".

X. '[Tény, esemény] valamilyen értelmet hordoz, bizonyít valamit'. Pl.: *A tények ellene szólnak; Ami történt, amellett szól, hogy . . .*; stb. A X. a IX.-ből így folyik:

„Amikor egy közlemény tényekre, eseményekre hivatkozva bizonyít valamit, a hivatkozott tényekről, eseményekről méginkább elmondhatjuk, hogy bizonyítják azt a valamit. Ha a 'bizonyít' egy közlemény esetében lehet a.m. *szól*, már pedig a IX. értelmében ez lehetséges, akkor a hivatkozott bizonyító tények, események méginkább *szól*-hatnak'.

A IX.—X. az a fokozat, amelyen a hangosság és a hangtalanság ellentmondása megszűnt, neutralizálódott. Mint a következő jelentés mutatja, a neutralizáció alapjában véve a 'részesítés' (benefactive) jelentés irányában történik.

XI. '[Sokféle dolog] valakinek szánva van, kedvére történik vagy valakihez, valahova irányul'. A *szól* ezen a ponton valósággal újjászületik. Egyrészt előfordulnak a jelentésváltozás korábbi állomásaira emlékeztető, de a 'hangzóság' fogalmától függetlenné vált fejlemények, pl. *Vajon kinek szól ez a fütty az ablak alatt? Kinek szól?* itt a.m. 'ki a címzett, kinek szánják'. Másrészt eddig nem létezett összefüggések is jönnek létre, pl. *A sorozat a verskedvelőknek szól; a csomag Szegedre szól; A grimasz neked szólt;* stb. Az átvezető hibás következtetés:

„Ha »bármi« — fizikai tárgy, elvont dolog, cselekvés, szöveg stb. — *szól*-hat, másrészt *szól* lehet a.m. 'valami történik valaki, valami kedvére, számára, felé stb.', márpedig az előzmények szerint így van, akkor 'fizikai tárgy stb. valakinek szánva van stb.' lehet a.m. *szól*."

Az ige vonzatainak alakulására itt érdemes újra visszatekinteni. Bár lehetetlen megállapítani, melyik jelentés az, ahol az irányulást kifejező vonzatok még a *szól* eredeti kiegészítőinek tekinthetők, s hol kell föltétlenül számítani már más igék hatására is, a XI. és egyes korábbi jelentések között alighanem a legfontosabb kapocs az irányulást kifejező vonzatok. (Vö. főként I., II., IV., X.) Sőt, mint láttuk s látni fogjuk, a változás utolsó stádiumaiban a *szól* maga veszi föl az irányulásjelentést, valószínűleg előbb a szociális érintkezés vonatkozásában, majd időviszonyok kifejezésére (vö. *egy életre szóló barátság; egész életre szóló károsodás; századokra szóló építmény)* és a fizikai irányulás vonatkozásában is.

A XII.-ként elemzett jelentésben a *szól* a tárgyról fizikai értelemben mondott *irányul, vezet valahova* szinonimája. Pl.: *Az ablak a folyosóra szól; Nem tudom megállapí-*

tani, hogy a sok drót közül melyik hova szól; stb. A jelentésváltozás következetes végigviteléről — hogy tehát a *szól* valamiféle általános irányjelölő igévé vált volna — természetesen most sem beszélhetünk.

Arra sincs alapunk, hogy az irányulásjelentést a *szól* legelvontabb, az I.—XII.-t átfogó jelentésének tekintsük. Vö. főként a III., V., VII., VIII., IX. jelentést, amelyekre az irányjelentés nem jellemző vagy egyesen idegen is tőlük.

Talán mondanom sem kell, hogy a követett folyamatnak még több kisebb vagy nagyobb jelentőségű elágazása élt vagy él, s a fenti szakaszok még egyenként is felbonthatók volnának kisebb lépésekre. A folyamat logikai összefüggéseinek vizsgálata további bonyolult, de nagyon tanulságos feladatnak ígérkezik. — Végül a folyamat kronológiai oldaláról: ilyen irányú külön vizsgálat nélkül adataim arra engednek következtetni, hogy az I.—V. szakasz nagyobb arányú kibontakozása előbb következett be (kb. a XVII. sz.-tól), mint a további szakaszoké. Úgy tűnik fel, a VI.—XII. jelentésben az igét igazán szabadon csak a XIX. sz.-tól használták.[25]

4. A fenti vizsgálat arra alkalmas, hogy néhány szemantikai problémának egyik vagy másik megoldását kínálja célravezetőbb útként, tegye valószínűbbé.

a) Észre kell vennünk, hogy a *szól* ige jelentésváltozásának lépéseit nemcsak a logika által feltárt antinómiáknak vagy következtetési hibáknak feleltethetjük meg, nemcsak negatíve jellemezhetjük, hanem a mindennapi gondolatfűzés némely mechanizmusának, valóságos pszichikus műveleteknek is. Mindkét irányú rokonság arra mutat, hogy jó úton járunk, amikor a jelentésváltozást alapjában véve sajátos szerkezetű következtetések sorozataként kívánjuk kibontani. — Ha bebizonyosodik, hogy a jelentésváltozás olyan logikai mintát követ, amely mind makro-, mind mikroszkopikusabb jelenségeket képes magyarázni — pl. a tudomány paradigmaváltásait ugyanúgy, mint kisebb léptékű eltolásos-konverziós jelenségeket —, ha mindezeket az emberre jellemző egyfajta megismerési mód megnyilvánulásaiként tekinthetjük ,s ezt okkal remélhetjük, akkor a metaforizáció minden egyes esetében nem szükséges feltennünk „mágikus cselekedet metaforává alakulását", mindmegannyi visszatérést archaikus, paleologikus elképzelésekhez.[26]

b) A poliszemantikus szó teljes jelentéskörét átfogó „alapjelentés" vitatott kérdésében a formális szemantikusok érthető módon szívesen vennék, ha egy szó jelentéseit egyetlen centrális jelentés kiterjesztéseként lehetne leírni. Mások különböző meggondolásokból tagadják ezt a lehetőséget. A fenti elemzés során a *szól*-ban semmi „törekvés" nem mutatkozott arra, hogy jelentéstartó legyen, noha a jelentésváltozás minden egyes lépcsőfoka szoros összefüggésben állt az őt közvetlenül megelőző egy vagy néhány fokkal; bizonyos jellemzők pedig hol felbukkantak, hol eltűntek a változás folyamán. Ha ezek a vonások nemcsak a *szól* jelentésváltozásának jellemzői, úgy világos, hogy a jelentésváltozás egy-egy szakaszára vagy éppen egészére vonatkozóan a nyelvész elvonatkoztató munkája létrehozhat olyan absztrakciókat, amelyekbe több jelentés belefér, esetleg belegyömöszölhető. Ezek az absztrakciók azonban nem esnek egybe a nyelvi intencióval, így a jelentés előbb vagy utóbb el fog kanyarodni a kikövetkeztetett alapjelentéstől.

[25] Az *A törvény azt mondja* . . . típusú szerkezet Keresztes László szerint is későbbi fejlemény; az obi-ugor népköltészeti szövegekben a beszélésige mindig ember alanyú (i. m. 257).

Régebbi adataim nyelvtörténeti szótárakból, XV—XVII. sz.-i nyelvemlékekből és az Akadémiai Nagyszótár adattárából, a maiak mai magyar irodalmi művekből, valamint az ÉrtSz.-ból valók. Itt köszönöm meg R. Hutás Magdolnának, hogy XV—XVI. sz.-i gyűjtését rendelkezésemre bocsátotta, és segítségemre volt az adatok értékelésében.

[26] L. Fónagy i. m., 94. és másutt; vö. Fehér Márta: A tudományos terminusok jelentésváltozásának problémája. ÁNyT. XIV., Budapest, 45—53.

A kiinduló és származék jelentések problémáját Zsilka János műveiben[27] egy olyan fogalom bevezetésével dolgozza ki, amely a fenti vizsgálat feltevései és tapasztalatai szerint is szükségszerű és jelentős szemantikai-szintaktikai folyamatokat fed: a jelentésintegráció fogalmával. A metaforikus jelentések kialakulása azonban Zsilkánál szigorúan nyelven belüli, intenzív folyamat: a metaforikus jelentés kész lexémák kölcsönhatásában jön létre. Az utóbbi tétel mind szoros értelemben nyelvészeti (forma- és jelentéskronológiai), mind pszichológiai és ismeretelméleti nehézségeket támaszt.[28] Úgy tűnik föl, a jelentésképzés folyamatát eredendően nyitottnak kell elképzelnünk a pszichikus tartalmak összessége felé; s figyelembe kell venni az agy reális információfeldolgozó műveleteit. Azaz, a lexikai jelentések integrációját a metaforikus folyamat részfolyamataként gondolhatjuk el.

c) A nyelv következetlenségeire, „csapdáira" rámutató megállapítások mellett megszámlálhatatlanul nagy azoknak a nyilatkozatoknak a mennyisége, amelyeket mindenféle tudományág képviselői a „nyelvi gondolkodás" bölcsességéről, mélységéről, végső tudományos igazolódásáról, de legalábbis a tudomány számára rendkívül hasznosan kiaknázható voltáról tettek, tesznek. A kulcsfontosságú, egyelőre inkább ellentmondásokban megfogalmazott problémakört, úgy vélem, a nyelv dialektikája kérdéseivel együtt kell vizsgálnunk. Mind a fenti vizsgálat, mind Zsilka idézett elmélete arra mutat, hogy a dialektika mint logikai minta a jelentésváltozás elemzésekor közvetlenül is felmerül. Vajon, ha a jelentésváltozás nem a formális logika szabályai szerint zajlik, nem valamely dialektikus minta szerint megy-e végbe?

Tagadó válaszomat röviden a következőkben indokolom. A nyelvi folyamatok sem történhetnek másként, mint az anyagi rendszerek dialektikus mozgásába illeszkedve. Egy-egy részfolyamat dialektikájának feltárásáról azonban csak akkor beszélhetünk, ha az adott tárggyal kapcsolatban sikerült elméletileg megszüntetnünk, viszonylagossá tennünk minden megszakítottságot, részekre tördeltséget (amennyiben a materialista dialektika, annak fogalmai és törvényei a megszakítottság viszonylagosságának vagy látszólagosságának kimerítő elmélete). Márpedig mind az általam, mind a Zsilka által kidolgozott összefüggések hézagosak, nem állnak a komplexitás megfelelő szintjén sem. Sőt, a jelentésváltozás menetére feltevésem szerint éppenséggel bizonyos szaggatottság jellemző; nem igazolódik, hogy a metaforikus folyamatok megőriznék — akár megszüntetve is — a kiinduló jelentést. (Pl. nem állítható, hogy a *Szól a muzsika* magasabb szinten tartalmazná az 'ember beszélve megnyilatkozik' jelentést.) De az utóbbi eredmény nem is meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a mindennapi gondolkodás, amelyet a jelentésváltozás tükröz, maga nemcsak nem szabályosan logikus, de n e m i s d i a l e k t i k u s gondolkodás. A jelentésváltozás szerkezetében kimutatott bizonyos szaggatottság tehát lehet a vizsgálat nem eléggé komplex, kiegészítendő voltának jele és adekvátságának következménye egyszerre. Hogy miként illeszkednek bele a feltárt folyamatok egy dialektikus folyamatba, miként e g é s z ü l n e k k i ilyenné, az egyedül a nyelv oldaláról, még kevésbé egyedül a nyelvészet hatáskörében nem is tisztázható.

Molnár Ilona

[27] Legújabban l. főként i. m. 35—43.

[28] Vö. Bakos Ferenc: A jelentés szerkezete és mozgása (Megjegyzések Zsilka János legújabb könyvéhez), NyK. 79: 245—57; Zsilka válaszát l. NyK. 80: 447—62.

Újabb adatok a *Tabán* földrajzi név elterjedéséhez*

Lényegretörő, kis terjedelmében is sokatmondó, érvelésében meggyőző állásfoglalást tett közzé mintegy negyedszázaddal ezelőtt N. Kakuk Zsuzsa a *Tabán* helynév etimológiájáról (Nyr. 79: 105—6). A *Tabán* eredetével kapcsolatos korábbi véleményekre — Melich János és Fekete Lajos elképzelésére — fölépített névmagyarázatát joggal vette át a későbbi szakirodalom (pl. Inczefi Géza: NytudÉrt. 22. sz. 89; Bálint Sándor: A szögedi nemzet, I. rész Szeged, 1976. 70; Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1980. 624). Ha N. Kakuk Zsuzsa fejtegetése még napjainkban is elfogadhatónak, vitathatalannak látszik — márpedig valóban az —, vajon mi indokolhatja a *Tabán* földrajzi névvel való foglalkozást?

Nyilvánvaló, hogy az egyes tudományok fejlődését s egy-egy részletkérdés megoldását elsősorban az érdemi viták viszik előbbre. Véleményem szerint azonban nem hiábavaló, ha egy lezártnak, megoldottnak látszó kérdéshez — újabb adatok birtokában — csupán a szóban forgó felfogás megerősítésének, alátámasztásának szándékával szólok hozzá. Ilyen célúnak szánom ezt a kis írásomat.

N. Kakuk Zsuzsa 1955-ben írta meg a fentebb már említett cikkét, vagyis akkor, amikor a földrajzinév-gyűjtés és -közzétevés terén értékes, de mégis szerényebb eredményeket tudott fölmutatni a magyar névtudomány. Ugyanis — mint ismeretes — a földrajzi nevek gyűjtése és közzététele csak az 1960-as években lendült föl igazán, s a Zala megye földrajzi nevei c. kötet (Zalaegerszeg, 1964.) után más megyék névanyaga is napvilágot látott, néhányé pedig közel van a megjelenéshez. Nekem tehát módom volt arra, hogy az 1955 óta megjelent névgyűjteményekben is átnézzem a *Tabán* (alakváltozatai: *Tabány, Tobán* és *Tobány)* helyneveket, s vallatóra fogjam őket abból a szempontból, hogy ellentmondanak-e N. Kakuk Zsuzsa fejtegetésének, vagy pedig támogatják azt.

Miből is ered voltaképpen a *Tabán* elnevezés? Melich János azon magyarázatát, amely szerint a szerb lakosság által meghonosított *Tabán* helynév a 'talp' jelentésű oszmán-török *taban* szóra vezethető vissza, ugyanis az oszmán-törökben általánosak a testrésznevekből keletkezett földrajzi nevek, N. Kakuk Zsuzsa nem fogadja el, mégpedig azért nem, mert „az előkerült adatok . . . nem támogatják egységesen Melich János elgondolását. Ugyanis nem minden *Tabán* fekszik hegy vagy domb oldalában, és olyan helyeken is van *Tabán*, ahol szerbek sohasem laktak" (i.h. 105). Egyetért viszont — szerintem igen helyesen — Fekete Lajos gondolatával, aki azon a véleményen van, hogy Budának a Várhegy és a Gellérthegy közötti részét jelölő *Tabán* elnevezés „az ott elhelyezkedő török cserzőműhelyekről kapta nevét. A törökök a cserzőtelepet *Debāghāne*-nak, *Tabakhāne*-nak nevezték" (i.h. 105).

* Elhangzott 1982. március 10-én azon a felolvasó ülésen, amelyet Nyíri Antal ny. egyetemi tanár 75. születésnapja alkalmából rendezett a Magyar Nyelvtudományi Társaság szegedi csoportja.

N. Kakuk Zsuzsa a következő — meggyőző — fejtegetéssel támasztja alá véleményét: „Az oszmán-törököknek híres bőriparuk volt. Közép-Európa népei bizonyos bőrmunkákat "török" munkának tartottak. A törökök pedig ezen a téren is — mint műveltségüknek sok más ágában — az arabok és perzsák tanítványai voltak. A török bőripar a magyar földön kedvező fejlődési körülményekre talált, mivel a nyersanyag, a különféle állati bőr, bőségesen állott rendelkezésére. A magyar tímárok eltanulták a török tímármesterség fogásait, s az alföldi városok „tabán"-jaiban széltében virágzott a tímármesterség. A tímártelepek — mivel a bőr kikészítése sok piszokkal és kellemetlen szaggal jár — rendesen a város szélén helyezkedtek el. A budai *Tabán* pl. a várfalon kívüli völgyben terült el. Természetesen idővel a városok terjeszkedtek, s a *Tabán*, amelynek ma már csak a neve emlékeztet egykori jelentőségére, a város belterületévé lett, mint azt a budai, esztergomi, csongrádi, szegedi stb. *Tabán* elhelyezkedése mutatja. Természetes az is, hogy ma már nem minden *Tabán* elnevezés mutat arra, hogy helyén egykor tímártelep állott. A *Tabán* helynevek egy része analogikus eredetű. Mivel a tímármesterség sok piszokkal, szennyel és bűzzel jár, az elhanyagolt város- és falurészeket, utcákat, dűlőket nevezik *Tabán*-nak" (i. h. 105—6).

A 'cserzőműhely, tímártelep' jelentésű oszmán-török *tabaq-xāne* — fejtegeti a továbbiakban N. Kakuk Zsuzsa i.h. 106 — a török hódítások idején terjedt el a balkáni nyelvekben (bolgár, szerb-horvát, albán, újgörög) jórészt *h*-s *(tabahān)* formában, s Budának egy XVII. századi térképéhez csatolt „legendában" is így találjuk a *Tabán* nevet. „. . . E *Tabahan* alakból már könnyen létrejöhetett a mai *Tabán*, vagy egyszerűen egybeejtéssel, vagy pedig úgy, hogy a második nyílt szótag kiesett, majd a mássalhangzó után került *h* eltűnt, vagyis: *Tabahán* > **Tabhán* > *Tabán*" (i. h. 106).

Hogy a magyar tímárok több, mesterségbeli fogást is eltanulhattak a törököktől, s hogy valóban török eredetre vezethető vissza a magyar helynevekben viszonylag nem ritka *Tabán* földrajzi név, azt — közvetve — az újabb névgyűjteményeink is igazolják. Ezt igyekszem a következőkben bemutatni.

A „Zala megye földrajzi nevei" című kötetben mindössze egy adat fordul elő Pacsa község anyagában: 80/16. *Tabán [Kisfaludy utca]* U. (Itt és a továbbiakban is az első szám a községnek a kötetben levő sorrendjére utal, a dőlt vonal után álló szám pedig az adott földrajzi névnek a szóban forgó település névanyagán belüli sorszámát mutatja.)

A somogyi névgyűjteményben (Somogy megye földrajzi nevei. Bp., 1974) öt község nevei között bukkan föl *Tabán* elnevezés. Ezek a következők: Balatonlelle: 2/150. *[Tabán u]* U; Ságvár: 39/21. *Bëszëg: Tobány,-ba [Ady Endre u]* U; Bábonymegyer: 55/5. *Tobány* [P.~; *Kossuth Lajos u]* U; Andocs: 69/4. *Tobány [Árpád u]* U és Törökkoppány: 78/10. *Tabán-patak* Pa; 78/12. *Tabány: Tabány utca [Tabán u]* U; 78/16. *Tabány* [P.~] Fr. (Az itt és a továbbiakban is megtalálható, a földrajzinév-gyűjteményekben elterjedt rövidítések egyébként a következő értelemben szerepelnek cikkemben: Ds = dombos, e = erdő, F = forrás, Fr = falurész, Hiv. = hivatalos név, K. = kataszteri térkép, Ke = kereszt, P. = Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjteménye, Pa = patak, sz = szántó, U = utca, Ur = utcarész és Vö = völgy.)

Balatonlelle anyagában [2/150] hivatalos névként szerepel, Bedegkéren pedig a kihalt nevek között van rá adat (68. P. *Tabán*).

A Tolna megye földrajzi nevei c. kiadványban (Bp., 1981.) nyolc település nevei között találtam *Tabán* helynevet, mégpedig a következő adatokat: Nagyszokoly: 5/21. *Tobány: Fatobány* F. A patak menti utcák közös neve. Ehhez a falurészhez a következő dal fűződik: *Az a hirës Fatobány lë van flasztërúva, az a hirës három lány végigsétál rajta.*; Értény: 16/43. *Tobányi köz;* 16/48. *Tobány,-ba; [Szabadság u]* Ur; Regöly: 22/32. *Tobányiköröszt* Ke; 22/37. *Tobány,-ba: Kis-Tobány [Kölcsey u]* U. A hagyomány szerint török katonai tábor volt a helyén.; Dunaföldvár: 29/127. *Tabán,-ba* [P. ~ Hiv. ~ u] Fr. U. Itt

voltak a tímárok cserzővermei, melyeket hatalmas kövekkel raktak ki. P. a budai Tabánhoz hasonló fekvésűnek mondja; Kajdacs: 41/21. *Tabán,-ra [~u]* U; Bogyiszló: 98/90. *Tabán,-ba [Dózsa György u]* Fr. Egy része a hivatalos nevű utcába esik.; Decs: 102/53. *Tabán,-ba: Dankó utca [Dankó Pista u]* U. Az utca végén laktak a cigányok.; és Bátaszék 107/179. *Rác-Tabán [Szent György u]* U. Szerbek laktak benne.

Heves megye földrajzi nevei — mint ismeretes — járásonként jelennek meg. Eddig három járás helynevei láttak napvilágot, Pelle Béláné közzétételében, Papp László és Végh József szerkesztésében. Közülük a hevesi járás névanyagában (MNyTK. 145. sz Bp., 1980.) egyetlen adat sincs a *Tabán* elnevezésre, az egri járás nevei (MNyTK. 125. s Bp., 1970) között két faluban találunk rá példát, mégpedig Tarnaszentmárián (38/12. *Tábān: Tábāny [Tabán út]* U. Még a törökök idején kapta a nevét a monda szerint) és Demjénben (45/81. *Tobán: Tobány* [1.70] Vö,e), a füzesabonyi járás földrajzi neveiben (MNyTK. 144. sz. Bp., 1975) pedig csupán egyetlen adat fordul elő Szihalom községben (4/54. *Tabán [Jókai út, Kölcsey út, Bem apó út, Damjanich út]* Fr. A rendezetlen házsorokról.).

Király János „Ada helynevei" című dolgozatában is szerepel a *Tabán* helynév, Ada nyugati városrésze megjegyzéssel (Tanulmányok. Újvidék, 1969. 291). Matijevics Lajos szíves közléséből úgy tudom, hogy az adai adatközlők szerint a *Tobán ~ Tobány* talp alakjáról kapta a nevét. Véleményem szerint azonban valószínűnek látszik, hogy az adaiak a 'talp' jelentésű szerb-horvát *taban* szó ismeretében magyarázzák ekképpen ezt az elnevezést (a szerb-horvátban török eredetű *taban* jelentéseire vö. Abdulah Škaljić: Turcizmi u srpskohrvatskom — hrvatskosrpskom jeziku. Sarajevo, 1973. 593).

A megjelenés előtt álló Vas megyei névgyűjteményben (a kötet korrektúráját Balogh Lajos szívességéből átnézhettem) egyetlenegy adat fordul elő Ikervár községből: *Tabán [Rákóczi utca].*

A következőkben azokat a helynévgyűjteményeket sorolom föl, amelyekben a *Tabán* földrajzi név nem fordul elő.

Az anyaggyűjtés során sem történeti anyagot tárgyaló névtárakban (Kristó Gyula—Makk Ferenc—Szegfű László: Adatok „korai" helyneveink ismeretéhez. Acta Historica XLIV, XLVIII. Szeged, 1973, 1974.; Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Acta Historica LV. Szeged, 1976.), sem egy sor, többnyire leíró szempontú földrajzinév-gyűjteményben nem találtam egyetlenegy *Tabán* helynevet sem [Domokos Zsuzsanna: Vésztő határának és belterületének földrajzi nevei. Különlenyomat. Vésztő, 1973.; Inczefi Géza: Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján). Bp., 1970.; Kázmér Miklós: Alsó-Szigetköz földrajzinevei. MNyTK. 95. sz. Bp., 1957.; Penavin Olga—Matijevics Lajos: Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára. Újvidék, 1976.; Matijevics Lajos: Kishegyes és környéke földrajzi neveinek adattára. Újvidék, 1977.; Mező András: A baktalórántházi járás földrajzi nevei. Nyíregyháza, 1967.; és Hajdú-Bihar megye földrajzi nevei. I. A polgári járás. Közzétette Tóth Katalin, szerkesztette Papp László és Végh József. Debrecen, 1970].

A fenti felsorolás persze nem tartalmazza az utóbbi évtizedekben megjelent összes földrajzinév-gyűjtést, de a többségüket, elsősorban a nagyobb közigazgatási területek (megyék, járások) neveit felölelő munkákat mindenképpen. Az áttekintett névanyag így is lehetővé teszi, hogy belőle a *Tabán* elnevezés elterjedéséről bizonyos következtetéseket levonhassak. (Ha majd napvilágot látnak az újabb, megyei névgyűjtemények, akkor mindenképpen érdemes és szükséges lesz a *Tabán* helynév elterjedését ismét megvizsgálni.)

Az áttekintett szakirodalomban talált és az előzőekben közölt *Tabán (Tabány, Tobán* és *Tobány)* helyneveket egyrészt abból a szempontból fogtam vallatóra, hogy a helyi néphagyomány szerint élhettek-e a török hódoltság idején az adott településen

törökök, akiktől a tímármesterség átvételének a lehetősége megvolt, másrészt pedig azt vizsgáltam meg: van-e valamilyen utalás a szóban forgó község (város) földrajzi neveiben arra, hogy ott egykor valóban létezhetett tímármesterség.

A *Tabán* földrajzi nevet ismerő települések nagyobb részének csupán a névanyagából is kitetszik, hogy egykor ott törökök éltek. Mint láthattuk, pl. Regöly és Tarnaszentmária esetében magához a *Tobány*, illetőleg *Tábān: Tábāny* névhez fűződik a törökök egykori ottlétére valló hagyomány, több esetben viszont a község más helynevéhez kapcsolódva található törökökre utaló közlés (pl. *Nagyszokolyon:* 5/16. *Katalikus templom.* A hagyomány szerint egykor török templom állott itt.; *Ságváron:* 39/80. *Tömlöc-hëgy.* A mai hagyomány úgy tudja, hogy tömlöc volt itt, ahol a törökök foglyaikat tartották; *Török-koppányban:* 78/131. *Török-kut* F. A hagyomány szerint égetett agyagcsöveken vezették innen a vizet a faluba a török fürdőhöz.; s ugyaninnen egyéb nevek is török hatásról tanúskodnak: 78/4. *Hocsa kert* [P. *Hodzsa kert];* 78/98. *Badadag,-ba* [P.~] Dd, e; 78/105. *Csezut ajja: Csejzut ajja* [K. *Csausz uti* Ds, sz; stb.).

A fentiekben említett török hagyományt a történeti tények is megerősítik. A *Tabán* földrajzi név elterjedése szempontjából ugyanis figyelemre méltónak látszik az a körülmény, hogy azokon a területeken találunk több *Tabán* elnevezést, amelyeken a törökök hosszabb ideig ki tudták terjeszteni hatalmukat. Aligha véletlen pl. az, hogy a zalai és vasi kötetben mindössze egy *Tabán* helynév fordul elő, a baktalórántházi járás névanyagában pedig egyetlenegy sem szerepel, a törők sanyargatta Tolna megyében viszont nyolc település névanyagában bukkanunk *Tabán* utca- vagy falurésznévre. Továbbá az sem látszik véletlennek, hogy a „Somogy megye földrajzi nevei" c. névgyűjteményben mindegyik község, amelynek földrajzi nevei között *Tabán* is előfordul, Külső-Somogyban fekszik, vagyis azon a területen, amelyre a török hódoltság határa már a XVI. század közepén kiterjedt. Mindezt nagyon szemléletesen mutatja az a térkép, amely az Alföld elpusztulása felirattal szerepel Hóman Bálint—Szekfű Gyula Magyar történet c. munkájában (III, Bp., 1939. 417). Ha a Szakály Ferenc nemrég megjelent monográfiájában (Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp. 1981.) található, a török—magyar határviszonyokat szemléltető öt térképet (47, 63, 101, 177, 245) összevetjük egymással, akkor is azt láthatjuk, hogy a külső-somogyi várak *(Hidvég, Endréd, Karád, Koppány)* már 1544 és 1551 között török kézen voltak (l. i.m. 47), a tőlük nyugatra, délnyugatra eső várak részben XVI. század második felében (pl. *Kaposvár, Csurgó, Babócsa* stb.), részben a XVII. század első felében (pl. *Kanizsa)* lettek a töröké. Nem lehetetlen tehát, hogy a *Tabán* elnevezés keletkezésében és elterjedésében a hosszabb ideig tartó török hatás játszott közre. Pacsa és Ikervár községek esetében viszont, amelyek nem voltak török kézen (l. erre Szakály Ferenc idézett könyvének már említett öt térképét), nem lehet kizárni, hogy esetleg névköltöztetéssel (e problematikára l. részletesebben: Kristó Gyula i.m. 12—3), máshonnan oda került lakosok révén gyökeresedett meg a *Tabán (Tobán)* helynév.

A vizsgált névanyagban — amint már említettem — azt is figyelemmel kísértem, hogy található-e olyan (közvetlen vagy közvetett) megjegyzés, amely alapján hihető vagy legalábbis joggal föltételezhető, hogy ahol a *Tabán* földrajzi név előfordul, ott a tímármesterség is egykor valóban megvolt. Közvetlen utalás tímárok működésére — az átnézett anyagban — csupán egyetlenegy van, ezt a példák bemutatásakor már idéztem Dunaföldvárról. A tímármesterség mellett szóló, közvetett bizonyíték azonban viszonylag sok helyről is akad. Bizonyos fokig ilyennek tekinthető az a tényező, hogy a *Tabán* elnevezés igen gyakran olyan területet jelöl, (ahol vagy amelynek közelében) kisebb-nagyobb vízfolyás (ér, patak, folyó) vagy tó található. Ez azért érdemel figyelmet, mert a bőrcserzéshez vízre van szükség. Bálint Sándor, a kiváló néprajztudós Szeged *Tabán* nevű városrészéről a következőket írta: „A *Tabán*, alakváltozatában *Tobány*, Fölsővárosnak nagyjából a mai Római körút, Szilléri sugárút, körtöltés és a Tisza közé zárt része, amely eredeti-

leg a török tímárok telephelye (tabahan) volt. A bőrcserzés kellemetlen szaga, továbbá a szükséges víz közelsége miatt (A kiemelés tőlem — Sz. J.) ide, Felsővárosnak akkor a legszélére telepedtek. Így volt ez egyébként más városaink *Tabán* nevű részei nél is. Ismeretes, hogy a török tímárok számos finom bőrtechnikát (kordován, szattyán) honosítottak meg hazánkban" (i. m. 70).

Átnéztem mindazon települések térképeit, amelyeknek nevei közt a *Tabán* elnevezés előfordul, és ennek során azt tapasztaltam, hogy vagy magán a *Tabán* jelölte falurészen (pl. Nagyszokolyon, Törökkoppányban), vagy a közelében valamilyen folyóvíz található. Álljon itt ennek igazolása egy-két példa! Andocson pl. A *Kanális* elnevezésű árok (69/29), Érténybén egy kettős nevű ér (16/112. *Hidegkuit-árok: Kesztói-árok)*, Pacsán a *Csekepatak* (80/49), Tarnaszentmária községben a *Tarna* patak (38/9) folyik a *Tabán* nevű utca közelében.

Mindezzel nem akarom azt állítani, hogy ahol a *Tabán* falurész környékén folyóvíz, illetőleg tó van vagy volt, ott tímármesterség is létezett, csupán a lehetőségét tartom valószínűnek, különösen abban az esetben, ha a történeti tényezők is egyértelműen a török hatás mellett szólnak. Figyelembe kell továbbá azt is vennünk — amint erre N. Kakuk Zsuzsa rámutatott —, hogy a sok piszokkal, szennyel és bűzzel járó tímármesterség analógiájára az elhanyagolt város- és falurészeket is elnevezhették *Tabán*-nak. Erre mutathat pl. a Szihalom község *Tabán* falurészéhez fűzött — az előzőekben már idézett — magyarázat. Figyelemre méltónak tartom azt a körülményt is, hogy a *Tabán* névvel jelölt utcák, falurészek — a térképek tanúsága szerint — a legtöbb esetben a belterület szélén helyezkednek el.

Végül Melich Jánosnak arra a megjegyzésére térek vissza, amely szerint a *Tabán* nevet a szerb lakosság honosította meg (Nyr. 29: 423—4). Hogy a szerbeknek lehetett ebben szerepe, azt kizárni az általam áttekintett névanyag alapján nem lehet. A bátaszéki *Rác-Tabán* elnevezést pl. az adatközlők azzal magyarázták, hogy szerbek laktak ott. Lehetséges, hogy ők voltak a névadók is. Nagyszokoly és Regöly lakói a XVII. század második felében rácok (azaz szerbek) voltak (l. Szakály Ferenc i.m. 275), lehet, hogy közrejátszottak az ottani *Tobány* elnevezés keletkezésében. Mindezek alapján azonban — megítélésem szerint — merész dolog lenne bármilyen következtetést levonni arra nézve, hogy volt-e (ha igen, mekkora) szerepe a szerb lakosságnak a *Tabán* helynév meghonosításában. Ez a kérdés további vizsgálatot igényel. Kiss Lajos szerint a *Tabán* helynév átadója az oszmán-török is, meg a szerb-horvát is lehetett (MNy. 70: 490).

A vizsgálatból az viszont egyértelműen kiderült, hogy azokon a területeken, amelyek hosszabb ideig török uralom alatt voltak, viszonylag gyakran fordul elő *Tabán* földrajzi név. Ez a következtetés összecseng N. Kakuk Zsuzsa azon megállapításával, amely szerint „Pesty Frigyes helynévtára (1888.) Pest megyéből tizenhat helyről közölt a *Tabán* helynevet. Jóval ritkábban a Dunántúlon, a Tiszántúlon, Heves és Nógrád megyében is előfordul" (i.h. 105). A későbbiekben izgalmas kérdésnek ígérkezik annak számbavétele, hogy pl. a Dunántúlnak és a Tiszántúlnak még mely területein fordul elő *Tabán* elnevezés, s melyeken nincs ilyen földrajzi név, esetleg éppen amiatt, hogy ott alig vagy egyáltalán nem lehet török hatással számolni. Ezért is várom nagy érdeklődéssel pl. a Baranya, Győr-Sopron, Fejér, Veszprém megyei névgyűjtemények mielőbbi kiadását, s nem kevésbé a tiszántúli megyék földrajzi neveinek a megjelenését is. Szeretném továbbá a Bulgáriában és Jugoszláviában napvilágot látott helynévgyűjteményeket is áttekinteni abból a szempontból, hogy a *Tabán*-nak megfelelő, párhuzamos névalakok hol és milyen gyakorisággal szerepelnek bennük, mert hogy ezzel számolni lehet, az aligha kétséges.

Szabó József

Surján: Reuter Camillo a „Surjánfalva ~ Sürgyefalu ~ Surdesti" c. közleményében (Nyr. 104: 110—1) a Szatmár megyei falunév első tagjának, a *Surján ~ Sürgye* személynévnek az eredetével foglalkozik. Maksai Ferenc (A középkori Szatmár megye. Bp., 1940. 106) véleménye szerint a falu nevében a románság körében használatos személynév örződött meg. Mivel Reuter ilyen román személynevet nem talált, ezért a *Surjánfalva* helységnév előtagját a 'fiatal hajtás, bozót, fiatal erdő' jelentésű és 1565-től adatolható *surján* (TESz.) közszóval veszi azonosnak, és a *Surján*-t is a növénynevekből alakult személynevek típusána sorolja. E csoportba tartozóknak véli a *Csepel* és *Erdő* középkori egyelemű személyneveket és az 1690-ből idézett *Eresztevény* családnevet is. A *Surjánfalva ~ Sürgyefalu* váltakozást név-, illetőleg hangváltozással magyarázza. Reuter megemlíti még a Temes megyei *Surjánfalva* < *Surjánpéterfalva*, a Kolozs megyei *Surján* helyneveket, a Törökszentmiklós melletti *Surjány* településnevet és a Kudzsiri havasok legmagasabb csúcsának *Surján*-nak a nevét. Hivatkozik a FNESz.-re, mely a Törökszentmiklós melletti, 1799-ből adatolható *Surjány* település nevét a 'vastag vesszőkből álló berekalja; fiatal erdő, gizgaz, gyom; vékony fahajtás' jelentésű köznévre vezeti vissza.

A. Molnár Ferenc (Nyr. 106: 358—60) nem fogadja el Reuter magyarázatát: a *surján ~ sürgye* 'fiatal hajtás' jelentésű növénynév személynevesülését nem tartja valószínűnek, „még ha egy-két (részben) hasonló névadásra van is példánk"; továbbá a helynév 1411. évi és XVI. századtól adatolható *gy*-s változatai mellett az egyetlen, 1491-ből származó *Swryanfalwa* alakot íráshibának véli. A. Molnár helynévmagyarázatában a román *Surdesti* alakból indul ki és a helynév előtagját a román *surd* 'süket' szóból keletkezett személynévre vezeti vissza. A helynév A. Molnár szerint később a román képzési módnak és hangtani változásoknak megfelelően alakult. A. Molnár nem foglalkozik a Reuter által említett *Surjánfalva* < *Surjánpéterfalva* és *Surján ~ Surjány* helynevekkel, ill. hegynévvel.

Nem tartom magam illetékesnek arra, hogy A. Molnár Ferenc magyarázatához hozzászóljak. De megemlítem, hogy a *Surgyánfalva ~ Surjánfalva* változatban a *Surján* alak nem feltétlenül íráshiba — amint azt A. Molnár feltételezi —, hanem inkább „értelmes" elírás. Az 1491-es oklevél írója is bizonyára ismert *Surján* személynevet, és a helység nevét nem *Surgyān*-nak, hanem *Suryan*-nak gondolta helyesen leírni. Az ugyanis a helyzet (és ez mondanivalóm lényege), hogy a középkorban v o l t román *Surján* személynév. Maksai Ferenc feltevésének igazolására hivatkozom egy 1376-ból származó oklevélre, amelyben I. Lajos király Rayk fiainak: „*Surian*, Bogdan, Demetrius, Thoma és Blasius" románoknak a szerbek és bulgárok elleni háborúban tanúsított hűségükért és az ellenség feletti győzelmükért a Temes megyei Myhald tartományban levő Balasnicha possessió-t adományozza (DocVal. 265). Talán ennek a *Surján*-nak fia volt az a Péter, akinek a neve a Temes megyei, 1410-ben felbukkanó *Suryanpeterfalua*-ban maradt fenn. E helység 1447-ben — mint Doboz egyik tartozéka — *Suryanfalwa* alakban fordul elő (Cs. II. 34; ZsigmOkl. II/2: 382/7711).

A *Surian* személynév a románba feltehetően a szerb-horvátból került át. 1271-ben a zágrábi káptalan bizonyságlevelet adott ki egy birtokvásárlással kapcsolatosan. A birtok határleírásában Dragdan, *Surian*, Bogdan személynevek fordulnak elő latinosított, ragozott alakban: „super vineam Dragdani ... inde descendit per Obres, et venit super vineas *Suriani*, ubi est meta terrae; inde inter vineas *Suriani* et Bogdani per Obres sub tribus arboribus nucum vadit" (ÁUO. VIII. 370).

A *Surian* személynévből alakult a Dózsa-féle parasztháború idején Magyarországon többször megfordult velencei követ családneve is: „*Surianus*, Antonius magn. orator Venetiae Budam delegatus" (Fekete-Nagy — Kenéz — Solymosi — Érszegi: Monumenta Rusticorum in Hungaria Rebellium Anno MDXIV. Budapest, 1979. 608), a ma is használatos magyar *Surján* családnév (l. Budapesti Telefonkönyv, 1981.), és a középkori

Surian ~ *Wwryan* helynevek is a fent idézett *Surian* középkori személynévből alakultak.

Reuter nem említette az elpusztult Somogy megyei *Surján* helységet, amelynek neve ma is megtalálható határrésznévként és pataknévként. 1346: *Suryan*, 1408: *Suran, Surian*, 1440: *Surian*, 1478: *Suryan*. A falu „Szent-Balázs vidékén fekhetett" (Cs. II. 641; ZsigmOkl. II/2: 147/6197). Ma Sántos, Cserénfa, Szentbalázs határában *Surgyán* ~ *Surján* 'sík, szántó' és *Surgyán-patak* ~ *Surján-patak* (Somogy megye földrajzi nevei. Bp., 1974. 500). Továbbá „1364 említtetik egy *Surán* nevű helység, amelyet Pesty Raffna közelében helyez. . . . *Surján* (hajdan: *Serjén)* van Torontálban és van *Surján* nevű falu Boszniában" (Milleker Bódog: Délmagyarország középkori földrajza. Temesvár, 1915. 238; vö. Cs. II. 107).

A Csanád megyei, 1232-ből adatolható *villa Suran* és *terra Seryan* feltételezett azonossága (Györffy I. 869) és a *Surján* ~ *Surán* ~ *Serján* ~ *Serjén* névalakok váltakozása (vö. Milleker i.h.) a *Surian* személynév *Suran*-ból való magyarázatának lehetőségét veti fel. A Magyarországon előforduló *Surány* helynevek alapját képező *Suran* személynév eredetére l. FNESz. *Beregsurány* alatt.

Végül az *Erdő, Csepel* egyelemű személynevek és az *Eresztevény* családnév kérdéséhez kívánok hozzászólni. Az „*Eresz evény, Berek, Liget Pagony, Csalit* stb. növényzeti, fogalmak jelentésköre nemigen volt alkalmas személynevesülésre" (MNy. 1966. 305). A. Molnár Ferenc is hasonló véleményen van. Pais Dezső a Régi személyneveink jelentéstana c. művében az *Erdő* egyelemű személynevet a foglalkozásnevek csoportjába sorolja: „A foglalkozásnevek a foglalkozást jelképező szavakból alakultak. A foglalkozást pedig jelképezheti l. a foglalkozás tárgya és 2. a foglalkozásból kivált cselekvésképzet. Tehát a foglalkozásnevek első alcsoportját azoknak a dolgoknak puszta, vagy képzővel ellátott nevei szolgáltatják, a melyekre a foglalkozás irányul. Ezekkel együtt kell még ebben a korszakban tárgyalnunk azokat a neveket is, amelyek valami dologgal való más természetű kapcsolat, pl. valaminek a birtoklását fejezik ki . . . Foglalkozásuk tárgyáról, eszközéről, termékéről veszik nevüket: . . . 1240: *Sucoro* és *Herdeu*, azaz *sukoró* és *erdő* ‚bakonyi erdőőrök . . . 1211, 1224: *Rrdeud, Erded;* 1211, 1300: *Erdeus* az *erdő -d* és *-d* képzővel; továbbá 1362, 1366: *Űrdeu* és *Beruk* ~ *Beregh* testvérek . . ., azaz *erdő* és *berek*" (MNyTK. 115. sz. 21—2). „Ezekben az esetekben valószínűleg a személy annak a — fentebbi értelmezéssel illethető — helynek a nevét vette föl, melynek megművelése vagy őrzése volt a hivatása" (Pais Dezső: MNy. 14:21).

A *Csepel* személynév eredete kérdéses, egyaránt lehet török vagy szláv eredetű (l. FENSz. *Csepel* alatt).

Eresztvény egyelemű személynevet, amelyből családnév válhatott volna, eddig nem találtam. Ha a későbbiekben előkerülne ilyen személynév, akkor sem a cseperedés, sarjadzás, serdülés jelentésű fogalomkörbe tartozó köznévből alakultnak vélném, hanem a fenti *Sukoro, Erdő, Berek* személynevek példája nyomán: foglalkozásnévnek. A XIII. századtól azonban számtalan *Eresztevény* földrajzi nevet jegyeztek fel (KklSz.), és volt Somogy megyében 1479-ben „poss. *Erezthewen* in territorio possessionis Nagzakachy". Ekkor a Fejéregyházi család egyik tagja eresztevény-i birtokát az *Eresz evényieknek*[!] adta el (Cs. II. 580, 671); továbbá Valkó megyében 1298—1453 között feljegyezték *Eresz(t)evény* falu nevét (Cs. II. 380) és Háromszék megyében egy pagus neve *Eresztvény* volt (Lipszky). 1384-ben Szécsi Miklós országbíró jegyzőjét *Eresztevényi* Péternek hívták: „vnacum magistro petro de *Erezteuen*, Curie dicti Comitis Nicolai notario" (ZichyOkm. IV: 280). Vagyis az 1690-ből adatolt *Eresz evény* családnév helynévből alakult és eredetileg a személy lakóhelyét, származáshelyét vagy birtokát jelölte.

Fehértói Katalin

Szabó Zoltán (szerk.): A szövegizsgálat új útjai. Tanulmányok. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1982. 238 oldal

1. A hatvanas évek legelején — már a generatív koncepció térhódításának a kezdetén — egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a nyelvleírás csak akkor tekinthető viszonylag teljesnek, ha a kutató a nyelv működésének belső feltételeivel és törvényszerűségeivel párhuzamosan (belső nyelvészet) vizsgálja és leírja azt a közeget is, amelyben a nyelv mindennapi életét éli (külső nyelvészet). A különböző tudományágak között már az előző évtizedben megindult integrálódási folyamat, mely a határtudományok egész sorát hozta létre, a nyelvtudományon belül is (külső és belső nyelvészet) felerősítette az egységesülés felé mutató tendenciákat, s ily módon a nyelvészeti kutatásokban is mindinkább teret hódít a nagyobb összefüggések feltárását célzó, a belső nyelvészet határain jóval túlmutató szemléletmód.

A komplexitásra törekvésnek ebből a talajából sarjadt ki a szárnyait már jóval előbb bontogató kommunikációelmélet mellett a filozófiai indíttatású, a hagyományos nyelvfilozófia és a logika megoldatlan kérdéseire választ kereső beszédaktus-elmélet, mely igen termékenyítően hatott a korszerű nyelvészeti kutatásokra, ez a folyamat hívta életre a nyelv társadalmi meghatározottságát tudományos rendszerességgel és módszerességgel vizsgáló szociolingvisztikát, és ebben az évtizedben bontakoznak ki frissítő erővel és integráló hatással, a közeli és távoli múlt gazdag örökségéből inspirálódva, egy új szövegvizsgálati módszertan egyre láthatóbbá és kitapinthatóbbá váló körvonalai, melyek — a hetvenes években mindinkább szilárd elméleti megalapozást nyerve, egy új filológia megteremtésének nem lebecsülhető igényével — széles távlatokat nyitottak a komplex nyelvészeti vizsgálódások előtt, és egyszersmind új feladatokat és követelményeket állítottak a nyelvtudomány művelői elé. S hogy ezeket a követelményeket, amelyek mintegy involválják a nyelvtudomány határain jóval kívülre mutató, nagyobb összefüggések és folyamatok rendszerszerű vizsgálatát, a szintetikusabb igényű, a „panorámikus" szemléletmodú kutatási irányzatok miként vélik megvalósíthatónak, abból nyújt bőséges ízelítőt egy nagyon tartalmas és színvonalas „szinkrón metszet" erejéig a kolozsvári és bukaresti magyar nyelvészek ismertetésem címében szereplő legújabb szövegnyelvészeti tanulmánygyűjteménye.

2. A kötet Szabó Zoltán szerkesztői bevezetőjén kívül (5—11) öt terjedelmes tanulmányt foglal magában. Ezek sorrendben a következők: Schveiger Paul: A szövegnyelvészet néhány elméleti kérdése (12—52); Murvai Olga: Szempontok a szövegjelentés és a modalitás kapcsolatának vizsgálatához (53—83); Szabó Zoltán: A szövegnyelvészet stilisztikai jelentősége (84—147); Cs. Gyímesi Éva: A műelemzés módszertanához (148—98) és végül Józsa Mária: A szövegnyelvészet egy elbeszéléselméleti alkalmazása (199—238).

Az első mozzanat, ami a kötet gondos áttanulmányozása után a figyelmes olvasó szemében ötlik, az a szövegnyelvészeti vizsgálódásokban sűrűsödő — olykor még hipotézisek formájában élő és ható — különböző elképzelések és még különbözőbb lehetőségek

sokasága. A kötet szerzői próbálnak úrrá lenni a gondolatoknak és elképzeléseknek ebben a szinte áttekinthetetlen rengetegében. A „rendteremtés" tekintetében a sort Szabó Zoltán igen tömör, mintaszerűen tartalmas szerkesztői bevezetője nyitja meg.

A szerkesztő rövid bevezetőjében, a kötet jellegére és célkitűzéseire vonatkozó megjegyzései után, a szövegnyelvészet kialakulásának a főbb mozzanatait vizsgálva (főleg a 20. századi előzményeket) visszamegy egészen a klasszikus ókorba, de érdeklődésének középpontjában főleg az áll: nyelvtudományi indíttatása ellenére a szövegnyelvészet miként alakult át rövid idő leforgása alatt határtudományi diszciplínává. Ennek során egy nagyon tömör körképből bontakoztatja ki ezt a bonyolult folyamatot, majd röviden vázolja a szövegnyelvészeti vizsgálódások országonként kibontakozó különböző változatait, „iskoláit", nem feledkezve meg sem a szövegnyelvészeti kutatások alkalmazási területének kiszélesedéséről, sem pedig buktatóiról. Ezeket a kiragadott és nagyon sűrített megállapításokat a szerkesztő logikus okfejtése, a század nyelvtudományi irányzataiban való fölényes jártassága és más területekre is utaló gazdag ismeretanyaga teszi teljessé és meggyőzővé.

3. A szerkesztői előszó után következő törzsanyag elhelyezése, az említett öt tanulmány sorrendje, gondos és logikus megfontolás eredménye, és az egységre törekvés benyomását kelti. Minthogy a kötet szerzői tanulmányaikban „a szövegszintűséget és az ennek megfelelő vizsgálati szempontokat" akarják biztosítani (11), ennek a célkitűzésnek megfelelően, a kötet többi tanulmányának mintegy kereteként és megalapozásaként, érthető módon Schveiger Paulnak a szövegnyelvészet elméleti kérdéseit elemző szintézise került a kötet élére. Szorosan kapcsolódik az előző dolgozatban csak elnagyoltabban érintett kérdéskörhöz Murvai Olgának a szövegnyelvészet egyik igen lényeges — mondhatnánk — központi problémáját nagy hozzáértéssel elemző tanulmánya a szövegjelentés és a modalitás kapcsolatának a vizsgálatáról. Az előbbi tanulmányok egyes megállapításait továbbgondolva és elmélyítve, a stitlisztika sikeres művelésének az igényével fejti ki elgondolásait Szabó Zoltán terjedelmes, gazdag anyagot mozgató dolgozatában a szövegnyelvészet és a stilisztika „szimbiózisáról". Az ezután következő Cs. Gyímesi Éva logikusan megkomponált értekezése a műelemzés módszertanáról nemcsak új színnel gazdagítja és árnyalja a kötet amúgy is gondolatokban gazdag anyagát, hanem egyúttal továbbgondolásra és vitára is serkenti az olvasót.

Jó szerkesztői felfogásra és remek érzékre vall Józsa Mária igényesen kimunkált dolgozatának a közlése. Az egykori kolozsvári „iskola" is mindig megtalálta módját az utánpótlás lehetőségének, ez a hagyomány — mint az említett példa is mutatja, de sok más nevet is említhetnék — ha más területen is, de úgy látszik, kötelező érvénnyel tovább él.

4. Képletesen szólva a Schveiger dolgozata, — a kötet legeleméletibb beállítottságú írása — időben hidat ver az ötvenes évek vége és a nyolcvanas évek legeleje között, miközben térben is — megbízható elméleti felvértezettséggel — bejárja a nyelvtudománynak és a társtudományoknak azokat a területeit, amelyek az imént említett „híd" két fő „pillére" között szilárd, vagy szilárdnak vélt talajt, biztosítanak számára. Schveiger felfogásában az első pillért — a szilárd elméleti talajt — föltétlenül a generatív szemléletmód és módszertan jelenti. Innen elindulva a beszédaktus- és a kommunikációelméleten át — közben a megtett út biztosításához és az előtte álló út folytatásához jócskán inspirálódva a szemantikából, a logikából, a pragmatikából és más forrásokból — halad és jut el a második fő pillérig, a szövegszintűség lényegéig. Elméleti szintézisében Schveigernek sikerült „mozgásba hoznia" a korszak nyelvtudományának szinte valamennyi részterületét szemléletbeli gazdagodásával és módszertani újításaival, és ezeknek a birtokában ezt

a „mozgást" úgy bemutatnia, mint amely logikusan vezet a nagy és átfogó összefüggéseken át egy szerfölött bonyolult folyamat föltérképezéséhez. A dialektikának a jó értelemben vett „játéka" jellemzője és meglehetősen erős oldala Schveiger munkáinak, s mindez — a kritikai érzék mellett — alapos szakirodalmi tájékozottsággal és igen jó szintétizáló képességgel párosul.[1]

A nagyon jól iskerült szintézis gondolatmenetének vázlatos áttekintése után röviden utalni szeretnék a szövegnyelvészet egyik igen jelentős (ha nem a legjelentősebb) problémájára, a szövegkohézió mibenlétére, és arra a módra, ahogyan ezt Schveiger értelmezi. A szövegkohézió meghatározásához a „kontextust" Schveiger számára a szöveggrammatika, a szemantika, a szintaxis, a pragmatika, a szöveg preszuppozíciói és logikája, valamint az ezekhez nagyon szorosan kapcsolódó és ezekbe beágyazódó mozzanatok biztosítják. Schveiger úgy véli, hogy a kohézió mibenlétét és a kohézió fokozatait csak a s t a n d a r d — n e m s t a n d a r d szöveg pontos elhatárolása révén állapíthatja meg. Ugyanis a kohézió más és más jellegű és másként nyilvánul meg a fenti oppozíció két szférájában. Például a n e m s t a n d a r d szöveg egyik jellegzetes típusában, a tudományos szövegben a kohézió nagyon pontos szemantikai, szintaktikai és esetleg más szabályrendszereken alapszik, amelyek — ha természetes nyelven fogalmazták meg a szöveget — akkor implicit, ha mesterséges nyelven, akkor mindig explicit jellegűek. Ellenben a n e m s t a n d a r d szöveg másik típusának, a költői „nyelvnek", a kohéziója legalább két különböző változatban realizálódik: egyrészt a költői szöveg alkotójában, másrészt a befogadóéban, természetesen „világuk" különbözőségétől függően, ami viszont egyáltalán nem jellemzője a tudományos szövegnek, minthogy ez utóbbinak, mind az alkotó, mind a befogadó számára egyetlen „világ" az alapja.

A kohézió lényegének a felderítésében lényeges szerepet játszhat a patológiai szövegek tanulmányozása is. Shveiger ezeket is elemzi, ám fejtegetéseiben még ezek ellenére is maradnak kérdőjelek. Schveiger ugyanis azt állítja — s ebben egyet is érthetünk vele —, hogy ti. a tudományos szöveg kohéziója „igen kis mértékben függ az adott nyelv jellegétől" (39), de ez a „kis mértékben függ" megállapítás jelentőssé, vagy némileg jelensebbé válhat például egy idegen nyelvű szakszöveg fordításakor. Még a szóban forgó szakmában nagyon illetékes és mindkét nyelvet tökéletesen ismerő fordító esetében is fölmerülhet a jogos kétely és kérdés: vajon a fordító az eredeti szöveg kohézióját maradéktalanul vissza tudta-e adni anyanyelvében? Azt hiszem, Schveigernek az előbbi megállapítása elméletben ugyan elfogadható, intuitív alapon esetleg igazolható is, ám bizonyos esetekben meg is kérdőjelezhető, főleg ha természetes nyelven írott tudományos szövegről van szó. Csak aggályokat és esetleges „félreértéseket" eloszlató formában javasolnám: nem lenne érdektelen Solomon Marcusnak a tudományos és költői nyelv jellegzetességeiről szóló, itt terjedelmi okokból nem részletezhető elemzését szemügyre venni, akire egyébként futólagosan Schveiger is hivatkozik.[2] Úgy vélem, Marcus felfogása jó kiinduló alapot szolgáltatna — természetesen bizonyos módosításokkal — az itt felvetett kérdések egyes mozzanatainak a tisztázásához csakúgy, mint a koherencia fokozatainak (k o h e r e n s, m a j d n e m k o h e r e n s, k e v é s b é k o h e r e n s, m a j d n e m n e m k o h e r e n s, n e m k o h e r e n s — 37) szemantikai viszonyokon alapuló, esetleg formálisan is

[1] A szerző ennek számtalan tanújelét adta a romániai és a magyarországi, valamint a nyugat-európai és amerikai szakfolyóiratokban és kiadványokban közölt tanulmányaival. Az újabb munkái közül idézhetnem a Limbă şi vorbire în afazie [A nyelv és a beszéd kérdései az afáziában] című, román nyelven megjelent dolgozatát (Kolozsvár-Napoca, Dacia Könyvkiadó, 1980.)

[2] Marcus Solomon: A nyelvi szépség matematikája. Bp., Gondolat Kiadó, 1977. Különösen Az emberi nyelv két pólusa, Ötvenkét oppozíció a tudományos és a költői kommunikáció között és A matematika metaforái című tanulmányok tartalmaznak az itt elemzett kérdéskörben hasznosítható lehetőségeket.

érzékeltethető, pontosabb meghatározásához. E fokozatok „zavaros", „nem poláris" jellegét Schveiger is szóvá teszi (37), és az újabb kutatásoktól várja a megnyugtatóbb eredményt.

Ha a hatvanas évek elején, „a mondatközpontúság korszakában" a generatív grammatikában a szemantika a szintaxis részeként jelenik meg, a szövegnyelvészeti vizsgálódások kibontakozásával ez a viszony olyképpen módosul, hogy most a mondatok szintaktikai szerkezetéből elvont szemantikai elem válik elsődleges szervező, „integráló" erővé (Józsa Mária, 199). Minthogy igen bonyolult, áttételes jelenségről van szó, a kutatót a szövegjelentés feltárásában és leírásában csupán a valóságra vonatkoztatás mozzanata igen kis mértékben segíti célja elérésében, éppen ezért számolnia kell más viszonyokkal is. A „tárgyi" jelentés mellett föltétlenül figyelembe kell vennie a sokkal bonyolultabb és áttételesebb „kommunikatív jelentést", egyszóval: mindazokat a tényezőket, amelyek közvetve vagy közvetlenül befolyásolják a szöveg jelentésének valamilyen irányú alakulását. A közlemény — a szöveg — jelentését alakító, árnyaló vagy döntő mértékben meghatározó tényezők széles skálájában rendkívül fontos szerepe van a modalitás vizsgálatának.

Murvai Olga szakavatott kézzel — a szövegjelentés és a modalitás kapcsolatát vizsgálva — a nyelvészetnek nem ismeretlen, de föltétlenül újszerűen értelmezett területére kalauzolja el az olvasót. A terület szerteágazó kérdéskörének módszeres és rendszeres vizsgálatát a nyelvész számára elsősorban a logika, a filozófia, a pragmatika, a beszédaktus- és a kommunikációelmélet, a lélektan stb. eredményei teszik lehetővé.[3] Murvai Olga is ebben az elméleti keretben mozog, és a modalitás fogalma lehetséges értelmezésének tisztázása után azt kutatja, „hogy néhány különösen fontos modális érték (például: a bizonyosság, valószínűség, kötelezettség stb.) miként realizálódik a neki megfelelő modalitástípus keretében, és milyen szövegkapcsolatokat eredményez" (61). Murvai ezt úgy véli elérhetőnek, hogy „a különösen fontos modális értékek" elemzésére logikai keretet állít föl, s ily módon az aleutikus, az episztemikus, a deontikus, a kívánság és az érzelmi (affektív) modalitás alapfogalmai nyújtanak fogódzót elgondolásai kifejtésére (61).

Az aleutikus modalitás a kijelentések igazságértékét tekinti a modus kiindulópontjának, a dictum ennek megfelelően módosul. Alapfogalma: a ⟨szükségszerű⟩. Az episztemikus modalitás és az ebből következő modális érték lényege abban összegezhető, hogy a közlő alany „valamilyen megismerési művelet lehetősége révén módosítja a dictumban kifejezett állítás lényegét" (61). Alapkategóriája: a ⟨biztos⟩. A deontikus modalitás „a kijelentések igazságértékén alapuló szükségszerűség személyekre vonatkozatott kötelezettségként értelmezhető" (uo.). Alapfogalma: a ⟨kötelező⟩. A kívánságmodalitás voltaképpen a modus transzformációja, azaz a közlő alany személyes tapasztalata alapján közleményét „áthelyezi" az óhajtás, a kívánság síkjára (uo.). Alapfogalma: a ⟨kívánság⟩. És végül az érzelmi (affektív) modalitás a közlő alany érzelmi értékelését, magatartását fejezi ki a dictumban foglalt tartalommal kapcsolatban (uo.). Az érzelmi modalitás a szövegkörnyezettől függően meglehetősen sokszínű, bonyolult modális értékeket eredményezhet. Alapkategóriájának a két szélsőséges pontja, a ⟨kedvező/kedvezőtlen⟩ között, az érzelmi telítettség és az érzelmi értékelés igen széles skáláján a legkülönbözőbb fokozatok és változatok mutathatók ki.

Murvai Olga elemzése jó példája annak a tudományos eljárásnak, midőn a kutató vizsgálati tárgya jellegéből bontja ki a benne rejlő „logikát", „filozófiát", „lélektant",

[3] Murvai Olga logikusan fölépített dolgozatának egyik igen megbízható előzményeként megemlíthetem a nálunk is kedvezően fogadott tanulmányát, mely a bukaresti Kriterion Könyvkiadó gondozásában Szöveg és jelentés címen látott napvilágot, 1980-ban. Több szövegnyelvészeti, műelemző és stilisztikai tanulmánya a romániai és a magyarországi szakfolyóiratokban, valamint más külföldi kiadványokban is megtalálható.

„pragmatikát" vagy netán a „matematikát" és az ezekből következő mozzanatokat. Így tanulsággal szolgál mind az elemzés módszerességét, mind a feltárt viszonyok megbízhatóságát illetően — függetlenül a felfogástól — mindazok számára, akik a szövegnyelvészeti vizsgálódásokkal kötelezték el magukat.

Most is, mind eddig tettem, csak a továbbgondolás igényével vetnék föl egy-két szempontot. Úgy vélem, a *tud* ige szemantikai interpretációjában (64) tágabb „kontextusra" kellett volna támaszkodnia; fogalmi köre, az a „mező", amelyben a *tud* ige mindennapi életét éli, sokkal szélesebb ennél. Murvai *tud* igéjében „Péter általában kedves, de *tud* kellemetlenkedni is" nyelvérzékem szerint a 'képesség' mozzanata kerül előtérbe, amivel az idézett mondatát igazolja is (64). Viszont érdekes lenne ennek az igének a fogalomkörén végigmenni és a magyar nyelven kívülre tekintve, mondjuk, az orosz és a német modális igékkel egybevetve, az elemzés tanulságait hasznosítani, mert első pillantásra is valószínűnek látszik: a modális értékeket árnyalná és esetleg „értéksíkváltáshoz" is vezetne. Olyan kérdéskört érintettem, talán valamivel határozottabban, ami a nemzetközi szakirodalomban is fölmerült már, s amire egyébként Murvai is hivatkozik, hogy ti. „a nyelvi szinonimák fölcserélhetők-e egymás között a szövegben anélkül, hogy megváltozna a mondat modalizált jelentése és közvetve a mondatok szövegbeli kapcsolata" (81). Nem ártana — csak ötletként mondom —, ha ennek a jól megszerkesztett tanulmánynak a szerzője — aki nagyon is tisztában van azzal, hogy „a nyelvi forma gazdagabb és változatosabb mint a logikai tartalom, a nyelvi jelentések színesebbek, mint a logikai keret" (81) — a logika segítségével végigpásztázná ezt a nem könnyűnek ígérkező, tőlem csak mellékesen érintett területet.

Szabó Zoltán szintézise a kötet legterjedelmesebb tanulmánya, egy több éven át érlelt, következetesen kikristályosított koncepció foglalata. Érdemét és szintézisének legnagyobb jelentőségét abban látom, hogy a magyar nyelvtudományi szakirodalomban azon kevesek közé tartozik, akik elsőkként ismerték föl a hatvanas években kibontakozó korszerű szövegnyelvészeti vizsgálódásokban a stilisztika rendszeresebb és módszeresebb — a kor követelményeinek megfelelő — művelésére kínálkozó lehetőségeket, s ezeket fölismerve, céltudatosan és következetesen munkálkodott — igen alapos elméleti felvértezettséggel és jó kritikai érzékkel — egy hangsúlyozottan szövegközpontú (szövegszintű), komplex stilisztikai módszertan kialakításán. Ezt bizonyítja a szövegnyelvészeti keretbe „ágyazott" stilisztika számos elvi, módszertani és gyakorlati kérdését tisztázó több tucat tanulmánya, amelyek a romániai, a magyarországi szakfolyóiratokban és a legkülönbözőbb tekintélyes nemzetközi kiadványokban láttak és látnak napvilágot, nemegyszer önálló monográfiák formájában is.[4] Szabó Zoltán jelenlegi tanulmányában is ennek a folyamatnak (és erjedésnek) a legfontosabb mozzanatait tárja az olvasó elé azzal a természetes elméleti és módszertani többlettel, ami őt is — „előtanulmányaiból" kiindulva — továbbgondolásra késztette.

A kolozsvári szerző hat nagy gondolati egységre osztott igényes összegezését olvasva, minduntalan az volt az érzésem, mintha egy nagyon erős sodrású, szűk mederbe szorított folyam áradását figyelném. A valóság nyelvére lefordítva ezt a képletes megállapítást, Szabó Zoltán a lehetőségeknek és elképzeléseknek szinte egy „parttalan" folyamát

[4] Szabó Zoltán állandó szerzője nemcsak a romániai és a magyarországi szakfolyóiratoknak; neve igen gyakran szerepel a legkülönbözőbb nemzetközi folyóiratok és kiadványok hasábjain is. A legutóbbi fél évtizedben megjelent több tucat tanulmánya mellett, csak két terjedelmesebb dolgozatát említem meg: az egyik az 1977-ben Kolozsvárott (Dacia Könyvkiadó) napvilágot látott, A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai című könyve, a másik a Kis magyar stílustörténet, egy korábbi bukaresti kiadásnak gyökeresen átdolgozott és kibővített — mondhatnám — teljesen új változata (Bp., Tankönyvkiadó, 1982.).

kényszeríti egy viszonylag szűknek bizonyuló keretbe, hogy ily módon próbáljon rendet teremteni a gondolatok tömkelegében. Az olvasó meggyőződhet arról, hogy ez a szerzőnek sikerült is, ám azt is észreveheti, hogy Szabó Zoltánnak a terjedelmi okokból szűkre, keskenyre szabott „gátrendszert", azt az elméleti és módszertani keretet, amelyben oly otthonosan mozog, egy lehetsées monográfia kereteivé kell szélesítenie, mert még oly terjedelmes összegezésében is a gazdaságosan fölépített és tömören megfogalmazott elképzeléseiből — érezhetően — sok mindent mellőznie kellett. Úgy vélem, ha mostani szintézisének az előzményeit amolyan „előtanulmányoknak" neveztem, az itt elemzett dolgozatot ugyanígy méltán nevezhetem egy megírandó monográfia tömör foglalatának.

Akárcsak Schveiger vagy Gyímesi Éva a maga témájában, Szabó Zoltán is — a szövegnyelvészet és a stilisztika kapcsolatáról szólva — biztos érzékkel és jó tájékozódóképességgel gazdag és színes terepet jár be. Rendszerező elve a szövegszintűség. Dolgozatának első részében, melyben a szövegnyelvészet általános kérdéseiről nyújt áttekintést, már fölvillantja a stilisztika számára adódó lehetőségeket is, majd ezt követi a stilisztika elméleti alapjainak a fölvázolása, a stilisztikai minősítés, a stilisztikai elemzés és jellemzés módozatainak bemutatása után fejtegetéseit tömör összegezéssel zárja. A szövegszintűség az az elméleti alap, amelyből kiindulva a szövegnyelvészet és a stilisztika kapcsolatának összes lehetséges mozzanatát, „kiágazásait" igen jó szintetizálóképességgel, remek kritikai érzékkel — ami gazdag ismeretanyagáról tanúskodik — árnyaltan és tömören elemzi. Közben pedig kirajzolódik a szerző korszerű stilisztikai koncepciója is, mely a hagyományos stilisztikai vizsgálódások elszigetelő és atomisztikus módszertanát meghaladva, olyan elméletileg megalapozott elveket és kutatási technikát kínál fel, „amelyek segítségével a szövegegész stílusa ragadható meg" (139), s a rész-egész viszonyát tekintve „a mondat és az annál kisebb egységek számára a szövegbeli jelentéskiterjedés és a szövegszerkezeti kisugárzás figyelembevételével a mindenképpen szükséges tág vizsgálati alapot szolgáltatja" (uo.).

Bár a szövegszintűségre „felfűzött" stilisztikai vizsgálódásokban — az összegezés fejtegetéseiből következően is — a szövegnyelvészet elmélete és módszertana szilárd elvi alapot látszik biztosítani a komplex színezetű gyakorlati kutatások számára, mégis úgy vélem, főleg elméleti kérdésekben van még jócskán tisztázni valója a szakirodalomnak, s ezt Szabó Zoltán is érzékelteti. Itt van például a stilisztika elméleti alapjai kidolgozatlanságának a kérdése, mely egy egész sor más problémát is fölvet (90). Már maga az alapfogalom, a stílus kérdése sem tisztázott, de ha meg is elégszünk egy intuitív alapon nyugvó meghatározással, vagy egyszerűen posztuláljuk a stílus fogalmát, még akkor is tovább sorjázhatjuk a megoldásra váró kérdéseket. Ha a korszerű stilisztikai vizsgálódások helyét valahol a szövegnyelvészeti stúdiumok körül/mentén jelöljük ki — jelenleg ez látszik a legjárhatóbb útnak — akkor is fölmerül a kérdés: a stilisztikának egyre interdiszciplinárisabbá váló jellege, s mint komplex, integráló „hajlamú", mégiscsak önálló létre jogosult tudományágnak hangsúlyozottan nyelvészeti indíttatása folytán hol van a helye a nyelvi szintek rangsorában, ha már jogosan stilisztikai szintről (is) beszélünk.

Minden bizonnyal igaza lehet Szathmári Istvánnak, aki — mintegy a fenti kételyekre és kérdésekre válaszolva — ezt írja: . . . „Vajon milyen sors vár a stilisztikára? Beolvad a szövegtanba, esetleg más diszciplínába? Vagy éppen ő maga kebelez be más stúdiumokat? Illetőleg megmarad külön állva, de a korábbinál még interdiszciplinárisabb jelleget ölt? Nem tudhatjuk (én azonban az utóbbi megvalósulásában bízom! [Szathmári megjegyzése]). Egy azonban fontos, hogy ti. a par excellence stilisztikai jelenségek valahol megkapják az őket megillető vizsgálatot és értékelést".[5] Nem valószínű, hogy a közeljövő-

[5] Szathmári István: Az avantgarde stiláris nyomai József Attila költészetében. „A lét dadog, / Csak a törvény a tiszta beszéd." Az ELTE József Attila emlékezésére összehívott tanácskozásán elhangzott előadások anyaga. Bp., 1980. 46. lap.

ben a stilisztikai kutatások számára a szövegvizsgálati alapnál biztosabb fogódzót találnánk. Ezt föltétlenül tanulságként szűrhetjük le a Szabó Zoltán szintéziséből.

Még témájuk különbözősége ellenére is, szinte önmagától kínálkozik az összehasonlítás lehetősége Szabó Zoltán dolgozatával, ha sorrendben nyomban az utána következő Cs. Gyímesi Éva igen jól megkomponált, széles látókörre és elmeélre valló tanulmányát vesszük szemügyre. Ha Szabó Zoltán a kötet rendszerező elvét, „a szövegszintűséget és az ennek megfelelő vizsgálati szempontokat" (11) elsősorban és főleg a nyelvtudomány felől elindulva keresi és találja meg (a keresés és megtalálás minden „kiágazásával"), ugyanezt az utat járja be Gyímesi Éva is, csak az irodalomtudomány felől elindulva, midőn a műelemzés módszertanának szerteágazó kérdéskörében próbál rendet teremteni. Okfejtéseik, megállapításaik és következtetéseik igen gyakran keresztezik, de nem semlegesítik, sőt mi több: felerősítik egymást, mert a szálak — épp a szövegszintűség rendszerező elvéből következően — jócskán átnyúlnak egyik oldalról a másikra. Ami az egyiknél általánosítás, végső következtetés, az a másiknál esetleg kiindulópont, axioma, vagy látókör tágító lehetőség, és fordítva.

A szépirodalmi szöveg, a műelemzés és a stilisztikai vizsgálódások módszertana ma már olyan komplex egységet alkotnak, hogy elhatárolásuk szinte lehetetlen, vagy csak bizonyos — esetleg a hagyományokból örökölt — konvenciók révén, elméletben lehetséges; az értelmezés során az egyik implikálja a másikat, és mindegyik a nagyobb összefüggések felé, jóval túlmutat saját magán. Éppen ezért nem volt könnyű dolga Gyímesi Évának, feladatát viszont a tőle megszokott igényességgel oldotta meg.

A felfogásoknak ebben a „parttalan" áradatában, amelyet az olvasó elé tár, úgy próbál rendet teremteni, hogy miközben ütközteti és kritikailag értékeli kiérlelt koncepciója alapján a műelemzésre vonatkozó legkülönbözőbb elképzeléseket, nem feledkezik meg az ezekben rejlő és a műelemzésben hasznosítható lehetőségekről, s ily módon a változatok sokaságán át és e „változatkörök" metszéspontjaitól körülhatárolt, előremutató lehetőségeket fölkarolva halad és jut el egy invariánsnak tekinthető, adekvát műelemzési módszertan megalapozásához. E színes és árnyalt körképbe foglalt metainterpretációt Vári Attilának Expressz-ajánlott vérpad című abszurd parabolájának elemzésével zárja, mely voltaképpen a fölvázolt elképzelésekből kibontott értelmezési gyakorlatot mutatja be bizonyos didaktikai elképzelésekből kiindulva.

Mint e szintéziséből is kiderül, Gyímesi Éva egyforma biztonsággal mozog mind a nyelv-, mind az irodalomtudomány területén, eddigi tudományos tevékenysége is azt bizonyítja, hogy az elméleti jártasságát szakszerűen tudja kamatoztatni az árnyalt és komplex gyakorlati műelemzéseiben.[6]

Ha nem értettem félre Gyímesi Éva tanulmányának gondolatmenetét, akkor ennek a lényegét a m ű é r t e l m e z é s tárgyában kell keresnem, az ő szavaival élve: „Átlépjük-e és meddig lépjük át a műalkotás szöveghatárait, mennyit vonunk be az értelmezésbe azok közül a vonatkozási rendszerek közül, amelyek a mű jelentéslehetőségeit kiteljesíthetik" (155). Gyímesi Éva elméleti körképében voltaképpen e központi gondolat köré csoportosítva értékeli és ítéli meg a műelemzés metodológiájában adódó legkülönfélébb

[6] Hogy Gyímesi Éva „az intuitív érzékenység és a szakmai öntudat együttes vállalásával" miként próbálja föltárni az irodalmi művek, s köztük is a líra esztétikumát és az ennek nyomán kibontakozó költői világképet, annak érzékeltetésére hadd álljon itt példaként az az árnyalt elemzés, melyet Találkozás az egyszerivel (Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1978) című, remekbe szabott könyvében nyújt az olvasónak. Színvonalas tudományos publicisztikájában (Korunk, Utunk, A hét stb.) és egész eddigi tudományos tevékenységében a magas szintű szakismeret sohasem volt öncél, mindig „hűséges szolgálója" maradt az esztétikum, az irodalmiság földerítésének.

lehetőségeket, vagy még pontosabban fogalmazva: azt vizsgálja és arra keresi a választ, mi a viszony az immanens és a transzgresszív elemzés között, meddig terjed az egyik, és hol kezdődik a másik, egyáltalán van-e a kettő között jól meghúzható határ.

A szerző természetesen a tárgy pontos körvonalazásának az igényével párhuzamosan keresi a tárggyal egybevágó értelmezési módszert is (157), világosan látja a gondokat és buktatókat, ítéleteiben megfontolt. Viszont még az értelmezendő tárgy határainak a pontos kijelölésekor is (156) kérdéses, hogy ti. a kutató, ha „az irodalmi műben csupán a szöveget vagy a szöveg és az irodalmiság interferenciáját" (156) vizsgálja — tehát mellőzve a „transzgresszív" mozzanatokat — képes-e megmaradni az immanens elemzés határain belül. Elméletileg minden bizonnyal igen, ám a gyakorlatban aligha. Hiszen már maga szöveg, de talán az „irodalmiság" is, egyáltalán nem függetleníthető a „kontextustól' (ez utóbbit akár tágabban, akár szűkebben értelmezzük), mert ilyen esetekben is erősen hatnak a „ . . . társadalom által fenntartott dinamikus rendszerbe való beágyazottság viszonylatai" (uo.).

Azt hiszem, Gyímesi Éva minden gondolatára föl lehetne fűzni egy-egy elismerő rövid eszmefuttatást, itt-ott egy-két megjegyzéssel, továbbgondolással „fűszerezve". Ha e sorok írója mégsem így járt el, erről abban a reményben mondott le, hogy a tanulmány lapszélén maradt észrevételeire és megjegyzéseire, esetleg kérdőjeleire választ kap e kitűnő összegezés önálló monográfiába kínálkozó lapjain.

A kötetet Józsa Mária jó érzékkel és szakértelemmel megírt tanulmánya zárja. Ha némileg eltér is ez a dolgozat az eddigiek hangsúlyozottan elméleti jellegétől, mégis szervesen beleilleszkedik a kötet gondolatmenetébe, mert a rendszerező elvet, a szövegszintűséget itt dinamikájában, gyakorlati alkalmazásában követhetjük nyomon. Föltételezhetően ez a tanulmány az ifjú kolléganő szakdolgozatának a kötet számára készített változata, s ha ez így van, akkor az ifjú szerző „belépőjét" méltán tekintheti az olvasó sikeres és biztató kezdetnek. Mindenesetre Józsa Mária személyében egy jó elméleti alapokkal induló és az irodalmi mű árnyalataira is érzékeny kutatót ismerhetünk meg. A francia narratológiai iskola elméletére támaszkodva, de más forrásokból is inspirálódva, érettséggel és fantáziát sem nélkülöző merészséggel végzi el James Joyce 15 novellából álló, Dublini emberek c. elbeszélésciklusának komplex elemzését egy olyan négyszintes modell segítségével, amely a szintaktikai komponensből kiindulva halad és jut el a szemantikai és a pragmatikai komponensen át az elbeszélésciklus világképének a kibontásáig.

Természetesen helyszűke miatt sem vállalkozhattam Józsa Mária dolgozatának részletezőbb ismertetésére, a gyakorlati elemzés értékelésére is frisebb Joyce-élményekre lenne szükségem azoknál, mint amilyenekkel én jelenleg rendelkezem, ám szerény ismereteim alapján is állíthatom, hogy az elméleti alapok megbízhatóak és az olvasó nem fog csalódni Józsa Mária szakértelmében és mű iránti érzékében.

5. A kötet végére érve, még egy-két megjegyzéssel adósa vagyok mind a szerzőknek, mind pedig az olvasóknak. Aki ezt a kötetet gondosan áttanulmányozta, vagy áttanulmányozza, bizonyára a szerzőknek nem egy megállapítását megkérdőjelezheti, és jogosan, olvasottsága, más irányú tájékozottsága és a szerzőkétől eltérő felfogása alapján, hiszen egy olyan új metodológia felvázolásáról van szó, amely maga is a legkülönfélébb elképzelések ütköztetéséből, egy tudományelméletileg indokolt rendszerező elv, a szövegszintűség „mentén" van kialakulóban. Ezek a körképek egy erjedésben, olykor esetleg képlékeny állapotban levő gondolatsorban próbálnak — nem sikertelenül — rendet teremteni, s aki a nyelvtudomány történetének legutóbbi évtizedekbeli „mozgását" figyelve akar egy-egy újabb jelenségről, egy új tendencia érvényesülésének lehetséges következményeiről távlat hiányában viszonylag megbízható képet fölvázolni, az bizonyára méltányolni fogja a szerzők szellemi teljesítményét.

A kötetet — ha úgy tetszik — nyugodtan tekinthetjük a hetvenes évek nyelvtudománya vázlatos történetének is, hiszen a szerzők tanulmányaikban — rendszerező elvükből következően — „mozgásba hozzák" a nyelvtudomány szinte valamennyi részterületét, kézzelfoghatóan érzékeltetve a vizsgálódások interdiszciplináris jellegét is.

Tanulmánykötetről van szó, mégis az olvasónak minduntalan az az érzése, hogy egy monográfia különböző fejezeteit olvassa. Ha pedig az egyes tanulmányokat vesszük szemügyre, azok azt a benyomást keltik, mintha egy-egy, már elkészült vaskos monográfia tömör foglalatát olvasnánk. Nem ártana, ha valóban mindegyik tanulmányból kikerekedne egy-egy színvonalas monográfia; az egyes tanulmányok gondolatgazdasága a biztosíték erre a lehetőségre.

A kötet nem tartozik a könnyű olvasmányok közé, nem a nyelvi megformálás miatt, mely helyenként a magyar értekező próza veretes hagyományaira emlékeztet, hanem a legkülönfélébb elképzelések ütköztetése, a változatok sokaságának nyomon követése és gondolati átélése az, ami igencsak próbára teszi az olvasó figyelmét, különösen Szabó Zoltán és Gyímesi Éva dolgozatában, de a logikus okfejtés kárpótolja az olvasót szellemi erőfeszítéseiért. Egy csokorba gyűjtve, a szövegvizsgálatok új útjairól magyar nyelven aligha olvashattunk ennél jobb összegezést; ez az, ami különleges helyet biztosít ennek a kötetnek az eddigi magyar szövegnyelvészeti kutatások szakirodalmában, és ezt annál is inkább állíthatom, mert egy nemzetközi mércével mérhető, színvonalas szintézissel gazdagodtunk, amelyen nyoma sincs „a vidéki látóhatár korlátainak" (Gyímesi Éva, 149).

Azt hiszem, a tanulmányok végén szereplő gazdag szakirodalom önmagáért beszél. Minden bizonnyal kideríthetné egy alaposabb vizsgálat, mi hiányzik ebből a több száz tételt kitevő bibliográfiából, bizonyára sok minden, de a leglényegesebbek közül valószínűleg kevés. Így hát egy szinte naprakész bibliográfia ismeretében és birtokában megkomponált összegezés a szerzők jártasságát és alkotásuk színvonalát tanúsítja. Nem az ünneprontás hangján, de szóvá kell tennem: egy kötethez, mely ilyen gazdag tény- és névanyagot tár az olvasó elé, a szerzői gárdának mellékelnie kellett volna egy részletes tárgy- és névmutatót.

Befejezésként hadd utaljak a bukaresti Kriterion Könyvkiadó Vezetőségének és kolozsvári szerkesztőségének arra a bölcsen kialakított könyvkiadói koncepciójára, amelynek révén oly bőségesen inspirálódhatunk a hagyományokban gazdag romániai magyar művelődési és tudományos élet szellemi termékeiből. Annak a sok száz tudományos dolgozatnak és monográfiának, melynek címlapján a „Kriterion" felírás díszeleg, most egy újabb példányát veheti kezébe a magyarországi olvasó.

Máté Jakab

Bakos Ferenc: A magyar szókészlet román elemeinek története. Bp., 1982. Akadémiai Kiadó, 560 oldal

A magyar szótörténeti kutatásban érdekes és a környező népek nyelvtudományi munkásságától bizonyos mértékig elütő jelenség, hogy — szinte egyidőben a nyelveredetre és az ősinek minősíthető szókészletre vonatkozó vizsgálódással — határozott kezdeményezésekkel találkozunk szókészletünk jövevényelemeinek kiderítésére irányuló törekvés ügyében is. Míg a magyar finnugorisztika úttörője, Sajnovics János lappföldi helyszíni kutatásaira támaszkodva csak a nyelveredet bizonyításával, illetőleg szókészletünk finnugor elemeinek meghatározásával törődött, a polihisztor Benkő József — Sajnovics eredményeinek ismeretében és az eredmények elfogadásával, miközben a magyar nyelv nem

török eredetét bizonyította — „a magyar szókról való különb-különb jegyzések" rendjén már szót ejt a szókészletünkbe különböző nyelvekből bekerült jövevényelemekről is (l. Éder Zoltán: Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Nyelvművelő Társaság [Bp., 1978.] című munkájában közölt eddig kiadatlan „A magyar és török nyelv mely keveset egyezzen" [1791—1792] című Benkő-kéziratot [151—214]). Nyomában Gyarmathi Sámuel, bár az Affinitas-ban (1799.) az összes finnugor nyelvek tekintetbevételével még csak nyelvünknek finnugor eredete kérdésében dönt, Vocabulariumában (1816.) azonban már szókincsünk fölös számú eleméről mutatja ki az idegen eredetet, elsőként villantva rá határozottan az átvételnek a társadalmi érintkezés során szükségszerűen végbemenő nyelvi kölcsönhatásbeli jellegére is. Feltűnő, hogy még a nyelvújítás kori ortológia olyan jellegzetes terméke, mint a Debreceni grammatika (1795.) — Gyarmathit is megelőzve — hasonló szellemben nyilatkozik a nyelvi kölcsönhatás rendjén szókészletünkbe bekerült jövevényelemekről. Ezeken a korai kísérletezéseken túlhaladva, a század közepe tájától egyre inkább erőre kapó magyar szótörténeti kutatás elvekben és módszerekben hovatovább fejlődve, gazdagodva, a magunk koráig olyan jelentős jövevényszó-monográfiákat teremtett, mint amilyen Szinnyei Józsefnek Nyr.-beli román, Lumtzer Viktor és Melich János német, Gombocz Zoltán bolgár-török, Bárczi Géza ófrancia, Melich János, majd Kniezsa István szláv, Blédy Géza, majd Márton Gyula, Péntek János és Vöő István román jövevényelemeket feldolgozó munkája. Ezeken a nagy, összefoglaló feldolgozásokon kívül a kisebb szótörténeti cikkeknek, szómonográfiácskáknak és terjedelmesebb tanulmányoknak jócskán gazdag sora bizonyítja, hogy a magyar szótörténeti-szófejtő kutatás — felismerve a jövevényszóanyagnak a nyelvtörténeti vizsgálódásban megmutatkozó sokrétű tanulságait — milyen lankadatlan érdeklődést tanúsított és tanúsít a jövevényelemek iránt.

A magyar jövevényszó-kutatás ilyen tekintélyes előzményeihez méltóképpen csatlakozik most Bakos Ferencnek a magyar szókészlet román eredetű elemeinek történetét tárgyaló terjedelmes monográfiája. Bár Bakos kellőleg értékeli a román elemek kutatásának eddigi eredményeit, ugyanakkor azonban józan kritikai érzékkel tudatosítja e kutatási területen jelentkező hiányokat is. Minthogy jó ideig a kérdésnek újabb, szójegyzéki részében legteljesebb összefoglalása, Blédy Gézának doktori értekezése (Influenţa limbii române asupra limbii maghiare, Sibiu [Nagyszeben, 1942.) egybegyűjtötte ugyan szójegyzékében az eddigi kutatás rendjén román eredetűnek bizonyult elemeket, e monográfikus feldolgozás szemponttalan és problémátlan volta miatt már jó ideje nem volt tekinthető olyan feldolgozásnak, amely a kérdést a nyelvtudományi elveknek és módszereknek mai fejlett szintjén megoldotta volna. Ennek tudatosításakor a szerző világosan látta, hogy különösen az utóbbi három évtized szótörténeti kutatása, adatfeltárása és értékelése a Blédy munkája nyomán kibontakozó képet szinte teljes egészében megváltoztatta már csak azért is, mivel megváltozott a szótörténeti vizsgálódásnak, a jövevényszó-kutatásnak egész módszere és szemlélete (11).

A szerző ilyen kritikai alapállásból nézve a megelőző kutatások eredményeit, most a szókölcsönzést mint a több évszázada egymás szomszédságában, sőt ugyanazon társadalmi-gazdasági közösségekben élő két nép érintkezésének, gazdasági és művelődési kapcsolatainak nyelvi vetületét tekinti. Így aztán vizsgálódási módszere, szemlélete elsődlegesen társadalomtörténeti, sőt még általánosabb megjelöléssel: szociolingvisztikai. Az eddigi kutatók kezén a román eredetű jövevényszavak tárgyalása során elsikkadt a szó történetének feltárása; nemigen fordítottak kellő figyelmet a szókölcsönzés társadalom- és művelődéstörténeti-néprajzi hátterére, lélektani indítékaira, sőt továbbmenőleg teljesen kívül került az érdeklődés körén az átvett szó belső, magyarságbeli élete, kialakuló szócsaládja. Minthogy ezeket a tudománytörténeti tényeket e sorok írója már régebben megállapította (Bakos hivatkozik is erre), csak helyeselhető, hogy a szerző ilyen kritikai hozzáállással, a mások meg a maga megállapította hiányok kiküszöbölésének célkitűzésé-

vel vállalkozott a román jövevényelemek vizsgálatának modern nyelvtudományi szemlélettel és új módszerekkel való vizsgálatára.

Az ilyen célkitűzéssel induló szerző, sajnos, meglehetősen elnagyolt tudománytörténeti bevezetésében az elődök közül, a múlt századiakat csak futólag említve, előre bocsátja a részben maga, részben mások kialakította módszertani elveket. A magyar—román nyelvi kapcsolatok vizsgálatát a közvetlen népi érintkezés és ennek velejárójaként a kétnyelvűség különböző fokozati állapotán alapuló szókölcsönzés tanulmányozása eszményi területének tekintve, a szerző a két nyelv egymáshoz való viszonyán belül adódó nyelvtudományi megállapításokon túl a lehetőséghez képest általános nyelvészeti tanulságok levonására is törekszik (12).

Megnyugtató, hogy a szerző elfogadta és a vizsgálódás rendjén messzemenően gyakorlatban alkalmazta is azt a felismerést, amelyet jószerével először e sorok írója hangoztatott: nem elégséges csupán az egyes román jövevényelemeknek önmagukban, jobbára merő etimológizálással való vizsgálata. Az átvétel után a magyarba átkerült szó önálló magyar életének figyelemmel kísérése esetleges alakváltozatainak, jelentésváltozásainak és nemritkán kialakuló szócsaládjának megállapítása, pontos elemzése nagyon jelentős tájékoztatást adhat egyes hangtani vagy szóföldrajzi jelenségek megértéséhez; segítségükkel lehet megoldani a több ízben történt szóátvétel, sőt az átvétel és visszavétel kérdéseit is.

Mindenképpen helyénvaló, hogy a szerző két irányban is határt szabott kutatási területének. Egyrészt — mindenben elfogadható megokolással — kutatási körén kívül rekesztette a moldvai csángó nyelvjárásnak Márton Gyula által külön monográfiában feldolgozott, sőt a magyar nyelvjárási szókészlet román eredetű elemeinek összefoglaló tárgyalásába is beleépített szóanyagát, másrészt meg ugyancsak figyelmen kívül hagyta a mai állami közigazgatási, katonai, kereskedelmi szervezettel, valamint a társadalmi élettel kapcsolatos olyan friss kölcsönzésű szavakat, amelyeknek romániai magyar köznyelvi és nyelvjárási helyzetéről még eddig nincsen határozott képünk. Amennyire helyeselhető ezeknek az elemeknek a vizsgálatból való kirekesztése, éppen olyan mértékben következetlenségnek tetszik a Függelékben a Márton—Péntek—Vöő-féle monográfiában sem szereplő XX. századi kölcsönszavaknak felsorakoztatása, hiszen ezeknek nyelvjárási életéről, gyakori használatáról aztán már igazán nincsen világos képünk. Ezekről maga a szerző állapítja meg: „Az itt felsorolt jövevényszavak szócikkértéke rendkívül kicsi, hapaxok vagy szórványos előfordulásúak" (457). Végül is a szerző a csángó nyelvjárás és mai magyar nyelv felé tett elhatárolással a vizsgálódást ilyen formán 2374 kölcsön-, illetőleg jövevényszóra terjesztette ki.

Túlzás nélkül állítható: nem volt eddig egyetlen olyan magyar jövevényszómonográfia, amely a kérdés tárgyalásában olyan részletekbe menő tagozódással tárgyalta volna a vizsgált átadó nyelvből átkölcsönzött szóanyagot, mint amilyen alapossággal a szerző a románból való kölcsönzések vonatkozásában ezt teszi. Nemcsak hang- és alaktani tekintetben, nyelvtani kategóriák szerint elkülönítve, szófajok szerint vizsgálja az egybegyűjtött anyagot, hanem részletesen és szerteágazóan elemzi anyagát jelentéstani szempontból is. A hangtani elemzésben különlegesen jelentősek a szerzőnek a kölcsönzések alaki jellegében a román hangsúlyviszonyok következtében jelentkező többféleséget illető óvatos, a kivételeket is számba vevő megállapításai. A szóföldrajzi észrevételek sok irányú voltának részletező és statisztikai összeállításokkal is szemléletessé tett képét a szerző jóval érzékelhetőbbé tehette volna, ha legalább néhány nagyobb szóföldrajzi szórtságú jövevényszó térképvázlatban állna előttünk. Ennek a lehetőségnek a figyelmen kívül rekedése annál is inkább sajnálatos, hiszen a kolozsvári kutatás a történeti anyagból már eddig is számos lapon bemutatta az ilyen szempontból sok tanulsággal kecsegtető szemléltetési lehetőségeket. (L. pl. az *esztena* ~ *sztina*, *kolák* ~ *kalács*, *kaláka*, *pakulár*, *szok-*

mány stb. szótérképét e sorok írójától: Anyanyelvünk életéből. Bukarest, 1970. 184—5; A szó és az ember. Uo. 1971. 246, 255; Műveltség és hagyomány [Debrecen] l. a 156. utáni mellékletet.)

A nyelvtani, illetőleg szóföldrajzi tanulságok részletező tárgyalása mellett a szerző százados csoportosítással, sőt a XIX. század esetében kettős időbeli elkülönítéssel mutatja be az egybegyűlt szóanyagot. Az ilyen vizsgálat végső eredményeképpen megállapítja, hogy a tőle feldolgozott szóanyag századonként való jelentkezése a következő számadatokkal szemléltethető: a XIV. századból 4, a XV.-ből 10, a XVI.-ból 53, a XVIII.-ból 121 gyakoribb és 12 kérészéletűnek bizonyult szót vett át a románból néhány erdélyi nyelvjárás és az erdélyi magyar köznyelv. Átkerült szavakban leggazdagabban adatolt a múlt század; itt az 1800—1871 közötti időszakaszban 177, az 1872—1900 közöttiben pedig 383, összesen tehát 560 új román jövevényszó jelentkezéséről tud a szerzői statisztika. Ebből a tekintélyes szóanyagból azonban — Bakos szerint — csak 19 szó a magyar köznyelv közkeletű eleme, és csak 14 szó került bele a magyar irodalmi nyelvbe, illetőleg a műveltebb beszélők passzív szókincsébe, 20 szó szaknyelvi, a többi nyelvjárási szinten maradt, illetőleg a táji köznyelv körében használatos szókészletbe szorult (l. erre 13 és 453). A szóanyagnak ilyenszerű, szintek szerinti elkülönítése — véleményem szerint — meglehetősen nehéz, és csak hozzávetőleges számadatokat eredményezhet.

A jövevényszó-anyag századonkénti elkülönítése és a szóföldrajzi szórtság részletes bemutatása után a román eredetű jövevényszavak fogalomkörök szerinti megoszlásának vizsgálatára is sort kerít a szerző. Ennek rendjén három nagyobb fogalomkörben: az ember közvetlen szükségleteire és a szükségletek kielégítésére irányuló tevékenységekre, az ember testi, lelki, szellemi és társadalmi életére, valamint az embert környező természetre vonatkozó szóanyagra nézve Bakos valóban sok új gazdaság- és művelődéstörténeti tanulsággal járó megállapítást tesz.

A rendkívül sokágúan fejezetekre, alfejezetekre, pontokra tagolt munka tanulságainak egybefoglalását nagyon megkönnyíti a szerzőnek összegező zárófejezete. Forrás-, jelzet- és más rövidítések jegyzéke tanúskodik a számba jöhető források és szakirodalom széles körű kiaknázásáról, a gazdag külön magyar és külön román—magyar szómutató pedig viszonylag könnyűvé teszi a tájékozódást a terjedelmes monográfia szórengetegében. Az áttekintést jelentősen előmozdító név- és tárgymutató hiányát talán a szerző szándékától független kiadói terjedelmi korlátozás magyarázhatja.

Az anyagában gazdag, a feldolgozásban modern jövevényszó-vizsgálódás szempontjait alkotó módon továbbfejlesztő monográfia áttanulmányozása után némi sajnálkozással gondolunk az adattári résznek kéziratban maradása mellett arra is: milyen kár, hogy Bakos vizsgálódásában a kolozsvári mutatók történeti adatok anyagából, eredményeiből csak a Márton—Péntek—Vöő-féle nyelvjárási szókincs-monográfia egyébként gazdag szóanyagát használhatta fel, és nem, illetőleg csak kis részben juthatott hozzá ahhoz a feudalizmus kori román jövevényszóanyaghoz, amelyet — a Szótörténeti Tár teljes cédulaanyagának felhasználásával — a kolozsvári kutatóknak egy másik csoportja dolgozott fel monografikusan, de amely monográfia még eddig kiadvány formájában nem láthatott nyomdafestéket. Ez az anyag bizonyára nemcsak a szerző statisztikai adatait módosította volna számottevően, hanem a Tár anyaggyűjtésének szociolingvisztikai és szövegnyelvészeti jellege miatt sejthetőleg gazdagíthatta volna a nagy romanisztikai és jelentős nyelvelméleti tájékozottságú szerző feldolgozási szempontjait, sőt hihetőleg lehetővé tette volna további eredmények, tanulságok kialakítását is. A magyar jövevényszó-kutatásban azonban Bakos Ferenc monográfiája így is utat mutat szókészletünk idegen eredetű elemeinek ilyenféle szemlélettel és módszerrel való újabb feldolgozásának lehetőségeire nézve.

Szabó T. Attila

Hajdú Mihály—Kiss Jenő (szerk.): Tanulmányok a magyar nyelv múltjából és jelenéből (Emlékkönyv Benkő Loránd születésének 60. évfordulójára) Bp., 1981. 296 oldal

Az emlékkönyv különös műfaj. Egy-egy kiváló tudós jubiláris évfordulójára készül, de nemcsak tanítványai tisztelegnek neki tanulmánnyal, hanem munkatársai, beosztottai és pályatársai is. Az, aki emlékkönyvbe ír, igyekszik munkái közül egyik legjobbat, legeredetibbet adni. Éppen ezért rendszerint igen jó és új ismereteket nyújtó cikkek gyűjteményévé kerekedik ki. Múlhatatlan, hogy tematikája szétágazzon, hiszen egy jubiláló tudós egyéniség ritkán marad meg egy szűk szakmai részletkérdés korlátai közt. Mivel az emlékkönyvek rendszerint nem sorozat tagjaként jelennek meg, gyakran válnak cikktemetővé, pedig — hogy csak saját szakmánkon belül maradjunk — a Szily Kálmán, Melich János, Pais Dezső, Bárczi Géza tiszteletére megjelent jubiláris emlékkönyvekben még ma is érdemes tallózni. Be is vették a nagy összefoglaló bibliográfiákba mindegyiket. Célszerű, ha közkönyvtárakban külön polcot biztosítanak számukra, és ha valamelyik ötletünk eredeti voltát akarjuk ellenőrizni, a folyóiratok mellett ezektől is érdemes tanácsot kérnünk.

A köszöntőt Szathmári István, a testvértanszék vezetője írta. Vázolja a jubiláns sokoldalú tevékenységének különböző területeit: névtan, dialektológia, nyelvtörténet (hangtörténet, szókincskutatás, nyelvemlékek, irodalmi nyelv története), mai magyar nyelv, helyesírás, általános nyelvészet. Bemutatja töretlenül fölfelé ívelő pályáján tudósként, oktatóként és közéleti személyiségként.

A szerkesztők a spontán módon érkezett cikkeket a következő tárgykörök szerint csoportosították: nyelvtörténet, etimológia, helyesírás, névtan, nyelvjárástan, mai magyar nyelv, irodalmi nyelv, a magyar nyelv kapcsolatai. A köszöntő szerzőjén kívül 33 tanulmány található az emlékkönyvben az egyetemi és kutatói ranglétra mindegyik fokáról. Vannak köztük hosszú tudományos múlttal rendelkező egyetemi tanárok, de vannak fiatal pályakezdők is, akiknek itt megjelent tanulmánya az elsők közé tartozik.

A legtöbb tanulmány — aligha véletlenül — a nyelvtörténet köréből való. E. Abaffy Erzsébet nyitja meg a sort (A képzőrendszer leírásának gondjai a történeti grammatikában). A tanulmányokban kifejtett meggondolások alapján arra az eredményre jut, hogy a tipikusan szintaktikai, lexikai és szemantikai transzformációkon kívül vannak olyan igenemképzők is, amelyek egyszerre kettőhöz tartoznak, mindkettővel levezethetők: átmenetek tehát a szintaktikai és lexikai transzformációk között. S. Hámori Antónia *(mend w nemenek)* a Halotti Beszéd és a kódexek hasonló szerkezeteinek lazább szórendjével, majd ezek szorosabbá válásával foglalkozik. D. Mátai Mária (Rendszerkapcsolatok érvényesülése a magyar határozók történetében) a régi magyar határozószók kialakulását tárgyalja. Megvizsgálja, hogyan hatottak egymásra a rokon értelmű és az ellentétes (antonim) párok alaktani és jelentéstani szempontból. J. Papp Zsuzsanna (Különös szószerkezetek a kódexirodalom korából): Az apácák részére felolvasandó magyar szövegek latinból való fordítások voltak. Az apácák többsége nem tudott ugyanis latinul. A fordítók hívek is akartak maradni a latin eredetihez, de céljuk a megértés volt, ezért a latin szót gyakran két-három rokon értelmű magyar szóval adták vissza. Ha a latin szöveg két vagy több szinonimát tartalmazott, a fordító még megtoldotta a magyarban, és így 3—5 tagú rokon értelmű szerkezetek is keletkeznek. Ezek a szinonimacsoportok a magyarban *és, azaz, vagy, avagy* kötőszóval és kötőszó nélkül kapcsolódnak egymáshoz. Szófaj szerint lehetnek igék, főnevek és igenevek. Szinonimapárnak számít a közismert latin jövevényszó és annak magyar párja is. Néhány példa (zárójelben a latin eredeti) mai helyesírásra átírva: *intésére és tanácsjára* (ad exhortationem), *bűne és vétele* (iniquitas),

se írják vagy jegyezzék (ne notetur), *malaszt avagy kegyelem* (gratia), *éltet, nevel minket* (nos fovet), *káromlatot es mevetést tenne* (insultaret), *disciplinát, jegyelmet* (disciplinam), *maradékoknak, unokáknak avagy örökösöknek* (posteritatis), *szomorogni és keserögni, könyövet hullatni* (contristari et lacrimari). Íme a nyersanyag egy leendő 15—16. századi hiteles szinonimaszótárhoz ! Haader Lea (A Müncheni Kódex szövegtagolásának kapcsán) a ma is nehezen elkülöníthető okhatározós alárendelő és okadó magyarázó mellérendelő mondatok 15. századi megoldásait tárgyalja. Mivel a *hiszen* és az *ugyanis* magyarázó kötőszók a kódex keletkezése után, a 16. sz. végén alakultak ki, ezt a típust is a *mert* okhatározói kötőszóval fordítja a Müncheni Kódex. Korompay Klára (A Székelyudvarhelyi Kódex első két keze és a *-val, -vel* rag) egy 16. századi kódex két „kezének", Nyújtódi Andrásének és Judit asszonyének írásából csak az egy mássalhangzóra végződő tő, képző és jel után való kapcsolódást vette figyelembe. Magánhangzó után ugyanis csak a *v*-s, két mássalhangzó után pedig csak a mgh+*l*-es alak fordul elő. Az eredmény az, hogy az 1. kéznél szinte csak a *-val, -vel* alak található, a 2.-nál gyakori a gemináta megoldás, de *g* után még több a mgh+l. Zelliger Erzsébet (Adalékok a Keszthelyi Kódex nyelvjárásához) a tájszavak alapján próbálja lokalizálni a KeszthK. és a KulcsK. nyelvjárását. Mivel mindkettő többszörös másolat, így nyelvjárási keveredésre is lehet számítani. Valószínűleg nyugatdunántúli a két kódex másolója (a KeszthK 1539.), de eredetijükben északi és keleti jellegű tájszavak is előfordultak. A. Molnár Ferenc (A *-sza, -sze* nyomatékosító toldalék eredete) a toldalék történetével, nyelvjárási elterjedésével és jelentésárnyalataival foglalkozik. Pusztai Ferenc (Jelentésrendszerek történeti vizsgálata) a történeti jelentéstani kutatások szükségességére hívja fel az olvasók figyemét. Horváth Mária (Művelődéstörténet — szótörténet) a két tudományág egymásrautaltságát mutatja be meggyőző módon a 17. század erdélyi öltözködés tükrében. Zsilinszky Éva (A történeti szókészlet vizsgálatának néhány kérdése) ugyancsak a 17. századi nyelvtörténeti szókincs feltárásához ad szempontokat. Szegfű Mária (Ősi és idegen eredetű alapszavak aránya az igeképzős származékokban). A szerző eredményei a TESz. *s* és *sz* kezdetű szavain nyugosznak. Eredménye igazolja azt a feltevést, mely szerint a magyar szóalkotás zöme az ősi eredetű szavakra épül. Az ősi alapszavak mindegyikére átlagosan 5,9 képző jut, az idegenekére mindössze 1,6. A többi (kifejező, magyar fejlemény, tisztázatlan) csoport termékenysége is meghaladja az idegen eredetűekét. Fülöp Lajos cikke (Bugát Pál, a nyelvújító) inkább tudománytörténeti, de természetesen nyelvtörténet is, hiszen a nyelvújítás a magyar nyelv történetének nem is akármilyen korszaka. A tanulmány szerzője Bugát sokat vitatott munkásságát tárgyilagosan értékeli.

Két etimológiai cikk található a kötetben: Juhász Dezső (XI. századi-e *rév* szavunk?) meggyőző okfejtéssel bizonyítja, hogy az 1067-es oklevél hamis, adatai csak a 13. század második felére hitelesek. Kiss Jenő (Tallózás madárneveink közt) húsz madárnév eredetét fejti meg. Etimológiái eddig nem fordultak elő szófejtő irodalmunkban.

Ugyancsak két tanulmány tartozik a helyesírás tárgyköréhez: Molnár József (Írásjeleink „őstörténete") írásjeleink kialakulásával foglalkozik. Erről valóban kevés ismerettel rendelkezünk. Magam is meglepődtem, mikor egy 1684-ben Nürnbergben megjelent könyvet olvastam Magyarországról. Abban a szöveg csak ferde vonásokkal volt tagolva, a mondat végét kettős vonás, ritkábban pont jelölte. Fábián Pál (Az *ly* és helyesírási szabályzatunk 11. kiadása) érdekes helyesírás-történeti tanulmány arról, mi mentette meg az 50-es évek elején az *ly* írásmódot.

A névtanhoz a következő három tanulmány tartozik: Hajdú Mihály (Helyneveink *-d*-féle képzőinek funkcióiról) a kötet legterjedelmesebb cikke. A nagyszámú élő vagy történeti forrásokban igazolt *-d* képzőt helyneveinkben négy csoportba osztja: 1. A személynévi eredetű helységnevekben a személynév kicsinyítő-becéző képzője, 2. A közszói eredetűekben ellátottságot, bővelkedést jelöl, 3. egy kisebb helységnévcsoportban a ki-

csinységre vagy kisebbségre utal, 4. A legkisebb csoportban analógiás jelenség. Gerstner Károly (A német névanyag Komárom megye földrajzinév-gyűjteményében) dolgozata is igazolja, hogy a nemzetiségi névanyag nagyon fontos a magyar helynévkutatás szempontjából. Nagy Ferenc (A bűnözők álneveiről) tanulmánya a névváltoztatás módjához is lélektani tanulságokkal szolgál.

A nyelvjáráskutatás összefoglaló címszava alatt a következő három írást találjuk: Balogh Lajos (Korai magyar beszédfelvételek) cikke egy érdekes álhírrel és egy tudománytörténeti fontosságú, majdnem száz esztendős valódi újságcikk idézésével kezdődik. Maga a tanulmány is igen érdekes és újszerű, hiszen a rögzített magyar „nyelvemlékek" talán első tudománytörténeti földolgozása. A zárt *ë* köznyelvi használatáról mondottakat eddig csak sejthettük, hiszen az 1912-es fölvétel idején az olvasók többsége még meg sem született. De ez is mutatja, hogy az *ë*-zés köznyelvi forma, amely még ma is a magyarul beszélők legalább felénél élő valóság, ha az 1912-es viszonyokhoz mérten visszaszorulóban van is. Fodor Katalin (A magyar egyezményes hangjelölési rendszer és a szöveglejegyzés gyakorlata) számos figyelemre méltó javaslatot tesz nyelvjárási és élő köznyelvi szövegek leírásának pontosítására. Fazekas Tiborc (A magyar nyelvszociológia és nemzetközi háttere) figyelmeztet arra a nagy lemaradásra, amely nálunk ezen a téren észlelhető. Kiegészítésül megjegyezhetem, hogy a gráci egyetemen tanszéke is van ennek a nyelvtudományi ágnak N. Denison vezetésével. Az anyanyelv, a kétnyelvűség kérdése, a nyelvi kisebbségek helyzete ugyanehhez a tudományághoz tartozik. Ide vonható bizonyos fokig Décsy Gyula munkája: Die linguistische Struktur Europas (Wiesbaden, 1973.), **sőt ide** sorolnám néhány saját nyomtatásban megjelent előadásomat is, mint Anyanyelv, idegen nyelv, kétnyelvűség (MNy. 70: 33—9) és A magyar nyelv európaisága (uo. 71: 129—36), valamint az amerikai magyarok nyelvéről szóló több saját és másoktól való kisebb-nagyobb tanulmányt.

„A mai magyar nyelv" címszó alá tartoznak a következők: Rácz Endre (Számbeli egyeztetés halmozott jelzőjű főnevek mellett) óriási anyagából válogat jellemző példákat erre a fontos mondattani és szövegtani jelenségre. Keszler Borbála (Véghangzóhiányos tőtípus — véghangzóhiányos tőváltozat) szabályai és listái nagy hasznára lehetnek a magyarnak mint idegen nyelvnek tanításában is. Gyakorlatilag a „rétegnyelvek" csoportjába tartozik Sipos Pál dolgozata (Hasonlóságok a népnyelv és a szleng között), de nyelvtörténet is van benne, következtetései helyesek, mutatják a nyelv állandó változásában is megmaradó vagy újrateremtődő elemeket, képzettársításokat.

Az irodalmi nyelvet képviseli: Surányi Ibolya—Molnár Ildikó (Művészi versmondások összehasonlító elemzése, Petőfi Sándor: A négyökrös szekér) két versmondó (Horváth Ferenc és Major Tamás) előadását mély átéléssel kommentálja két versértő. Sárosi Zsófia (Egy vers — két változatban) József Attila: Nyár c. költeményének két változatát elemzi hangtani, ritmikai, szófaji és jelentéstani szempontból. Papp Lajos (Örkény István: Budapest [Lélektani szempontú stíluselemzés]) egy kispróza sokoldalú, hangulatos elemzése. Külön örülök annak, hogy végre valaki tudományos prózában ismét vállalni meri a *lélektani* magyar szakkifejezést, mert a *lélek* szót a lélektelenek „pszichológiai"-ra váltották ét és a szervilis pszichések (maradjunk következetesek a tudományoskodásban) nem merték többé leírni, pedig a *pszihológia* egy árnyalattal sem jelent mást, mint a *lélektan*, csak éppen nehezebb kiejteni.

Az utolsó fejezet „a magyar nyelv kapcsolatai" címet viseli. A következő három dolgozat tartozik ide: Honti László (Egy ugor kori hiátustöltő nyomán) a magyar *hozzá* névutó geminátáját magyarázza a tő magánhangzós tövéhez kapcsolódó magánhangzós lativus rag közti ejtéskönnyítő *γ*, *j*, *w* mássalhangzó keletkezésével, majd a tőséghangzó kiesésével. Bereczki Gábor (Néhány török tükörfordítás) a *kútfő*, *megalszik (tej, vér)* és a *vagyon* szavak jelentésének alakulását magyarázza török hatással. Pusztay János (A számjelölés fejlődéséhez paleolingvisztikai rekonstrukció az uráli és a paleoszibériai nyelvek

alapján) areális szerkezeti-tipológiai és anyagi egyezéseket vet össze uráli és poleoszibériai nyelvekben.

A szerkesztők utószava zárja a kötetet. Ebből megtudjuk, hogy milyen népszerű az ünnepelt beosztottai és kollégái körében, ha már a második emlékkönyvet kapja 60 éves korában. Elődei közül Gombocz Zoltán nem érte meg a jubiláló kort, Melich János, Pais Dezső és Bárczi Géza 70 esztendős korában részesült csak ebben a megtiszteltetésben. Az ünnepelt mindig nevezetes volt hallatlan munkabírásáról, önmagával és másokkal szemben való igényességéről és kitűnő szervezőképességéről. Számos átfogó tanulmány, szintézis mellett hosszabb-rövidebb cikke, dolgozata több százra tehető, szerkesztette a TESz.-t és sok gyűjtelékes kiadványt, szerkeszti a Magyar Nyelv c. folyóiratot, a legfontosabb nyelvészeti vezető helyeket tölti be. Ez az értékes tanulmánykötet méltó tisztelgés a tudós, oktató és közéleti személyiség előtt, és a kötet ismertetője csatlakozik a köszöntők jó kívánságaihoz.

Kálmán Béla

Jókai-kódex. XIV—XV. század. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közzéteszi **P. Balázs János.** Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 354 oldal

1. Örömmel vettem kézbe új nyelvemlék-kiadványunkat, a latin megfelelőjével együtt közreadott Jókai-kódexet. E kiadással annak a kódexünknek teljesebb megismeréséhez kaptunk kitűnő segítséget, amely elsőként tanúskodik korai magyar nyelvünk szépségéről, gazdagságáról, teremtő erejéről. — A kódex legkorábbi kiadása rosszul értelmezett célszerűségből „helyreigazított", más kódexekkel egységesített helyesírásával s csak félig-meddig pontos olvasatával (Nyelvemléktár VII., 1878.) sok tekintetben bizonytalan munkaalapot szolgáltatott a kutatások számára. Nem bizonyult teljesen elegendőnek az alaposabb vizsgálatokhoz az aránylag jól sikerült (ennek ellenére sokszor nehezen olvasható) hasonmás-kiadás sem (Codices Hungarici I., 1942.). A jelenlegi, betűhív olvasatú, az eredeti helyesírást és írásjeleket megőrző s a latin forrásokat egyidejűleg bemutató közlés azonban kiválóan alkalmas a kódex szövegének bármely szempontú tanulmányozására.

2. A kódex bemutatását egy igen részletes és sok szempontot felölelő bevezető fejezet előzi meg, amelyben P. Balázs János a kézirattal, illetőleg a kiadással kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat foglalja össze. Elsőként a kódex élettörténetével foglalkozik. A kézirat keletkezésének idejét illetően — a helyesírás és a tartalom vallomása, valamint több történeti bizonyíték alapján — azt a nézetet vallja, hogy az eredeti szöveget 1370 után írhatták (fordíthatták), s 1440 körül másolhatták le. A kódexnek ez — a korábbi feltételezéshez képest kissé módosított — keltezése eléggé valószínűnek tűnik. Mégis meggondolandó, hogy a következőkben ezt fogadjuk-e el, vagy maradjunk-e meg a hasonló megfontolás alapján kikövetkeztetett s a TESz.-ben is használt »1372 után / 1448 körül« évszám mellett. — A kódex lemásolásának helyéről P. Balázs úgy vélekedik, hogy talán nem Óbudán készíthették (mint Horváth János gondolta), hanem valamely más, északabbra fekvő helységben: Gyöngyösön vagy akár Szécsényben. A kódex nyelve ugyanis északi nyelvjárást mutat. Ez a magyarázat valóban érthetőbbé teszi a kézirat további vándorútját: a törökök elől menekülő szerzetesekkel kerülhetett a felvidéki városokon át Nyitrára.

A bevezetésnek talán a legfontosabb részletei a latin források ismertetésével foglalkozó szakaszok. A kódex latin eredetijének megtalálása érdekében szinte felfedeztetése óta folytak kutatások. Ezek során kiderült, hogy olyan egységes latin forrás, amely telje-

sen és ugyanúgy tartalmazná mindazt a szöveget, ami a Jókai-kódexben megvan, ma nem is létezik. A kézirat egy komplikált latin forrásszövegre vezethető vissza. P. Balázs a korábban már forrásként számba vett szövegek legelső, valamint legjobb kiadásait összevetette egymással, s kiegészítette a saját (1953 óta folytatott) ezirányú vizsgálatai során talált szövegrészekkel és variánsokkal. Így sikerült felkutatnia, s több részlet egymáshoz illesztésével egybeállítania a Jókai-kódex teljes tartalmának megnyugtatóan megfelelő latin szöveget. A kézirat kétharmad részben (1—49, 87, 127—53) az Actus beati Francisci et sociorum eius c. legendagyűjteményre vezethető vissza, egynegyed részben (87—123) pedig a Speculum perfectionis c. életrajzzal egyezik. A két alapszöveget P. Balázs az elérhető legjobb kiadásból, Paul Sabatier-nak Párizsban 1902-ben, illetőleg 1898-ban megjelent munkáiból vette. Az alapszövegeket a variánsokat tartalmazó Budapesti és Vatikáni Kódex, valamint a Speculum vitae beati Francisci et sociorum eius c. legendagyűjtemény 1504. évi velencei és 1509. évi metzi kiadásának megfelelő fejezeteivel vetette össze. A kódex utolsó néhány lapjának szövege részben a Budapesti kódexből (123—6), részben Bartholomeaus de Pisisnek Liber conformitatum c. könyvéből (153—4), részben pedig Bonaventura Vita beati Francisci c. munkájából (155—62) való. A 153—4. oldal forrását, a Liber conformitatumot, P. Balázs a kiadvány kéziratának leadása után találta meg — amikor már szinte felhagyott azzal a reménnyel, hogy a kódex utolsó részének forrását is sikerül felderítenie.

3. A kiadvány terjedelmének túlnyomó részét a kódex betűhív olvasatú és átírású anyaga, valamint a latin megfelelő szöveg teszi ki. P. Balázs a magyar szöveget az eredeti példányról másolta le, s onnan is ellenőrizte. A lapok számozásában a hagyományosan használt — valószínűleg Toldy Ferenctől származó s az eredetire kézzel írt — számozást követi. A kódex sajátos betűi közül megtartotta a hosszú *ſ*-et, a *z* alakváltozatai közül pedig a legegyszerűbbet, a *ʒ*-t. Az *i, j, y, ÿ* betűk írásjeleit, valamint a központozás különféle jeleit pontosan megőrzi. A betűk, betűkapcsolatok rövidítéseit szögletes zárójelben oldja fel, a javításokat mindenütt jelzi. A kódex szövegének ez a valóban igen pontos átírása és olvasata, ha nem is teszi egészen fölöslegessé a hasonmás-kiadás tanulmányozását, felment ennek állandó használata alól, s lehetővé teszi, hogy csak olykor-olykor, ellenőrzés vagy esetleges paleográfiai vizsgálatok céljából vegyük igénybe.

A kódex szövegének latin megfelelője a magyarral párhuzamosan helyezkedik el, a forrás pontos megjelölésével. Lapalji jegyzetekben — ugyancsak forrásjelzéssel ellátva — megtaláljuk azokat a variánsokat is, amelyek a legjobban megközelítik a kódex szövegét.

4. A kiadvány a kódex eredeti arculatát a magyar és a latin részhez egyaránt bőségesen közölt lapalji jegyzetekkel is igyekszik megvilágítani. Ezek többsége (főleg a magyar szövegben) formai vonatkozású, s a különféle javításokra (betoldásokra, kihúzásokra), rövidítésekre, valamint a hibákra (betűtévesztésekre, betűcserékre stb.) hívja fel a figyelmet. Az ilyen jegyzetek igen értékesek, hasznosak, s a figyelemfelkeltésen túl egyben érzékeltetik is a kódexmásolónak a szöveg megértésével és leírásával való küszködését is. Számukat akár szaporítani is lehetett volna. Jegyzetben lehetett volna például utalni egyes betűknek a szokásostól eltérő hangértékére. Arra például, hogy a *ʒ, cʒ* az előszóban feltüntetett hangokon kívül olykor *s* hangot, a *ſ* pedig *sz* hangot is jelöl: így 7: *ʒokac* : sokak, *ʒegellyuala* : segélli vala; 28: *ʒok ſagos* : sokságos; 36: *czebyt* : sebeit; 76: *Creſtenek* : keresztjének; stb.

Jó néhány jegyzet a kézirat alak- és jelentéstani kérdéseivel, a magyar és latin anyag viszonyával foglalkozik. A két szöveg közti fordításbeli eltéréseket tévedésnek, félreértésnek: hibának tartja. Úgy gondolom, közelebb járnánk az igazsághoz, ha ebben a tekintetben kissé óvatosabban nyilatkoznánk. Tudjuk, hogy a rendelkezésünkre álló latin

megfelelő különféle, több változatban is élő, s a mi kéziratunkhoz képest elég kései kiadású legendagyűjtemények részeiből állt össze, sőt az eredeti latin szöveg nincs is meg. A fordításbeli különbségek ezért nem okvetlenül csak hibák, félreértések lehetnek — éppen olyan joggal vezethetők vissza egy előttünk ismeretlen (magyar vagy latin) szövegvariánsra is. (Erre egyébként olykor maguk a jegyzetek is céloznak.) Ilyen, nem feltétlenül hibás eltérések például: „mendenhatto ÿſtennec : omni petenti" (7); „mendeneſtewlfoguan : vilis homuncio" (57); „betegeket latogaſatok : si vultis vitare infernum" (58); „hyttuan ʒegenſegnek eletÿtt : verissimam paupertatem" (82); „Mykeppen mutatta magat meʒeÿtelen : Qualiter nudavit se" (92); stb. Mindenképpen ismeretlen forrásra kell gondolnunk az olyan szövegrészek esetében, amelyeknek hiányzik a latin megfelelőjük. Így pl.: „bewnewktewl meg ewrÿʒtetet" (22); „Attÿamſya en lelkemnek baratÿa kerlek teged felſeges ieſuſnak es mendenhato haromſagnak neuebe ſegehetek meg yſten ʒegenet" (60); „Zent ferencznek myat" (158); stb. Azt hiszem, elegendő lett volna, ha a kiadvány a megfelelő jegyzetekben minden magyarázat nélkül jelezte volna a magyar és a latin szöveg közti eltérést.

Több esetben nem értek egyet a kézirathoz fűzött grammatikai, illetőleg jelentéstani magyarázatokkal sem. Nem tekinteném például „a sok igei *uala* hatására" történt elírásnak a *uala* igenévi alakokat (50, 54, 59). Ezek ugyanis a *való* igenévnek nyelvjárási, elszigeteltebb változatai (vö. Melich: MNy. 11: 116 kk., TESz., Benkő: ÁrpSzöv. 180). Ilyenek még pl.: GyS.: „Habroſagben *walacnoc* . . . koorſagban *walaknoc* . . . Sciukſegben waloknok"; DöbrK. 123: „mezze *vala* tengerig"; stb. Ugyancsak nem tartom helytelennek (s a *mennÿeÿeket* elrontott alakjának) a „*mennÿeket* : caelestia" formát sem; — sőt éppen ez az eredetibb, s a *mennyei* keletkezett az alapszó másodlagos tőváltozatából. Erre az alakra vö.: HB.: *munhi* uruzagbele"; BécsiK. 132: „Vrnak . . . *meńńy* rèpéſoy : volucres coeli"; MunchK. 43 vb: „*meńńi* ielenſeget : signum de caelo"; stb. — A kódex *ew nezmelleffegnek* kapcsolatát (115) a kiadvány felismerhetetlennek, esetleg a *myuelkedes* szó torzult alakjának tartja (kiadvány 16, 250). A kapcsolat helyes értelmezése azonban — Simai, majd a TESz. számomra teljesen meggyőző véleménye szerint — *ewn ezmellezegnek*, amelyben *eszmél* szavuk 'vélekedés' jelentésű származékát kereshetjük. Erre enged következtetni a latin megfelelőben található *opinionum suarum* szerkezet is.

5. Végezetül néhány szót kell szólnom a kiadványt kiegészítő s a szövegben való tájékozódást is elősegítő értékes mellékletekről. Elsőként említem a kézirat két levelét, valamint a latin forrásokat tartalmazó kódexek egyes lapjait bemutató hasonmás-mutatványokat. Ezek igen jól sikerültek, s kellően érzékeltetik a kéziratok szépségét. A kódex szövege után csatolt mutatók a kézirat tartalmával kapcsolatos fontosabb tárgyi és történeti felvilágosításokat adják meg. Így pl. összesítő jegyzéket kapunk az egyes fejezetekről és a megfelelő latin forráshelyekről, a szövegben található bibliai idézetekről, utalásokról és kódexbeli előfordulásuk helyéről. A névmutató a kéziratban található tulajdonneveket mai elnevezésükkel s a rájuk vonatkozó lényegesebb életrajzi, illetőleg földrajzi és történeti adatokkal együtt sorolja fel. Mindezek a mellékletek és mutatók is hozzájárulnak ahhoz, hogy a Jókai-kódexet nyelvemlék-kiadványaink egyik legértékesebb darabjának tekinthessük.

S. Hámori Antónia

Mező András: A magyar hivatalos helységnévadás. Bp., 1982. Akadémiai Kiadó (Nyelvészeti tanulmányok 22. sz.), 407 oldal

1. Egy elszomorító idézettel kezdem: „Jelen munkámnak szerves részét képezi az ugyancsak az Akadémiai Kiadónál megjelenő »Adattár a magyar hivatalos helységnévadáshoz« c. könyvem. Az Adattárban nem foglalkoztam a névadásbeli eljárások értékelésével, e könyvben pedig a névadási folyamat adatait hagytam el. — Kéziratomat 1972 decemberében, illetőleg a lektorálás után 1974 augusztusában zártam le. Azóta néhány ponton változott a véleményem, a névtudomány helyzetében többé-kevésbé kedvező módosulások történtek, az egyes nevek magyarázatában a [rá] vonatkozó irodalom hatására is ma már más a nézetem. Könyvem e megváltozott nézeteimet már nem tükrözi. Az alapos átdolgozástól az is visszatartott, hogy kéziratos munkám elemző és adattári részét egyaránt messzemenően hasznosította Kiss Lajos a »Földrajzi nevek etimológiai szótára« (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.) c. művében, s az erre való visszautalások feloldhatatlan filológiai ellentmondásokat hordoztak volna" (25).

Sajnálatos, hogy egy ilyen jelentős összefoglaló mű átfutási ideje éppen egy évtized; nagy kár, hogy az adattár nem jelent meg egy kötetben az elemző résszel (mint pl. ugyanebben a sorozatban Kázmér Miklósnak hasonló jellegű, e műben is sokat idézett könyvében), s tanulságos a következmény: filius ante patrem; egy másik mű előbb teheti közzé a kutató eredményeit, mint ő maga.

2. Mező András könyve a magyar földrajzinév-kutatásnak Kiss Lajos imént idézett névfejtő szótárához hasonló jelentőségű alapműve. Szerzőjének óriási levéltári és szakirodalmi anyag átbúvárlásával és bámulatos rendszerezőképességgel sikerült tiszta képet alkotnia abban a töméntelen névanyagban, amelyet a történelmi Magyarország települései jelentenek. (A rendkívül hasznos — az adattárat egyelőre pótló — mutatóban több mint tízezer név szerepel !).

A tennivalókra még 1947-ben Lőrincze Lajosnak kis terjedelme ellenére is alapvető műve, a Földrajzineveink élete (amelyet annak idején e hasábokon éppen én méltathattam: Nyr. 1949. 116) rámutatott, hangsúlyozva a „mesterséges", a „hivatalos" névadás addig kellően nem méltatott kutatásának fontosságát. Annyi idő múltán és számos részkutatás után Mező András lényegében ezt a hatalmas föladatot végezte el.

„A földrajzi név már-már egy évszázada politikumnak tekinthető" — írja (286), s könyvével bizonyítja állítását. Elképesztő példákat sorol elő, amelyek mutatják, hogy a politikai divatok közprédájának tekintett utcaneveken kívül még a községek és a városok nevei is mennyire ki vannak szolgáltatva a különféle előjelű „személyi kultusz", a túlzott lojalitás, a hízelgés gyarló, sőt hitvány emberi tulajdonságának. Szomolya község 1936-ban Árpád-kori nevét dobta el az akkor elhunyt fasiszta miniszterelnökről kért Gömbösfalva névért, holott Gömbös Gyulának a községhez semmi köze sem volt. Szülőfaluja, Murga is kérte ugyanezt 1941-ben, de ezt már könnyen elutasíthatták, hiszen a név „foglalt" volt. Hort község meg a fölszabadulás után akart szabadulni a Horthy Miklóstól rossz fényt kapott 800 éves nevétől, és hogy minél inkább feledtesse a kormányzót, túlbuzgón mindjárt Rákosifalva szeretett volna lenni.

3. Mező András a hivatalos helységnévadás történetét kilenc korszakra tagolja. Van köztük több évszázadot fölölelő, van egyetlen évnyi szakasz. A rendszertelen névadás a török utáni újjátelepüléskor a 18. században létesülő új helységek elnevezésével kezdődött, majd a 19. században 1873-tól (az első helységnévtár megjelenésétől) 1898-ig, a Magyarország községneveinek törzskönyvezéséről szóló IV. törvénycikk megjelenéséig keletkezett új helységek (telepítések, községgé szervezések, áttelepülések, különválások,

egyesítések) névadásával és névváltoztatásokkal folytatódott. (Érdemes lett volna a törvényt egész terjedelmében közölni, vagy legalább bő idézetekkel önálló fejezetben ismertetni.) Ez a nagy jelentőségű változás (Mező is a divatos közhelyek áldozatául esik, amikor „forradalomnak", „minőségi ugrásnak" mondja [45]) lényegében máig meghatározza hazánk helységneveit, ha azóta természetesen kisebb-nagyobb változások történtek is. Az egyik legfőbb változást az a döntés idézte elő, hogy ettől fogva a helységneveket elemeik számától és terjedelmétől függetlenül egybeírjuk. *(Hód-Mező-Vásárhely > Hódmezővásárhely.)*

1912-ig tartott ez a nagyszabású munka, amely ugyan a magyarosítás jegyében folyt, nem is tévedések és megalkuvások nélkül, mégis zömében helyesen, tudományos alapon rögzítette az ország helységneveit. Érthetően ezzel a folyamattal foglalkozik a szerző a legnagyobb terjedelemben (114—266). Rendkívül bonyolult, de meggyőző csoportosítással tette áttekinthetővé az óriási névanyagot, s ha itt-ott — többnyire adatok híján kényszerű — besorolása módosul is, ez az alapvető osztályozáson nem változtat. Pl. *Torontálvásárhely* a „Magyarosítás egyéb új, ismeretlen névadó alapján" kategóriából „A lakosság eredeti lakóhelye nevének átvitele az új településre" típusba kerülhet át, hiszen az 1898 előtt *Debelyácsa*, a mai Debeljacsa lakóinak ősei 1794-ben főként Hódmezővásárhelyről és környékéről érkeztek ide (Kalapis Zoltán: Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok. Újvidék, 1980. 126). *Bogojeva Gombos*-ra változtatásáról Mező adatai ellentmondtak egymásnak, így nem végezhette el osztályba sorolását. Cziráky Gyula hiteles följegyzései szerint a Mező említette első változat (ti. Gombos István csárdájáról kapta a község a nevét) az igaz; a név tehát a névátvitel (I.F.1/a) kategóriájába tartozik (vö. Gombos [Bogojevo]). Szerk. Jung Károly. Szabadka, 1978. 52).

Nem derül ki, hol történt a hiba, ki követte el a tévedést, amikor 1908-ban a történeti adatokkal és a népi ejtéssel szemben *Öttömös*-t törzskönyveztek. Már Inczefi Géza szóvá tette, hogy *Ötömös* a helyes (Móra Ferenc mindig így írta, a nép ma is következetesen így ejti), és javasolta kiigazítását (Nyr. 1956. 243). Magam még néhány más Csongrád megyei névvel összefogva, megismételtem indítványát (Csongrád megyei Hírlap, 1980. jún. 29.), cikk után beadványban is, de 1981. július 28-án a Csongrád megyei tanács elnökének I. 951/1980. sz. válasza (mindössze *Összeszék* helyett *Őszeszék*-et elfogadva) gy utasított el: „A többi községi tanács vezetése a hosszú idő óta kialakult névhasználatra tekintettel ma már a községek nevének megváltoztatását nem tartja szükségesnek."

4. A törvény alapján létrejött Országos Községi Törzskönyvbizottság nem minden ellenállás nélkül hajtotta végre az ország helységneveinek kodifikálását. Már közben is rugdalóztak a döntések ellen a községek, megyék, és nem egy esetben a végső szót kimondó belügyminiszter is keresztülhúzta a bizottság többnyire történeti érveken nyugvó javaslatait. Elsősorban — általában joggal — a nemzetiségek tiltakoztak. Szeben megye nagyon méltányos megoldást kért: nevezhesse minden nemzetiség saját hagyományos nevén a községét, úgy hogy „ugyanazon község például a magyar szövegben *Kistorony*nak, a német szövegben *Neppendorf*-nak és a román szövegben *Turnisor*-nak jelzendő volna" (141).

Más okok és ürügyek is tiltakozást keltettek. „A Liptó megyei Nagy-Selmeczet egyesíteni akarták Kis-Selmecz-cel, és az egyesült község számára a *Liptóselmecz* nevet adták volna. Az első község azonban tiltakozott az egyesítés ellen, mert a másodikban csak zsellérek laktak, akik[nek a] pótadója az egyesítés után megnövelte volna Nagy-Selmecz nagybirtokosokból álló lakosságának terheit is." Maradt tehát *Nagyselmecz*.

Még a rendezés be sem fejeződött, a föllebbezések már folytak. Mező külön szakaszként tárgyalja az 1912 és 1919 közötti módosításokat. Noha a törzskönyvbizottság szerint a már törzskönyvezett nevek nem változtathatók meg, az előterjesztett kérelmek egy

részét mégsem tudták megtagadni. Egy kicsit ellentmond a szerző másutt tett megállapításainak, amikor itt azt mondja, hogy a községeknek és megyéknek a névmegállapítás folyamatában mellékes szerep jutott: meghallgatták őket, de ez a meghallgatás semmire sem kötelezte a felsőbb hatóságot (267). A sok föllebbezés és a községek, megyék ellenállásán meghiúsult törzskönyvezés azt mutatja, ha a helyiek megmakacsolták magukat, többnyire sikerült meggátolniuk a bizottság, sőt a belügyminiszter döntését. Hiszen Árva, Fogaras, Hunyad és Liptó megye ellenállása miatt e négy megyében a belügyminiszteri szentesítésre sem kerülhetett sor (114, 266).

A módosítások időszakából is furcsa jelenségeket sorol föl Mező. A belügyminiszter néhány községnek megengedte, hogy régi nevét viselje (így 1911-ben a történetiségben is szereplő *Homokrév* visszaszerezte ma is használt *Mokrin* nevét). Ugyanakkor báró Tallián Béla országgyűlési képviselő, volt főispán és földművelésügyi miniszter, visszaállíttatta Pogányospatak nevét *Valeapáj*-nak, mert feleségének *Valeapáji* volt a nemesi előneve ! Korábban a törzskönyvi bizottság terjedelmi okokból — és mert nem volt szükség a megkülönböztető, „egyénítő" jelzőre — a *Jász-* előtagot elhagyatta *Felső-* és *Alsószentgyörgy* meg *Jákóhalma* nevéből. 1907-ben Alsószentgyörgy, 1911-ben Felsőszentgyörgy is visszaszerezte magának. (Így húsz betűjével *Jászfelsőszentgyörgy* a leghosszabb mai magyar helységnév.) A Horthy-korszakban még Jászjákóhalma is követte példájukat. 1902-ben Meszes-Györök kérte, hogy *Balatongyörök* lehessen: a jelzőcserétől gazdasági fellendülést, fürdőtelepének gyorsabb kiépülését várta. 1912-ben Faluszemes (Balatonszemes), 1916-ban Fokszabadi (Balatonszabadi), 1922-ben Kiliti (Balatonkiliti), Szárszó (Balatonszárszó), 1932-ben Zamárdi (Balatonzamárdi; 1943-tól azonban ismét csak Zamárdi !), 1934-ben Rendes (Balatonrendes) és Szepezd (Balatonszepezd) érte el hasonló érveléssel ugyanezt.

A fordítottjára is van példa: Vihnyepeszerény 1914-ben azért kérte 1890-ig használt nevének, *Vihnyé*-nek visszaállítását, mert így ismerték meg országszerte; az utótag zavart keltett, félrevezette a fürdőközönséget, s ezzel ártott a község vendégforgalmának.

5. A Tanácsköztársaság 133 napja alatt részint a korábbi gyakorlat szerint folyt néhány új község elnevezése, részint két új név keletkezett: *Leninváros* (az addigi Erzsébetfalva, a mai Pesterzsébet) és *Marx-falva* (a későbbi Pestszentimre). A két világháború között (1919—1939) a legjelentősebb változás az volt, hogy a korábbi településeknek csak mintegy harmada maradt Magyarország területén. A névadás azonban természetesen nem hagyhatta figyelmen kívül a történelmi Magyarország névanyagát, hiszen ebből postaforgalmi és anyakönyvi bonyodalmak származhattak volna. A törzskönyvbizottságnak tehát továbbra is a régi Magyarország helynévanyagának figyelembe vételével kellett döntenie. Az elvek és a gyakorlat változatlan maradt, csupán az új politikai igények kívántak a kort jellemző megoldásokat.

Meglepő, hogy csak 1925-ben jelent meg a belügyminiszteri rendelet, amely a helységnevekben levő *cz*-nek *c* betűvel való írásáról rendelkezett *(Miskolcz: Miskolc, Debreczen: Debrecen)*. (A posta és a vasút bélyegzőin még ennél is tovább élt a kettős betű.)

Elpusztult település nevét elevenítették föl 1934-ben, amikor az addig Kistelekhez tartozó *Felső-Pusztaszer*-ből *Pusztaszer* néven alkottak községet, ahelyett, hogy megőrizték volna *Felsőpus|taszer*-ként, vagy *Újpusztaszer*-nek nevezték volna el. Így azután évtizedeken át megtévesztették a pusztaszeri Árpád-emlékműhöz és a szeri monostor romjaihoz zarándoklókat. (Szabó Pál ezért nem jutott életében oda: 1969-ben, halála előtt egy évvel, csak a hét vezér emlékoszlopához talált el, és az ott kapirgáló tyúkokon háborgott.) Erdei Ferenc sürgetésére 1973-ban próbáltak javítani a helyzeten, de csak tovább bonyolították a dolgot, amikor az addigi *Sövényházá*-t a történetiségben sehol sem található *Ópusztaszer*-nek keresztelték. (Holott sem Vörösmarty, sem Katona József

nem *Ópusztaszer*-ről írt; Ady sem *Ópusztaszer* ellen lázadt, hanem — *Pusztaszer* ellen. Az lenne a helyes és egyértelmű, ha az egykori Sövényháza *Pusztaszer*, a mai Pusztaszer pedig *Újpusztaszer* lenne.)

„A két világháború között a törzskönyvbizottságnak sikerült betartania azt a még a rendezéskor megalkotott elvet, hogy élő személyekről nem alkotnak helységneveket" (281). Horthyról is csak településrészek kaptak nevet (288).

A második világháború (1939—1944) sem változtatott a kialakult gyakorlaton, csak újabb igényeket hozott, pl. a bukovinai magyarok bácskai megtelepítéséből adódó új községnevekre. Jellemző, hogy a Pest megyei Tök már 1913-ban kérte, hogy „a sok ízléstelenségre, trágár beszédre" alkalmat adó nevét egyik dűlőjéről *Bánrét*-re változtassák. Az ügy az első világháború kitöréséig elhúzódott, utána pedig a község állt el a kéréstől, nehogy a változtatás miatt a harctéren levő katonák levelei ne érkezzenek haza. A két háború között elaludt az ügy, majd a második világháború miatt — az elsőhöz hasonló meggondolásból — ugyancsak félretették. „Ezek után kikívánkozik az emberből az óhaj: Tök község elöljárósága nehogy harmadszor is kérje a falu nevének megváltoztatását!" (282).

6. A fölszabadulás után (1946—1954) főként fölülről kapott irányelvek alapján a helyi szervek „kezdeményeztek" névváltozásokat. Ennek számos középkori településnév esett áldozatául. Ebben az időszakban 157 új községgé alakítás történt; főként tanyaközpontokból. Ezek a nevek — hála a törzskönyvi bizottság szakértelmének — többnyire sikerültek, történeti vagy népnyelvi adatokon alapulnak. Két emlékeztető név puszta vezetéknévi formájú *(Beloiannisz, Hunya)*. Érdekes, hogy a görög menekülteket a Szinatelepi Állami Gazdasághoz tartozó Szintatelep, Jánosmajor és Katalinmajor lakott helyeken telepítették le, s ezt nevezték ideiglenesen *Görögfalvá*-nak, majd *Beloiannisz*-nak. Nem jutott eszükbe, hogy Szinatelep véletlenül éppen görög eredetű név, hiszen a reformkor haladó polgáráról, a görög származású Sina Györgyről, a Széchenyivel Lánchidat építő bankárról és birtokosról kapta nevét.

Alighanem téves Mező András meghatározása, amikor Sztálinváros elnevezéséről azt mondja, hogy „a kegyelet lerovása céljából" született: 1951-ben Sztálin élt még, tehát nem kegyeletről, hanem csak — hódolatról lehet beszélnünk. Kicsit igazítanom kell a *Ruzsa* nevének keletkezéséről elmondottakon is. A szegedi tanyavilágból 1950-ben többek közt *Csorva* néven lett község; összetévesztgették azonban a Békés megyei Csorvással, ezért lett (nem „második lakott helynevéből", hanem a határrész régi nevéből, a *Rúzsajárás*-ból) 1957-ben *Ruzsa*. Minthogy a hivatalok írógépjein nincs hosszú *ú*, helytelenül rövid *u*-val törzskönyvezték, holott a *Rózsa* vezetéknév népnyelvi *rúzsa* változatából ered, tehát hosszú *ú*-val kellene írni, ahogy a nép ejti is. (Ez is egyike volt a Csongrád megyei tanácshoz előterjesztett — és elutasított — javaslataimnak.)

Nem csupán a vallási helynév eltüntetésének szándéka érvényesült 1955-ben az *Ószentiván* > *Tiszasziget* változtatásban (mint 1952-ben *Pálosszentkút* > *Petőfiszállás*, 1964-ben *Győrszentmárton* > *Pannonhalma* esetében), noha kétségtelen, hogy a hatóságoknak ez esetben kapóra jött a néphagyomány. Ószentivánt ugyanis a nép még ma is *Sziget*-nek (régebben *Szüget*-nek) hívta (SzegSz.). Így nem volt egészen alaptalan az új név. Más kérdés, hogy történelmi hagyományt áldoztunk föl vele, mert elsikkadt az a páratlan érdekesség, hogy voltaképpen Ószentiván volt az újabb, és Újszentiván a régibb település.

Az utóbbi névváltozások már a hivatalos helynévadás utolsó korszakából, az 1955 utáni, most is tartó időből valók. Az 1954. évi 9. sz. törvényerejű rendelet ugyanis megszüntette az Országos Községi Törzskönyvbizottságot. Ettől kezdve a névváltoztatást a helyi tanács kezdeményezi, és javaslata a járási meg a megyei tanács útján — a megyei

levéltár véleményezésével — a Minisztertanács tanácsszervek osztályának szervezési csoportjához kerül. Ez terjeszti az Elnöki Tanács elé döntésre. „Amint látjuk, az egyetlen tudományos jellegű intézmény a névváltoztatás állomásai között a megyei levéltár, azt azonban nem hihetjük komolyan, hogy döntését alapos történeti kutatómunka előzi meg, azt pedig még kevésbé, hogy a névtani, nyelvészeti szempontok érvényesítésének megfelelő fóruma lenne. Mivel a törvényerejű rendelet kimondja, hogy »indokolt esetben bármely helynév megváltoztatható«, úgy látszik, a szükségesnél és kívánatosnál sokkal nagyobb beleszólásuk van a helyi szerveknek a hivatalos községnevek megállapításába" (292—3). „Jóvátehetetlen hibák azonban még nem, melléfogások is csak kevés számban történtek" (295—6).

Mező András nem gyakran minősíti könyvében a változtatásokat. Elszórtan találkozunk rosszallásával (83, 163, 165, 177, 259, 267, 287, 289), szintúgy helyeslésével (87, 107, 132, 148, 255, 264, 281, 288). Ezért is öröm, hogy könyvének végén mintegy összegezésül nem rejti véka alá álláspontját. Még jobban örültem volna, ha legalább néhány bekezdésben kifejti a szerinte szükséges tennivalókat, a tapasztalatok leszűréséből adódó föladatokat. Igaz, hogy kétszer is sürgeti a helynévazonosító szótár elkészítését (23, 72), és műve végén szintén két ízben is az Országos Községi Törzskönyvbizottsághoz hasonló névbizottság létesítését (293, 296). A helynévazonosító szótár már készül — talán már el is készült — a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetében (Torma István, Névtani Értesítő, 1979. 71—5). Ami a névbizottságot illeti, hiába sürgette Orlicsek József, Ila Bálint, Mikessy Sándor, Lőrincze Lajos, hangjuk eleddig bizonyára nem hallatszott el az illetékesekig, hiszen véleményük csak tudományos kiadványokban olvasható. Talán az MTA közvetítésével beadványban kellene hivatali útra terelni: ügyiratra minden hatóságnak megszabott határideig válaszolnia kell, állást kell foglalnia.

Péter László

B. Lőrinczy Éva: A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei. Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó. 492 oldal. Nyelvészeti Tanulmányok 19.

Az ÚMTSz. szerkesztése során kiderült, hogy a köznyelvi címszavak alá sorolandó tájszavaknak mintegy 5%-a a megfelelő címszótól mássalhangzó-állományában (is) különbözik, ezek egyötöd részében a mássalhangzó-kapcsolódásokban az elemek száma különböző (pl. kny. *p*/nyj. *pr: csepű/csöprü*). A szerző találó magyar műszóval szembenállásnak nevezte el ezt a különbséget; az ÚMTSz. 7 évtizeden (1890—1960) belüli anyagából valamennyit összegyűjtötte, s szinkrón anyagnak tekintve rendszerezte a szótár így nyert 1%-nyi anyagát (9—29).

A nyj. 1, ill. 2 t ö b b l e thangot tartalmazó (47—180, 181—7) szembenállások bemutatása után kerül sor a nyj. 1, ill. 2 h i á n yhang alapján (188—416, 417—44) csoportosíthatókra. A nyj. többlethangú szembenállások külön-külön kategóriába kerülnek a bennük levő 1, 2, ill. 3 kny. hang alapján, a nyj. hiányhangok esetén kny. 2, 3, ill. 4 hang dönt a besorolásukról; ha a szembenálló kapcsolatokban 2 a különbség, akkor ø is állhat 2-tagú kapcsolódással szemben. Az ily módon elvileg lehetséges 12 fajta kategóriából 11-re van az ÚMTSz. anyagában példa. Minden egyes kategórián belül az anyag aszerint oszlik csoportokra, hogy a torlódás hányadik helyén van a nyj. többlet, ill.

hiány. A szembenállás mindkét oldalán meglevő mássalhangzók esetleges módosulása(i) alapján jó indoklással alcsoportok vagy függelékek is találhatók a csoportokban.

A kategóriák jelölésére képletek kiválóan alkalmasak. A képletek indexekkel (pl. knyj. $C_1C_2C_3$/nyj. C_1C_3) pedig világosan, egyértelműen utalnak az egyes csoportokra; ezek mellett nemcsak fölösleges rendundancia, hanem bizonyos fokig félrevezető is az ábécé nagy- és kisbetűinek használata ugyanerre a célra. A típusok és altípusok definiálására a szembenállások mássalhangzó-kapcsolódásaiban szereplő msh.-fajták megadása elegendő és félreérthetetlenül jellemző (a decimálszámok, mint ezt máshol részletesebben kifejtem, zavaróak).

A szembenállások és az illusztrációjukra szolgáló példaanyag közlése következetes és gondos, egy-egy altípusé egymást növekvő sorrendben követő fett számjeggyel jelölt pontban. Az altípus pontos megadása után (pl. „kny. z á r h a n g/nyj. o r r h a n g + z á r h a n g") a szembenállások az erre megállapított, a msh. képzési módja, helye és zöngeállapota alapján alkotott ábécé rendjében következnek, utána a példaanyag (a kny. adat valóságos vagy kikövetkeztetett voltának jelölése nélkül). A példák sorrendjét 1—4 jegyű, a hangkörnyezet milyenségére utaló kurzív decimálszámok határozzák meg. Ennek a kurzív decimálrendszernek a feloldását (nem kurzívan) a mű vége felé kapjuk meg (479—81), ahol látható, hogy a szerző a hangkörnyezetet 60-nál több módon állapította meg ! E közlésmód következtében egy kny. adat többször is előfordulhat akár ugyanannak a szembenállásnak a bemutatásakor is: „*k/nk*: . . . 2.2.1.2. *pókháló/pánkháló, pókháló/ponkháló, pókháló/punkháló*. 3. . . . 3.1. *ízék/ízénk*; 3.2. *ízék/ízink, ízék/ízink, pók/pank, pók/pánk, pók/ponk*, . . .; 3.3. *ízék/izing*" (67). A gazdag példaanyag ilyetén felsorolása következetes, logikus, de kérdéses, hogy decimálszámok nélkül[1] nem mondhatnának-e többet az egy kny. adat különböző szembenállásai, de az uralisztikában szokásos módon a nyelvjárási hovatartozás megadásával. Az idézett példából további utánanézés nélkül nem tudhatjuk, hogy a szóvégi *(pók)* és szóközépi *(pókháló)* szembenállások szükségszerűen együtt találhatók-e. Toldalékmorfémák előtti szembenállások ugyanígy problematikusak. Nem biztos azonban, hogy az ÚMTSz. anyagából nyerhető-e válasz ezekre a kérdésekre.

Törölném a hangtani szembenállások sorából azokat a csak egyetlen példán kimutathatókat, melyeket a szerzővel egyetértve „teljes mértékben alaktani" hátterűnek, „különféle határozóragokkal" alakultnak, elvonás, különböző nyelvekből való átvétel, „szóalak-keveredés" stb.-vel magyarázhatunk, pl. *n/jg, nc/ncj, lyst/jnst, Ø/nk, nt/sz, rt/n* stb., akármilyen különös hangkapcsolatot is illusztráljanak. Az *ldj [lgy]/d* esetében nemcsak a különböző toldalékok, hanem a fonémák fonetikus átírása utáni szembenállása éppenúgy nem felel meg a kitűzött gyűjtési elveknek, mint az *ny/nt* alatti *lepényt* (acc.)*/lepintet*. Vagy 30 esetben a mássalhangzók számának a megállapítása téves, ill. pl. *esztergál/isztrigál* a hangátvetésével sem tartozik ide, méghozzá *ng/g* alá. A *k/kh* szembenállású idegen szavakat másképpen ítélném meg, mint a *t/th* nyj. *kathélikus, katholikus* példáját, mely feltehetően abból az időből származik, amikor a kereszt- és házasságlevelekben, születési, anyakönyvi kivonatokban stb. kiírva vagy rövidítve *th*-val írták a vallást. Valószínűleg olyan „hypertanult" közlők betűejtése ez, akikről a nyelvjárás többi beszélői is azt mondhatták, olyan művelt, hogy még a tyúkszemet, tyúksz. .t is (két) x-szel írja".[2]

[1] A csoportok, kategóriák összefoglalásában vannak számszerű utalások a hangkörnyezetre; azt azonban, hogy egy-egy hangkörnyezeti típus mennyire gyakori vagy ritka, csak a teljes példaanyag feldolgozásból állíthatja össze magának az olvasó.

[2] Egy beszélgetés során F. Virány Judittal, felvetődött az a gondolat, hogy a munkában található német jövevényszavak tekintélyes része talán csak a monarchia hadseregében szolgálók s esetleg még szűkebb környezetük előtt volt ismeretes.

Az egyes szembenállások vagy példák a könyv rendszerének ismerete nélkül is könnyen megtalálhatók a szembenállások ábécé rendben megadott jegyzéke (30—42), ill. az ugyancsak gondosan megszerkesztett morfématár (453—68) segítségével.

Az egyes altípusok anyagának bemutatása után a szerző sok szempont alapján mutat rá a levonható tanulságokra: közli az egy vagy többféle módon a szembenállásban résztvevő tő[3]- és toldalékmorfémák, fogyó sorrendben a szembenállások, a bennük előforduló egyes kny. és nyj. hangok, a szó eleji, belseji és végi pozíciók számát, összefoglalja a hangkörnyezetről, a földrajzi eloszlásról tehető megállapításokat; lektori javaslatra (27) ettől csak az egypéldás esetekben mond le, ott sajnos többször még a földrajzi utalás is hiányzik (100, 111—2, 121 stb.). Szinte minden altípus elemzésekor akad a sablonos, az előttünk levő anyagból bármikor összeállítható egyesítések közé rejtve egy vagy több rendkívül értékes magyarázatrészlet, pl. etimologikus hangok kieséséről, a többlethang infixum voltáról, archaizmusról, utalás zöngés-zöngétlen párokra stb. (vö. pl. 58—9, 63, 75, 88, 101—2, 113, 118, 123, 138 stb.). Külön kiemelném az *-ít* igeképző *jt*-s nyj. változatainak archaikus (71, 73), a hármas torlódásokból kieső mássalhangzók etimologikus voltáról (317—22), az anorganikus, inetimologikus nyj. többlethangokról (83, 91, 93 stb.), vagy a szótagzáró *l* kieséséről és az azt követő *n* palatalizációjáról (286) mondottakat. Ezek az igen fontos, nyelvtörténeti és dialektológiai szempontból hasznos észrevételek sajnos szinte teljesen beleolvadnak a szokványos összesítésbe.

A nagy gonddal összeállított és kiértékelt altípusok egyesítése típusokká az igen szemléletes ábrák segítségével (97 ilyen ábra van a könyvben) világos, mindössze az ábrákon lehetne a kny. és nyj. rész elválasztó vonala szembetűnőbb. Tagolás szempontjából következetlenség, hogy ezek az összesítések az altípusok számozására bevezetett félkövér szedésű arab számjegyek (22) alkalmazása miatt nem válnak el az anyagközlő részektől. Az elválasztásnak, ill. a tagolatlanságnak ez a módja a szerintem fölöslegesen bevezetett alcsoportoknak (erről másutt részletesebben) és csoportoknak minden szemléltető áttekintést nélkülöző összesítésekor már zavarónak tűnik. Ezeket csak a könyv alapos ismeretében lehet megtalálni, visszalapozva a következő csoport kezdetétől az azt megelőző félkövér számig (l. 64—6, 141—2, 153—5 stb.). Amelyik csoport — vagy kategóriával egybeeső csoport — összefoglalása bizonyos mechanikus, a típusok számszerű adatainak egyesítéséből származó közlésnél többet, szemléletes táblázat(ok)at is tartalmaz (94—9, 252—9, 420—3), ott a csoportot az előtte tárgyalt tükörképével kny. C_1/nyj. C_2C_1-t a kny. C_1/nyj. C_1C_2 csoporttal, kny. C_1C_2/nyj.C_2-t kny.C_1C_2/nyj.C_1-gyel veti egybe (97—9, 254—9), ill. a kny.CC/nyj. Ø csak egyetlen csoportból álló kategóriát a jóval előtte bemutatott kny.Ø/nyj.CC kategóriával azonos csoporttal (421—3), méghozzá ez utóbbit igen szemléletesen, de külön tagolás nélkül.

A csoportok összefoglalása kategóriákban ugyanolyan gondos, alapos, részletező munkával történik, mint az altípusok típussá egyesítése. Az egyes csoportok számadatairól, a szembenállások gyakoriságáról, a mássalhangzó-fajták kapcsolódásairól, s ezek gyakoriságáról, a többlet- és a hiányhangok minőségéről, gyakoriságáról s még több számszerű adatról szemléletesek az összeállítások, a pozíciókról, hangkörnyezetről szinte csak formálisak, a földrajzi eloszlásról pedig az anyag természetének megfelelően inkább csak utalások adhatók a típusokra, altípusokra. A 2 és 1 msh. közötti szembenállásoknál az egybevetések olyan alaposak, hogy még a hiányzó kapcsolódási lehetőségek értékelő megemlítésére is kiterjednek.

[3] Tőmorfémának nevezni képzett, ragozott és összetett szavakat az adott indoklás (25) ellenére sem helyeselhető, sőt zavaró.

A kategóriák összefoglalásakor az eddig mondottakhoz képest legtöbb új szempont akkor merül fel, amikor a nyj. hiányokat tartalmazó kategóriák összefoglaló tárgyalásában — ezektől el sem választva — veti egybe ezeket a tükörképükkel. Ugyanígy a nyj. 1 hiányhangúaktól el nem választva kapjuk egybevetésüket az 1 hang többletet mutatók összességével, s ez áll a 2 hiány, ill. 2 többlethangúak egybevetésére is. Számomra érthetetlen módon a nyj. 1 többlethangúak egyesítését csak egy félkövér szám választja el a 3C/4C anyagától, a 2 többlethangúakat a 2C/4C-től, ill. hasonló módon 4C/3C egyik pontja az 1 hiányhangúak és 4C/2C-é a 2 hiányhangúakat összesítése, sőt ezekhez tőlük csak félkövér számjeggyel elválasztva kapcsolódik a nyj. többletet, ill. hiányt mutató kategóriák egyesítése, s ezek szembesítése. A kategóriák és tükörképeik (csak 3C/C-nek nincs tükörképe) tárgyalása pedig egymástól igazán messze található.

Az egyes kategóriák tárgyalása és összefoglalása			szembesítésük:
C/2C	(47—128, 128—34)	és 2C/C	(188—298, 298—305) 305—16
2C/3C	(135—67, 167—72)	„ 3C/2C	(317— 86, 386— 91) 391—98
3C/4C	(173—5, 175—7)	„ 4C/3C	(399—404, 404— 6) 406— 9
Ø/2C	(181—2, 182—3)	„ 2C/Ø	(417— 20, 420— 21) 421— 3
2C/4C	(184, 184—5)	„ 4C/2C	(434— 5, 435— 6) 436— 8
x/x+1	(177—80)	„ x/x—1	(409— 12) 412— 6
x/x+2	(185—6)	„ x/x—2	(438— 40) 440— 1
x/x+1,2	(186—7)	„ x/x—1,2	(441— 2) 442— 4

Véleményem szerint a tükörkategóriák szemléletes egyesítése, a bennük levő kitűnő táblázatok (pl. 307, 392, 407, 421 stb.) s egyéb fontos tudnivalók miatt, legalább egy félkövér számjegyet érdemeltek volna, sőt a visszakeresés lehetőségét biztosítani kellett volna azzal, hogy szerepeljenek a tartalomjegyzékben is. Talán külön nagy fejezetben lehetett volna valamennyit egyesíteni.

A kategóriák egyesítése és szembesítése a bennük található sok kitűnő és szemléletes összeállítás ellenére sem ad megnyugtató képet az egész anyag nyelvi értékeléséről. Ehhez nyilván nagymértékben hozzájárul, hogy az utalások során való visszalapozáskor lépten-nyomon akadnak kisebb pontatlanságok. A megbízhatóságot erősen csökkentik olyan állítások, amelyek szerint pl. 90, ill. 97-nek 229, ill. 231 a háromszorosa lenne (391), holott 231 a 97-nek a 2,5-szeresénél több ugyan, 90 szorozva 2,5-del viszont kevesebb 229-nél. Az egybehasonlításoknál hiányzik a százalékszámítás vagy valamilyen más, különböző nagyságú adathalmazok reális egybevetésére alkalmazható módszer használata.

Sajtóhiba kevés van a könyvben, de közülük mintegy 70 értelemzavaró. Olyan is akad, melyről csak e könyv alapján nem állapítható meg, sajtóhiba-e vagy rosszul besorolt példa (*c/rc* példái között *kanóc/kanonc*).

Végezetül B. Lőrinczy Éva könyvéről megállapítható, hogy gazdag anyagát a maga kidolgozta szinkrón elvek szerint következetesen rendezte, példaanyaga jól áttekinthető, mutatók segítségével minden könnyen megtalálható benne. Az anyag kiértékelésekor diakrón szempont figyelembevételével beszél etimologikus kieső, ill. inetimologikus, anorganikus többlethangról. Gondosan ügyelt még az 1—1 esettel illusztrálható szembenállások számbavételére is. A földrajzi elterjedésről tett összefoglaló megállapítása rendkívül óvatosak (187, 315 stb.). Egyes hangokról, pl. *j*, *h* (312, 314 stb.) tett összefoglaló megjegyzései tanulságosak, az ejtés könnyítése, az expresszivitás fokozása miatt bekövetkező változásokról tett megjegyzései (386, 476 stb.) rendszerint meggyőzőek. Munkájá-

nak adattára és összefoglalásai a hungarológiai és uralisztikai fonotaktikai kutatásoknak minden bizonnyal sokat forgatott és idézett anyagává fognak válni. A szembenállások egybevetésével és az összefoglalással (469—78) kapcsolatosan, valamint az itt megvizsgált anyagnak a magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszeréhez való viszonyában sok mindent csak egészen más szemszögből tudok megítélni. Ennek részletes kifejtése azonban nem végezhető el egy ismertetés szűk keretei között, erről részletesebben máshol (NyK).

Vértes Edit

A magyar nyelv hete 1983-ban

A „hét" ez évi országos gazdája Fejér megye volt, központja Székesfehérvár. A megnyitó ünnepséget itt, a Technika Házában tartottuk. A 250 személyes nagytermet megtöltötték az érdeklődők, a magyar nyelv ügyének lelkes hívei és az anyanyelv ápolásán egész életükön át fáradozó magyartanárok. Jelen voltak a megye és a székhely társadalmi és állami vezetői.

Az egybegyűlt vendégeket Závodi Imre, az MSZMP KB tagja, a Fejér megyei Tanács elnöke szíves házigazdai szavakkal köszöntötte, és kifejezést adott annak, hogy megtiszteltetés a megye számára ennek az országos eseménynek a megrendezése. Szólt az anyanyelv tudásának társadalmi felelősségéről és a társadalom felelősségéről minden polgárának anyanyelvi műveltségéért. Példákkal érzékeltette a felszabadulás óta megtett társadalmi fejlődés és a nyelvi változások közti összefüggést, beszélt a hivatali szolgálat és a nyelvi magatartás elválaszthatatlanságáról.

A magyar nyelv hetét Sarlós István, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Minisztertanács elnökhelyettese nyitotta meg. Beszédében a legnagyobb hangsúlyt a közélet munkásainak felelőssége kapta. A közszereplést vállalóknak, a kisebb vagy nagyobb nyilvánosság előtt megszólalóknak — mondotta — két dolgot kell nagyon érteniük: a tárgyat, amelyről előadnak, és a nyelvet, amelyen előadják. Nekik vállalt feladatukból adódó kötelességük, hogy folytonosan és kitartó szívóssággal tökéletesítsék magyarnyelv-tudásukat, legyenek tisztában nyelvünk rendszerével, és törekedjenek szókincsük állandó bővítésére. Ezt kell tenniük azért is, mert minden szóbeli megnyilatkozásuk mérce és minta a hallgatóság számára, amely a nyelvi műveltség tekintetében követendő példaként tekint rájuk. Szólt az embernevelés szép feladatáról, az ifjúságnak magyarrá, hazafivá és ezen keresztül internacionalistává neveléséről. Ennek a munkának hatalmas szerepe van nemzeti nyelvünknek, nemzeti értékeinknek — énekeinknek, hagyományainknak — ápolásában, a fiatal nemzedék magyarságtudatának fejlesztésében.

A megnyitó után Grétsy László kandidátusnak az előadása hangzott el. Tudományos alapossággal szólt nyelvünknek arról a szerepéről, amelyet fölvállalt és teljesít a tudomány, a termelés és a közélet szolgálatában.

A megnyitó ünnepséget Jancsó Adrienne előadóművész bensőséges, alkalomhoz illő szép műsora és a Vasvári Pál Gimnázium kórusa zárta.

A rangos országos eseményre való tekintettel a magyar nyelv hetének megyei rendezvénysorozatát kiszélesítettük: a megszokott tizenöt—húsz előadás helyett ezúttal százat terveztünk és készítettünk elő társadalmi összefogással.

A TIT Fejér megyei Szervezete mellett részt vállalt a szervezésből a Hazafias Népfront Fejér megyei Bizottsága, a Szakszervezetek megyei Tanácsa és a KISZ Fejér megyei Bizottsága is. Csak ilyen összefogással érhettük el célunkat, hogy azokhoz a rétegekhez vigyük el előadásainkat, amelyek a legtöbbet hasznosíthatnak belőlük.

A legtöbb nyelvművelő előadás a közélet embereinek szólt, nekik adtak segítséget a közszereplésben. Cím szerint például: „A beszéd szerepe a politikai munkában"; „A közéleti beszéd"; „Közélet és nyelvi műveltség"; „Beszéd és írás a vezetésben"; stb.

A magyartanároknak szakmai segítséget adott a nyelvi hét ilyen című előadásokkal: „A tankönyvek nyelve"; „A grammatikaoktatás szerepe az általános iskola anyanyelvi nevelésében" stb.

Egyes szakmák képviselőinek is érdeklődésüknek megfelelő előadásokat kínáltunk: „Szaknyelv a kriminalisztikai nyelvészetben"; „A hivatalos nyelv és a helyesírás"; „A sajtó nyelve"; „Hivatalul vagy magyarul?"; „A közgazdasági nyelv".

A magyar nyelv hetének sikerében igen nagy szerepe volt a TIT Magyar Nyelvi Választmányának. Az egyes részterületek, tudományágak legrangosabb képviselői vállaltak előadást, ajánlották föl segítségüket. Mellettük a helyi előadók, a magyar nyelvi nevelés megyei munkatársai — magyartanárok, levéltárosok, hivatali dolgozók — tevékenykedtek elkötelezetten és lelkesen a magyar nyelv hetén.

Joggal állapíthattuk meg a záróünnepségen Dunaújvárosban, hogy valamennyien akik részt vettünk a rendezvénysorozatban — szervezők, előadók, hallgatók —, szellemiekben gazdagodtunk általa.

Gángó Lászlóné
A Magyar Nyelvi Választmány tagja

Tanácskozás a szakmunkástanuló iskolák magyartanításáról

Csepelen, az I. sz., Bajáki Ferenc Szakmunkásképző Intézetben 1983. május 11-én a Fővárosi Pedagógiai Intézet rendezésében egésznapos tanácskozáson vitatták meg a szakmunkásképző iskolákban folyó magyartanítás problémáit a magyar munkaközösségek vezetői, a minisztériumi és tanácsi illetékesek.

Kaján László, a Fővárosi Pedagógiai Intézet igazgatója a tanácskozás fontosságát azzal a társadalmi igénnyel igazolta, hogy a szakmunkástanulók hatalmas tömege a jelenleginél hatékonyabb humán oktatásban részesüljön.

S. Forgács Anna vezető szakfelügyelő a magyartanítás színvonalának meghatározó jelentőségét hangoztatta az iskola egész nevelőtevékenységében. Akadályozza az eredményes munkát az alacsony óraszám, a hiányos tanárképzés (ebben az iskolatípusban nincs gyakorló iskola, a jelölteket módszertanilag nem készítik föl ez irányú sajátos feladataikra), a tanulók nagy része mind szociális, mind műveltség tekintetében hátrányos helyzetben van.

Fábián Pál egyetemi tanár a 6-os kutatási főirány keretében működő egyetemközi témabizottság törekvését ismertette ennek az iskolafajnak felzárkóztatására középiskolai színvonalra. Eszerint égető szükség van az oktatás feltételeinek javítására (az óraszám felemelésére, a közismereti tárgyak megfelelő súlyának növelésére). A formálódó tantervi modell a nyelvi és irodalmi tanulmányok integrálásának irányába mutat az irodalmi anyag kronologikus rendező elvének érvényesítésével. — Szende Aladár ny. főiskolai tanár ismertette az öt szakmunkásképző iskolában folyó kísérletet, amelyben integráló elképzelés jegyében az irodalom viszi a vezérszólamot, s az igénnyel válogatott művek mint szövegek a funkcionális nyelvi-stilisztikai vizsgálódás alapjául is szolgálnak.

Suhai Pál, az OPI munkatársa olyan koncepciót vázolt föl, amely a tematikus irodalmi rend helyett a történetit javasolja; érvényesüljön az élmény és műértés egysége, a nyelvi tanulmány pedig a „segédtudomány" szerepét töltené be.

Nobel Iván, az OPI csoportvezetője a kötetlenebb formák (nyílt órák, találkozók, múzeumi, könyvtári órák) hasznára mutatott rá. — Czímer Györgyné igazgatóhelyettes az iskolai könyvtár és a magyartanítás kapcsolatának módját és hasznosságát tárgyalta.

Zentay László tanár iskolája „Beszélni nehéz" szakkörének sikeres munkájáról számolt be. A tehetséges tanulók kiválasztásával, a rádió azonos elnevezésű programjában való rendszeres részvétellel, sőt a tanári testület támogatásával vívott ki az iskola szép eredményeket (hat Kazinczy-érem megszerzésének tanúsága szerint is).

A hozzászólásokban a tananyag zsúfoltsága és a kis óraszám közötti feszültségről, a magyartanításnak elszigetelt helyzetéről, a tanárhiányról, a továbbképzés hiányáról, a tanulók általános iskolai előképzettségének hiányosságairól esett szó. Nyomatékkal hangzott el az a javaslat, hogy a magyar legyen a szakmunkásvizsga kötelező tantárgya.

Sz. A.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Sándor István
A kézirat nyomdába érkezett: 1983. III. 25. – Terjedelem: 11,2 (A/5) ív

83.11921 Akadémiai Nyomda, Budapest – Felelős vezető: Bernát György

Szemle

Szabó Zoltán (szerk.): A szövegvizsgálat új útjai (Ismerteti: *Máté Jakab*) 354
Bakos Ferenc: A magyar szókészlet román elemeinek története (Ismerteti *Szabó T. Attila* 362
Hajdú Mihály—Kiss Jenő (szerk.): Tanulmányok a magyar nyelv múltjából és jelenéből (Ismerteti: *Kálmán Béla*) 366
P. Balázs János: Jókai-kódex (Ismerteti: *S. Hámori Antónia*) 369
Mező András: A magyar hivatalos helynévadás (Ismerteti: *Péter László*) 372
B. Lőrinczy Éva: A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere (Ismerteti: *Vértes Edit*) 376

A nyelvőr hírei

Gángó Lászlóné: A magyar nyelv hete 1983-ban 381
Sz. A.: Tanácskozás a szakmunkásképző iskolák magyartanításáról 382

Olvasóinkhoz!

A negyedévenként megjelenő Magyar Nyelvőr előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál, 1900 Budapest V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Pénzforgalmi jelzőszáma: PKHI 215—96162. Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, 1363 Budapest, Alkotmány utca 21., telefon: 111-010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215—11488, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTban, 1368 Budapest, Váci u. 22., telefon: 185-612. Előfizetési díj egy évre 52 Ft

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1 1389 Budapest, P. O. Box 149 62, Postafiók 149) és külföldi bizományosai.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők az Akadémiai Kiadó terjesztési osztályától (Bp. V., Alkotmány u. 21.) és a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.). Példányonként kaphatók a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József Attila u. 1.) és az Akadémiai Könyvesboltban (Bp. V., Váci u. 22.).

Felhívjuk olvasóink figyelmét a *Nyelvőr Füzetek* című sorozatra. Eddig megjelent füzetek:

1. *Bárczi Géza:* A helyes magyar kiejtés versenye az Eötvös Loránd Tudományegyetemen ..... 1 Ft
3. *Farkas Vilmos:* Jegyzetek „A magyar helyesírás szabályai" tizedik kiadásának szótári részében a kilencedik kiadáshoz képest végrehajtott változásokról ..... 1 Ft
[A 2—3. szám együttes új kiadása ilyen címen: *Deme László:* Magyarázat helyesírási szabályzatunk új (10.) kiadásához (A szótári részben végrehajtott változások jegyzékével)] ..... 4 Ft
4. *Bárczi Géza:* Anyanyelvünk magyarsága ..... 1 Ft
5. *Vértes O. András:* A beszédhibákról ..... 1 Ft
6. *Ferenczy Géza:* Arany János, nyelvünk búvára és művelője ..... 3 Ft
7. *Benczédy József—Deme László:* Egy szavaló és kiejtési verseny tanulságai ..... 2 Ft
8. *Grétsy László—Wacha Imre:* A műszaki nyelv művelése ..... 5 Ft
9. *Deme László:* Helyesírási rendszerünk logikája ..... 5 Ft
10. *Kiss Lajos—Kovalovszky Miklós—Lőrincze Lajos—Mátyás Ferencz:* O. Nagy Gábor emlékének ..... 2 Ft
11. *Kemény Gábor:* Képszerűség és kompozíció Krúdy prózájában ..... 2 Ft
12. Beszédkultúránk időszerű kérdései .....

E füzeteket a Magyar Nyelvtudományi Társaság (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.) árusítja.

Ára: 13,— Ft
Évi előfizetés: 52,— Ft

INDEX: 25 550
ISSN 0025—0236

Nyelvészeti kiadványok

Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus anno 1975. Red. Gyula Ortutay. Pars I. Acta Sessionum. Cur. János Gulya. 1975. 241 l. 15×25 cm. Német, orosz és francia nyelvű tanulmányok. Fve 140,— Ft. ISBN 963 05 0436 7

Domokos Péter: *Az udmurt irodalom története.* 1975. 550 l. 17×25 cm. Bibliogr. fejezetenként. Orosz és angol nyelvű összefoglalással. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0699 9

Études Finno-Ougriennes. Tome X. Année 1973. 1975. 318 l. 17×25 cm. Fve 180,— Ft. ISBN 963 05 0579 7. Közös kiadás a párizsi A. D. E. F. O.-val (Librairie Klinckseck, Paris)

Forschungsstätten für Finnougristik in Ungarn. (Red. von János Gulya, László Honti. Übers. von Regina Hessky. Az előszót írta: Kálmán Béla.) 1975. 165., 4 fénykép, 17×25 cm. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0623 8

Gregor Ferenc: *Der schlowakische Dialekt von Pilisszántó.* (Übers. von István Tóth.) 1975 295 l., 17×25 cm. Bibliogr. 293—296 l. Kve 180,— Ft. ISBN 963 05 0400 6

Hadrovics László: *Szavak és szólások.* 1975. 134 l. 17×25 cm. (Nyelvtudományi értekezések 83.) Fve 22,— Ft. ISBN 963 05 0732 3

Hajdú Mihály: *Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata.* 1975. 52 l. 17×24 cm. 1 melléklet (Nyelvtudományi értekezések 87.). Fve 11,— Ft. ISBN 963 05 0551 7

Honti László: *System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda.* (Übers. von Regina Hessky.) 1975. 161 l. 17×25 cm. Bibliogr. 157—161 l. Kve 80,— Ft. ISBN 963 05 0237 2

Jel és Közösség. Szemiotika tanulmánygyűjtemény. Szerk. Voigt Vilmos, Szépe György, Szerdahelyi István. 1975. 234 l. 17×25 cm. Bibliogr. 201—229 l. (Musseion könyvtár 2.) Kve 52,— Ft. ISBN 963 05 0424 3

Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai.* Két kötetben 15×21 cm. 2. kiad. 1974. 1. köt. 582 l. 2. köt. 583—1043 l. Német és orosz nyelvű összefoglalóval. Kve együtt 180,— Ft. ISBN 963 05 0413 8 (1—2. köt.), ISBN 963 05 0414 6 (1. köt.), ISBN 963 05 0415 4 (2. köt.)

Kósa László—Filep Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása.* 1975. 230 l. 12×18 cm. Bibliogr. 197—228 l. (Néprajzi tanulmányok.) Fve 23,— Ft. ISBN 963 05 0561 4

Magyar értelmező kéziszótár (Szerk.: Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós. 2., változatlan kiadás.) 1975. 1550 l. 17×25 cm. Kve 260,— Ft. ISBN 963 06 0731 5

A magyar helyesírás szabályai. 10. kiad. 15. (a tizenegyedikhez képest változatlan, lenyomat). 1975. 267 l. 14×21 cm. Fve 9,— Ft, Kve 16,— Ft. ISBN 963 05 0610 6

A Magyar Nyelvjárások Atlaszának elméleti-módszertani kérdései. Szerk. Deme László, Imre Samu. 1975. 345 l. 17×25 cm. Kve 68,— Ft. ISBN 963 05 0609 2

Mikola, Tibor: *Die alten Postpositionen des Nenzischen* (Juraksamojedischen). Übersetzt von Tilda und Paul Alpári. 1975. 242 l. 14×21 cm. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0223 2. Közös kiadás a hágai—párizsi Mouton kiadával

Modern Linguistics and Language Teaching International Conference Budapest, 1—5 April 1971. 1975. 439 l. 17×25 cm. Angol, francia, német, orosz és egy latin nyelvű tanulmány. Kve 250,— Ft. ISBN 963 05 0265 8. Közös kiadás a hágai Mouton kiadával

Papp Ferenc: *A magyar főnév paradigmatikus rendszere.* (Leírás és automatikus szintézis.) 1975. 327 l. 45 táblázat. 17×25 cm. Bibliogr. 263—265 l. Kve 66,— Ft. ISBN 963 05 0570 43

Researches in Altaic Languages Papers read at the 14th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference. Held in Szeged, August 22—28, 1971. E. by Louis Ligeti. 1975. 338 l. 10 ábra, 18 táblázat, 17×25 cm. (Bibliotheca orientalis Hungarica XX.) Bibliogr. tanulmányként. Angol, francia és német nyelven. Kve 200,— Ft. ISBN 963 05 0124 4

Steinitz, Wolfgang: *Ostjakologische Arbeiten.* Szerk. Gert Sauer, Renate Steinitz. — Négy kötetben. 27×19 cm. ISBN 963 05 0156 2

Bd. 1. *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. Texte.* Neubearb. von Gert Sauer. 1975. 468. l. Szövegek eredeti nyelven, német nyelvű magyarázószövegel. Kve 300,— Ft. ISBN 963 05 0157 0. Közös kiadásban a berlini Akademische-Verlaggal és a hágai Mouton kiadóval

Zsilka János: *A jelentés szerkezete.* A jelentés mozgásegysége. 1975. 262 l. 10 melléklet, 17×25 cm. Kve 60,— Ft. ISBN 963 05 0640 8